

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

М. Р. Прыгодзіч

АЎТАРСКАЯ НЕАЛАГІЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

*Рэкамендавана
Вучэбна-метадычным аб'яднаннем
па гуманітарнай адукацыі ў якасці дапаможніка
для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі,
якія навучаюцца па спецыяльнасці
1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)»*

МІНСК
БДУ
2021

УДК 811.161.3'373.43(075.8)

ББК 81.411.3-315я73

П85

Рэцэнзенты:

кафедра мовазнаўства і лінгвадыдактыкі Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (загадчык кафедры —
кандыдат філалагічных навук дацэнт *Д. В. Дзятко*);
доктар філалагічных навук прафесар *В. П. Русак*

Прыгодзіч, М. Р.

П85 Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове : дапаможнік /
М. Р. Прыгодзіч. — Мінск : БДУ, 2021. — 175 с.
ISBN 978-985-881-092-4.

Характарызуецца аўтарская неалагізацыя як адзін з актуальных спо-
сабаў папаўнення лексічнага саставу беларускай мовы, вызначаюцца пры-
чыны і ўмовы з'яўлення індывідуальна-стылістычных неалагізмаў, месца
і роля такіх слоў, іх патэнцыяльныя магчымасці ў замацаванні і агульналі-
таратурнай кваліфікацыі. Прыводзяцца найбольш значныя арыгінальныя
працы беларускіх лінгвістаў, прысвечаныя аказіяльнай лексіцы, а так-
сама слоўнік аўтарскіх неалагізмаў з тэкстаў мастацкай і публіцыстычнай
літаратуры XX—XXI стст.

Для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі, якія навучаюцца па спе-
цыяльнасці 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)».

УДК 811.161.3'373.43(075.8)

ББК 81.411.3-315я73

ISBN 978-985-881-092-4

© Прыгодзіч М. Р., 2021

© БДУ, 2021

ПРАДМОВА

Кожны наватвор і запазычанне толькі тады атрымаюць распаўсюджанне, калі яны будуць адпавядаць духу мовы, яе фразеалагічнаму складу.

Якуб Колас

Мова! Як сонца маё беларускае,
Ты свецішся словам кожным.

Яўгенія Янішчыц

Лексічны састаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы складваўся і ўдасканальваўся на працягу значнага часу. У гэтым няпростым працэсе з гістарычнага пункту гледжання адбываліся розныя змены ў адпаведнасці з вызначанымі крытэрыямі адбору і «допуску» тых ці іншых адзінак да агульналітаратурнага выкарыстання. На этапе станаўлення лексічнага саставу беларускай мовы (1920–30-я гг.) выпрацоўваліся розныя крытэрыі яго ўніфікацыі, у тым ліку значная ўвага надавалася новай лексіцы, у стварэнні якой адметнае месца адводзілася індывідуальна-аўтарскай неалагізацыі. Аказіянальныя адзінкі ў гэты час сталі ледзь не абавязковым атрыбутам твораў мастацкай літаратуры, запаланілі старонкі часопісаў і іншых друкаваных сродкаў інфармацыі. Многія з аўтарскіх неалагізмаў адзначанага перыяду сталі фактамі агульналітаратурнага ўжывання, увайшлі ў слоўнікі і сэнныя не выдзяляюцца як першапачаткова аўтарскія ўтварэнні. На думку аўстрыйскага беларусіста Г. Бідэра, аўтарская неалагізацыя на мяжы XX–XXI стст. выступае адным з рэзерваў папаўнення і ўдасканалення слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы і ёй неабходна ўдзяляць значную ўвагу. Аднак да апошняга часу ўсебаковага разгляду феномена аўтарскага слова ў беларускай лінгвістыцы не было, нягледзячы на наяўнасць шэрагу дысертацыйных прац, артыкулаў і ма­тэрыялаў навуковых канферэнцый рознага ўзроўню.

Праблема аўтарскага слова далёка не заўсёды мае простае вырашэнне. Да сённяшняга часу вядуцца спрэчкі адносна самога феномена аказі-

янальнага слова, яго вылучэння на фоне агульналітаратурнага кантэксту, стылістычнага выкарыстання ў творах мастацкай і публіцыстычнай літаратуры, месца ў складзе кадыфікаванага слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы і інш.

Прапануемае выданне працягвае цыкл кніг манаграфічна-бібліяграфічнага зместу, падрыхтаваных на кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, сярод якіх: «Хрэстаматыя па гісторыі беларускага мовазнаўства» ў 2 т. (склад.: Г. Кулеш, С. Запрудскі), вучэбны дапаможнік «Беларускае мовазнаўства» М. Прыгодзіча, кніга з серыі «Памяць і слава», прысвечаная 90-годдзю з дня нараджэння прафесара Л. Шакуна, «Хрэстаматыя па гістарычнай граматыцы беларускай мовы» М. Свістуновай і Г. Цівановай (электроннае выданне), кніга «Герман Бідэр. Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве» з новай серыі «Замежная беларусістыка» (склад.: А. Прыгодзіч, М. Прыгодзіч) і інш. Перакананы, што свайго ўдзячнага чытача знойдзе і гэта кніга, прызначаная найперш студэнтам аддзялення беларускай філалогіі класічных і педагагічных універсітэтаў, увогуле прыхільнікам і рупліўцам на ніве беларушчыны.

У дапаможніку паслядоўна і ўсебакова раскрываюцца такія аспекты, як вытокі аўтарскай неалагізацыі ў славянскіх мовах, месца і роля аказіянальнай лексікі ў працэсе ўдасканалення і папаўнення слоўніка беларускай мовы, прыёмы і спосабы ўтварэння аўтарскіх неалагізмаў; вызначаюцца крытэрыі, паводле якіх індывідуальна-стылістычныя неалагізмы патэнцыяльна могуць увайсці ў агульналітаратурнае выкарыстанне, і інш. Тэарэтычны матэрыял дапаўняецца бібліяграфічнай часткай, складзенай з найбольш значных навуковых прац даследчыкаў аказіянальнай лексікі беларускіх мастакоў слова. Менавіта аўтарам гэтых прац (Г. Басавай, В. Зразікавай, І. Казейку, Н. Чарнаброўкінай, М. Шабовічу і інш.) належаць арыгінальныя навуковыя даследаванні індывідуальна-стылістычных неалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, прапановы па адаптацыі і ўвядзенні ў навуковы ўжытак многіх паняццяў і тэрмінаў з галіны аўтарскай неалагізацыі.

Значнае месца ў структуры працы адведзена «Слоўніку аўтарскіх неалагізмаў», створанаму на аснове рознастыльвых тэкстаў XX–XXI стст. Чытач зможа ацаніць слоўнае майстэрства многіх беларускіх пісьменнікаў і публіцыстаў, убачыць «паэтычныя смеласці» (Г. Лорка) як прызнаных майстроў слова, так і тых, хто толькі распачынае свой шлях у мастацкай літаратуры.

Раздзел 1 АЎТАРСКАЯ НЕАЛАГІЗАЦЫЯ ЯК МОЎНЫ ФЕНОМЕН

Аўтарскія неалагізмы як аб'ект лінгвістычнага даследавання

З'ява аўтарскай неалагізацыі характэрна для большасці славянскіх моў, і гістарычна яе можна ўзводзіць да перакладчыцка-асветніцкай дзейнасці Канстанціна-Кірыла і Мяфодзія. Менавіта ў тыя далёкія часы пры распрацоўцы славянскай азбукі і перакладзе на славянскую мову богаслужбовых тэкстаў Новага Запавету яны стварылі «лексікон, што аб'ядноўваў элементы паняційна-лагічнай сістэмы класічнай філасофіі і антыноміі хрысціянскіх дагматаў, а таксама арганізоўваў працэс пазнання, забяспечваў навуковы дыскурс тэрміналогіяй на стараславянскай мове»¹. У складзе гэтага лексікона, несумненна, выдзяляліся і словы індывідуальна-аўтарскага паходжання, паколькі ўпершыню старажытнагрэчаскія лексічныя адзінкі пераўвасабляліся ў адпаведныя славянскія, набываючы пісьмовы (кніжны) рэлігійна-кананічны характар, што і было адной з важнейшых задач асветніцкай дзейнасці славянскіх Першанастваўнікаў. Аднак выяўленне такіх слоў (у сённяшнім разуменні аўтарскай неалагізацыі) наўрад ці магчымае, паколькі першыя славянскія тэксты выступаюць як зыходная аснова і першапачатковы ўзор.

З гісторыі ўсходнеславянскага індывідуальна-аўтарскага словаўтварэння. На ўсходнеславянскіх землях узнікненне аўтарскіх неалагізмаў звязваецца з імёнамі Памвы Бярынды, Лаўрэнція Зізанія, Францыска

¹Суркова Е. С. Кирилло-Мефодиевская филологическая школа (IX–X вв.): знания о языке, семиотические идеи : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.03 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2011. С. 6.

Скарыны, Мялеція Смятрыцкага і інш. Ужо ў творах Епіфанія Прамудрага (з яго дзейнасці пачалося распаўсюджанне ва ўсходнеславянскім пісьменстве стылю «ізвѣтѣнія словес») сустракаюцца адзінкі інавацыйнага паходжання. У Ф. Скарыны даследчыкі адзначаюць такія аўтарскія неалагізмы, як *книжница* ('бібліятэка'), *певница* ('музыка'). Шмат арыгінальных аказіянальных кампазітаў у «Лексиконе славеноросским...» П. Бярынды: *байкоповедач*, *вколостоянье*, *боговошебник*, *чревнотлакомство*, *голопуня*, *детоводитель* і інш. Аднак найбольшага росквіту працэс аўтарскай неалагізацыі дасягнуў у XIX–XXI стст. — падчас карэнных сацыяльных і гістарычных пераўтварэнняў у грамадскім і культурным жыцці беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. «Лакаматывам» гэтага працэсу стала руская класічная літаратура. Менавіта новаўтварэнні Аляксандра Пушкіна (*кюхельбекерно*), Фёдара Дастаеўскага (*крутобёдрая*, *обнеряишиться*), Міхаіла Салтыкова-Шчадрына (*размазисто-стыдливо-пустопорожний*, *сладкоострастно-убийственный*), Антона Чэхава (*блиноед*, *обынтеллигенишиться*) і іншых сталі ўзорам для стварэння аўтарскіх (аказіянальных) адзінак у мове мастацкіх твораў Якуба Коласа, Янкі Купалы, Уладзіміра Дубоўкі, Тодара Кляшторнага, Тараса Шаўчэнкі, Лесі Украінкі, Міхаіла Кацюбінскага, Максіма Рылскага, многіх паэтаў і празаікаў з іншых славянскіх краін. Руская мова з'явілася той эксперыментальнай пляцоўкай, на якой апрабаваліся самыя разнастайныя сродкі мастацкай выразнасці, якія пазней пры фарміраванні сучасных беларускай і ўкраінскай моў выкарыстоўваліся як гатовыя словаўтваральныя мадэлі і ўзоры. Ужо ў XVIII–XIX стст. рускія пісьменнікі, арыентуючыся на лепшыя ўзоры еўрапейскай і класічнай літаратуры, інтуітыўна адчулі неабходнасць разнастайных лексічных сродкі літаратурнай мовы, фарміраванне і складванне якой і прыпадае на гэты час. Працэс аўтарскай неалагізацыі ў гэтых варунках выглядае заканамерным і апраўданым, паколькі ён дазваляў істотна папоўніць літаратурны лексікон і тым самым засведчыць неабходнасць далейшага развіцця і ўдасканалення мовы і маўлення ў цэлым.

Першыя заўвагі пра адметнасці словатворчасці таго або іншага пісьменніка сустракаюцца ў аглядных і спецыяльных літаратуразнаўчых артыкулах пачатку XX ст. Напрыклад, у артыкуле Р. Якабсона «Новейшая русская поэзия» (1921) аналізуюцца адметнасці паэтычна-аўтарскай мовы Веліміра Хлебнікава.

Навукова-лінгвістычнае асэнсаванне працэсаў утварэння аўтарскіх неалагізмаў распачалося толькі ў канцы 1950-х — пачатку 1960-х гг. Першапачаткова аказіянальныя ўтварэнні асобна не выдзяляліся, а ўключаліся ў склад так званай паэтычнай лексікі. Так, у слоўніку паэтычных

тэрмінаў А. Квяткоўскага быў асобны артыкул «Неалагізм у паэзіі», дзе тлумачылася, што да неалагізмаў адносяцца новаўтварэнні таго ці іншага паэта. Пры гэтым адзначалася, што «паэтычныя неалагізмы не заўсёды ўваходзяць у агульную мову»¹. Паэтычная неалагізацыя прыблізна ў гэты ж час стала прадметам аналізу Р. В. Вінакура ў манаграфіі «Маяковский — новатор языка» (1943), у якой даследчык прааналізаваў сістэму моўных сродкаў паэта з пункту гледжання моўнай навізны і арыгінальнасці. Ён канстатаваў, што «моўнае наватарства Маякоўскага не ёсць прадукт слоўнай гульні. У яго ёсць свае трывалыя асновы ў спецыфічных асаблівасцях паэтычнага светапогляду Маякоўскага, у самім стылі яго паэзіі. Іншымі словамі, асобныя з’явы мовы Маякоўскага, адзначаныя пячаткай творчага наватарства, выступаюць у яго паэзіі матываванымі, яны апраўданы адпаведным мастацкім заданнем» (с. 5). Стылістычны неалагізм выдзяляе В. С. Ахманова, пад якім яна разумее «неалагізм, які створаны аўтарам дадзенага літаратурнага твора і звычайна не мае шырокага распаўсюджання; параўнайце патэнцыяльнае слова: руск. *многопудье* (Маякоўскі), *очеловечивать*, *расчеловечивать* (Герцэн), *безбурность* мира (Блок)»².

Тэндэнцыя невыдзялення індыўдуальна-аўтарскіх інавацый першапачаткова датычылася і беларускага мовазнаўства. Так, у дапаможніку для студэнтаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы: Фанетыка, арфаграфія, лексікалогія» (1961) аўтар раздзела па лексікалогіі М. Г. Булахаў сярод яўных паэтызмаў тыпу *ліра*, *ветразь*, *вятрыска*, *гмах*, *кайданы*, *сінявокі*, *барвовасць* і іншых прыводзіць і аўтарскія наватворы: *агнацветны*, *златаіскры*, *зорнатонны*, *зорнацветны*, *срэбразонны*, *срэбнаструнны*, *шумналісты*, *ясназорны* (с. 177), якімі ў перадавенныя гады былі напоўнены творы тагачаснай беларускай мастацкай літаратуры.

Вылучэнне ўласна аказіянальнай (індыўдуальна-стылістычнай) лексікі ў складзе неалагізмаў ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве пачалося ў другой палове 1960-х — пачатку 1970-х гг., калі паняцце аўтарскай неалагізацыі трывала ўсталявалася ў тагачаснай савецкай русістыцы дзякуючы ґрунтоўным працам В. Габінскай, В. Грыгор’ева, А. Земскай, У. Лапаціна, А. Лыкава, А. Смірніцкага, Э. Ханпіры і інш. У канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг. уласна аказіянальныя ўтварэнні ў складзе неалагізмаў пачалі выдзяляць у граматыках і вучэбных дапаможніках па мове для вышэйшых навучальных устаноў і школьных падручніках.

¹ Квятковский А. П. Словарь поэтических терминов. М., 1940. С. 133–134.

² Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. М., 1969. С. 262.

Працэс аўтарскай неалагізацыі ў значнай ступені абумоўлены асаблівасцямі культурнай сітуацыі на пэўных гістарычных этапах. Прыкладам можа служыць пачатак ХХ ст., калі «ўласцівае гэтаму часу адчуванне вычарпанасці крэатыўных магчымасцей культуры, у прыватнасці паэтычнай мовы, асабліва абвастрылася пасля заняпаду сімвалізму, у 1910–1920-я гг.»¹. Імкненне адродзіць пачуццё навізны, адкінуўшы «застарэлыя» нормы і эстэтычныя крытэрыі, знайсці альтэрнатыву традыцыйным спосабам слоўнай творчасці было характэрна для так званай авангарднай паэзіі, прадстаўнікі якой актыўна ўключыліся ў працэс індывідуальнай словатворчасці. Асабліва шмат аўтарскіх неалагізмаў было створана ў 1920–30-я гг. — перыяд карэнных сацыяльных пераўтварэнняў, актыўнай гаспадарчай, палітычнай і культурнай дзейнасці людзей, калі рамантычнае светаадчуванне і светаразуменне маладога пакалення паслярэвалюцыйнага часу вымагала шукаць новыя сімвалы і алегорыі, багатыя на розныя семантыка-стылістычныя адценні і фарбы. Працэс пошуку новых слоў, адпаведна і новых вобразна-выяўленчых сродкаў, ахапіў большасць тагачасных пісьменнікаў. На старонках беларускіх кніг і часопісаў, літаратурных альманахаў і газет зазвычайліся: *сонцатканьня словы* (А. Александровіч), *змаганне... штандарыла* (У. Дубоўка), *бурапеністая завіруха* (М. Зарэцкі), *гусярымі звонкія далі* (Т. Кляшторны), *шумнавірная кроў* (П. Трус), *буравейныя далі* (У. Хадзька), *сонцавей залаты* (М. Чарот). Як сведчаць адзначаныя і шматлікія іншыя прыклады, у гэты час асабліва зручным спосабам утварэння новых слоў з’явілася аснова- і словаскладанне, якое дазволіла злучыць у адным слове раней немагчымае, рэзка павялічыць валентнасць злучаемых кампанентаў.

У баку ад гэтых пошукаў не засталіся і Янка Купала і Якуб Колас. Максім Лужанін у сваіх успамінах узгадвае выпадак, калі Колас аднойчы заўважыў: «Дзяўблі мяне з усіх бакоў маладнякоўцы. Казалі: дзеяслоўныя рыфмы, памеры бедныя. Дык я пачаў рабіць у піку ім, хацеў уткнуць шыла ў бок. Што ні раздзел, то новы памер ужыву ці новую страфу.. А за жаданне пафарсіць формай я быў пакараны. Наствараў слоў па ўзору маладнякоўцаў: з двух адно. У нейкага маладога паэта з “буры” і “пены” атрымалася “бурапеніць”. Пазней усе няўдалыя вершы сталі “бурапенай” зваць. Ці не з мае лёгкай рукі...»². Аднак побач з так званай бурапенай у творах як маладнякоўцаў, так і іншых беларускіх пісьменнікаў можна было сустрэць і шмат цікавых знаходак, што пазней замацаваліся як узуальныя

¹ *Семирская Т. В.* Окказионализмы с собой времени в произведениях Велимира Хлебникова // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2005. № 1. С. 47.

² *Лужанін М.* Адзін год песняра // Польшыя. 1982. № 10. С. 29.

сродкі літаратурнай мовы. Напрыклад, здабыткам агульналітаратурнай мовы сталі такія індывідуальна-аўтарскія неалагізмы У. Дубоўкі, як *дабрабыт, мілагучнасць, мэтазгодны, цемрашал*. Увогуле Дубоўку належыць шмат цікавых прапаноў па стварэнні новых слоў. У адным з артыкулаў ён паказаў, як быў створаны дзеяслоў *адлюстроўваць* (руск. *отражать*), які меў празрыстую матывацыю і ў хуткім часе стаў агульнавядомым¹. Паэт прапанаваў іншым стварыць слова-адпаведнік да руск. *дача* — месца, дзе людзі праводзяць лета. Яго ж варыянт (*летнік*) на гэты раз не быў рэалізаваны². Пра дадзены перыяд у гісторыі беларускага пісьменства паэтычна хораша сказаў Аркадзь Куляшоў у паэме «Далёка да акіяна»: *Хай вартуюць дзіўныя // Вершы маладняцкія // Сховішчы архіўныя — // Іх магільны брацкія. // Хай радкі ўспрымаюцца // Сёння як гарэзія — // Сэнс у іх хаваецца // Большы, чым паэзія*. І гэта сапраўды так. Індывідуальныя пошукі беларускіх аўтараў, з аднаго боку, можна кваліфікаваць як фармальныя, як своеасаблівы словатворчы эксперымент. З другога — яны выявілі глыбінныя словаўтваральныя і семантыка-стылістычныя магчымасці роднага слова, засведчылі шырокі патэнцыял беларускай мовы ўвогуле.

Нягледзячы на, здавалася б, даволі працяглую гісторыю вывучэння аўтарскай неалагізацыі, у сённяшнім мовазнаўстве пакуль што не выпрацаваны ўсебаковы і самадастатковы падыход да класіфікацыі (і адначасова намінацыі) індывідуальна-стылістычных неалагізмаў. У сучаснай лінгвістыцы налічваецца некалькі дзясяткаў тэрмінаў для абазначэння аўтарскіх новаўтварэнняў. Найбольш ужывальнымі з’яўляюцца тэрміны «аказіяналізм» і «аказіянальнае слова» (Г. Басава, А. Лыкаў, І. Загрузня), «патэнцыяльнае слова» (Р. Вінакур, І. Манолі і інш.), «неалагізм» (А. Габінская, В. Грыгор’еў), «аўтарскі неалагізм», «індывідуалізм» (Р. Наміткава), «індывідуальна-стылістычны неалагізм» (І. Агаранян), «наватвор» (В. Рагойша), «аўтарскі наватвор», «аўтарскі неалагізм», «аказіянальнае слова», «індывідуальна-моўны неалагізм» (М. Прыгодзіч). Акрамя традыцыйных абазначэнняў названага паняцця, у мовазнаўстве існуюць і іншыя, больш арыгінальныя найменні: «эгалагізм» (А. Аржанаў), «словы-самаробкі» (Н. Фельдман), «словы-экспромты», «словы-аднадзёнкі» (К. Чукоўскі). Разнастайнасць у вызначэнні паняцця «аўтарскі неалагізм» абумоўлена рознымі крытэрыямі і рознымі прыметамі, што характарызуюць такія словы.

¹ Дубоўка У. Отражать — адбіваць — адлюстроўваць: Лінгвістычныя нататкі // Узвышша. 1927. № 6. С. 193.

² Зразікава В. Адлюстроўваць, адлюстравак, летнік: 3 лексічнай спадчыны 1920-х гадоў // Род. слова. 2005. № 3. С. 41.

У лінгвістычнай літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў склалася своеасаблівая трыяда тэрмінаў у дачыненні да вызначэння сутнасці аўтарскіх неалагізмаў: аказіяналізм — патэнцыяльнае слова — неалагізм. Большасць даследчыкаў прызнаюць тэрмін «аказіяналізм» (ад лац. *occasionalis* — ‘выпадковы’), тым самым выдзяляючы выпадковасць, «некананічнасць» стварэння такіх слоў. На думку В. Ахманавай, аказіяналізмамі з’яўляюцца словы, «якія не адпавядаюць агульнапрынятым моўным нормам, характарызуюцца індывідуальным густам творцы і абумоўлены спецыфічным кантэкстам ужывання»¹. Падобнай трактоўкі прытрымліваецца і А. Кавалеўская, якая лічыць, што аказіяналізм «з’яўляецца ў канкрэтной маўленчай сітуацыі, створаны пісьменнікам менавіта для дадзенага выпадку, не разлічаны на распаўсюджанне і замацаванне ў агульным ужытку»². З другога боку, на думку І. Манолі, паняцце «аказіянальнае слова» можа разумецца і як «выпадковае слова», хоць у мастацкім тэксце нічога выпадковага (аказіянальнага) быць не можа³. Фактычна атаясамліваюць тэрміны «аказіянальнае слова» і «неалагізм» А. Габінская⁴, В. Грыгор’еў⁵.

У складзе аказіянальнай лексікі многія даследчыкі вылучаюць «патэнцыяльныя словы», першую характарыстыку якім даў Р. Вінакур: «У кожнай мове, побач з агульнаўжывальнымі ў паўсядзённай практыцы словамі, існуюць, акрамя таго, свайго роду “патэнцыяльныя словы”, якіх фактычна няма, але якія маглі б быць, калі б таго захачела гістарычная выпадковасць»⁶. Агульнапрынятага вызначэння гэтага паняцця да сённяшняга часу няма. Не адрозніваюць патэнцыяльныя і ўласна аказіянальныя словы У. Лапацін, А. Лыкаў, Н. Фельдман, Л. Чэхавы і інш. Так, А. Лыкаў сцвярджае, што «як індывідуальна-аўтарскія словы, так і патэнцыяльныя, у самым агульным выглядзе можна вызначыць як словы, якія ствараюцца самім аўтарам у вуснай ці пісьмовай мовах для

¹ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. С. 284.

² Ковалевская Е. Г. Вопрос об узуальном и окказиональном в лингвистической литературе // Узуальное и окказиональное в тексте художественных произведений : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Е. Г. Ковалевской, И. С. Куликовой, Н. Е. Сулименко. Л., 1986. С. 5.

³ Манолі І. З. Потенциальная лексика современного французского языка. Кишинев, 1981. С. 26.

⁴ Габінская О. А. Типология причин словотворчества. Воронеж, 1981.

⁵ Григорьев В. П. Словотворчество и смежные проблемы языка поэта. М., 1986.

⁶ Винокур Г. О. Маяковский — новатор языка. М., 1943. С. 15.

патрэб данага кантэксту»¹. Патэнцыяльныя і аказіянальныя словы адносіць да аказіяналізмаў У. Лапацін, паколькі «абедзве групы ствараюцца ў залежнасці ад “выпадку”, аказіянальна»².

З другога боку, некаторыя лінгвісты прапануюць не атаясамліваць патэнцыяльныя словы і ўласна аказіяналізмы, паколькі яны выступаюць як прама процілеглыя адно аднаму. І. Агаранян, М. Бакіна, А. Земская, Л. Шакун, Э. Ханпіра і інш., зыходзячы з асаблівасцей словаўтварэння аўтарскіх неалагізмаў, мяркуюць, што «патэнцыяльныя і аказіянальныя словы ўяўляюць сабой два полюсы словаўтварэння: першыя з’яўляюцца рэалізацыяй законаў словаўтварэння, другія – парушэннем гэтых законаў. Гэта антыподы»³. На думку Э. Ханпіры, «аказіянальнасць адваротна прапарцыянальная патэнцыяльнасці: чым вышэйшая магчымасць з’яўлення таго ці іншага моўнага факта, тым ніжэйшая яго аказіянальнасць. І наадварот: чым вышэйшая ступень аказіянальнасці, тым ніжэйшая патэнцыяльнасць моўнага факта»⁴. А. Земская ўвогуле лічыць, што патэнцыяльныя словы патрабуюць асобнага вывучэння, таму што для іх характэрны прадуктыўныя словаўтваральныя тыпы.

Варта адзначыць і спробы асобных лінгвістаў вылучыць спецыфічную групу новаўтварэнняў, якія спалучаюць рысы і патэнцыяльных слоў, і аказіянальных адзінак, — «аказіянальна-патэнцыяльныя словы»⁵. Пра такія словы згадваюць А. Земская («пагранічная паласа») і М. Калніязу («пагранічныя ўтварэнні»). Аднак выпрацаваць канкрэтныя крытэрыі для вылучэння «аказіянальна-патэнцыяльных слоў» да сённяшняга часу не ўдалося, паколькі, як лічыць А. Навасёлава, «кожнае маўленчае новаўтварэнне неабходна разглядаць усебакова: яго структуру, семантыку, кантэкстнае акружэнне, стылістычную аднесенасць»⁶.

¹Лыков А. Г. Заметки об окказиональных и потенциальных словах // Вопросы современного русского языка / Краснодар. пед. ин-т. Краснодар, 1968. Вып. 101. С. 6.

²Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. М., 1973. С. 71.

³Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М., 1983. С. 225–226.

⁴Ханпира Э. И. Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования (на материале современного русского языка) : сб. ст. / отв. ред. В. Д. Левин. М., 1972. С. 246.

⁵Новоселова А. Г. Слова окказиональные и слова потенциальные (на материале советской публицистики) // Русское языкознание : респ. межвед. науч. сб. Киев, 1984. Вып. 9. С. 128.

⁶Там жа.

Спробы лінгвістаў даць адназначны і агульнапрыняты тэрмін для намінацыі паняцця «аўтарскі неалагізм» засведчылі няпростую прыроду аналізуемага моўнага феномена, яго надзвычайны функцыянальна-стылістычны статус у структуры лексіка-граматычнай парадыгмы мовы. Таму, магчыма, маюць рацыю тэа даследчыкі, што прапаноўваюць «нейтральныя» тэрміны тыпу «аўтарскі наватвор», «аказіянальнае слова» і да т. п., разумеючы, што гутарка ідзе пра «новае слова або моўны зварот, якія ўжываюцца ў мастацкім творы з пэўнымі стылістычнымі мэтамі»¹.

Аўтарскія неалагізмы і ўзуальная лексіка. У абсалютнай большасці прац небеспадстаўна акцэнтуюцца ўвага на такой характэрнай рысе аўтарскай неалагізацыі, як малаверагоднасць атрымання падобнымі новаўтварэннямі статусу ўзуальных адзінак. Сапраўды, у большасці выпадкаў такія адзінкі, «абслугоўваючы пэўны кантэкст... даную моўную сітуацыю, не прэтэндуюць на тое, каб замацавацца ў мове, увайсці ў агульнае ўжыванне»². Гэтае сцвярджэнне можна лічыць абсалютна справядлівым у дачыненні да пераважнай большасці аўтарскіх неалагізмаў, з іх характэрнымі незвычайнасцю ўтварэння і семантыкі, індывідуальным густам творцы. Аднак пэўная частка аўтарскіх наватвораў (хоць і не вельмі значная) усё ж змагла замацавацца, і сёння яны ўспрымаюцца як узвальныя сродкі літаратурнай мовы.

Агульнавядома, што на працягу свайго гістарычнага развіцця сучасная руская літаратурная мова ўзбагацілася такімі першапачаткова аўтарскімі неалагізмамі, як *громокипящий* (Ф. Цютчаў), *лимонничать* (Ф. Дастаеўскі), *помпадур*, *головотяп*, *пенкосниматель* (М. Салтыкоў-Шчадрин), *сиюминутный* (У. Маякоўскі). Можна таксама прывесці і першапачатковыя аказіяналізмы з іншых моў, што пазней сталі міжнароднымі: *ліліпут* (Дж. Свіфт), *газ* (Я. ван Гельмант), *робат* (К. Чапек). Здабыткам сучаснай беларускай агульналітаратурнай мовы сталі такія індывідуальна-аўтарскія неалагізмы У. Дубоўкі, як *адлюстроўваць*, *мілагучны*, *мэтазгодны*, *дабрабыт*, *ажыццяўленне*, *цёмрашал* і ўведзеныя ў літаратурную практыку словы *мінор*, *мажор*³.

¹ *Рагойша В. П.* Паэтычны слоўнік. 3-е выд., дапрац. і дап. Мінск, 2004. С. 114.

² *Лопатин В. В.* Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. С. 65.

³ *Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : у 2 т. Мінск, 1968. Т. 2. С. 249. Адзначым, што А. Каўрус новаўтварэнне *мілагучны* схільны выключыць з гэтага спіса, паколькі Якуб Колас яго ўжыў у паэме «Новая зямля» ў выданні 1923 г. Першыя ж зборнікі вершаваных твораў У. Дубоўкі – «Строма» (Вільня, 1923), «Трысьце» (1925), *Credo* (1926), «Наля» (М., 1927) – гэтага слова не фіксуюць (гл.: Роднае слова. 2012. № 10. С. 42).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове як мове параўнальна ма-
ладой і здольнай да самапапаўнення і ўдасканалення свайго лексічна-
га саставу ўтварэнне аўтарскіх неалагізмаў засведчыла не толькі яе шы-
рокія словаўтваральныя і вобразна-выяўленчыя магчымасці. На думку
аўстрыйскага лінгвіста Г. Бідэра, «развіццё лексікі і стылістыкі беларус-
кай літаратурнай мовы, якой патрэбна пазбягаць аднабаковых шляхоў
свайго папаўнення, павінна зыходзіць з інтэграцыі, у першую чаргу,
агульнабеларускіх дыялектызмаў і пашыраных рэгіяналізмаў, у другую
чаргу, аўтарскіх словаўтваральных неалагізмаў (курсіў наш. — М. П.),
і толькі ў трэцюю чаргу, за кошт запазычанняў з іншых моваў»¹.

Развіццё лексічнага саставу беларускай літаратурнай мовы і сапраў-
ды ўжо цяжка ўявіць без аўтарскіх новаўтварэнняў, матывавальнай асно-
вай якіх стаў уласнабеларускі матэрыял. І гэта не вузакантэкстуальныя
адзінкі, а словы «патэнцыйна скіраваныя ў моўную практыку»². Вельмі
важна, што большасць з іх утворана «ў поўнай згодзе з правіламі белару-
скага словаўтварэння, яны семантычна выяўныя, зразумелыя часта нават
без кантэксту»³. Параўн.: *аднавульцы* ('на адной вуліцы'), *аднораз* ('ад-
зін раз'), *капялюшысты*, *перадсонны*, *скарамоўка* і *скарамоўна*, *шчыльніць*
(Ц. Гартны), *авеснены* (У. Хадыка, З. Бядуля), *абнядоліцца* (Я. Купала),
галініцца (Р. Барадулін), *духмяніць* (І. Кірэйчык), *мазольна* (М. Мятліц-
кі), *прысуседзіцца* (Н. Гілевіч) і інш. Напрыклад, у мове мастацкай літа-
ратуры шырока асвоена ўтварэнне прыслоўяў ад назоўнікаў: *азёрна*, *бор-
на*, *барыкадна*, *вульна*, *калодна*, *шчупачна*; параўнайце таксама: *былінна*
(М. Рудкоўскі), *блазотна* (С. Гаўрусёў), *канвеерна* (Н. Гілевіч), *бронзава*
(А. Пысін), *музейна*, *траншэйна*, *траўна* (Г. Пашкоў) і інш. Актыўна па-
паўняецца такі, здавалася б, лексічна замкнёны клас слоў, як дзеясловы:
нявесціцца, *нядзеліцца*, *нагурбіць*, *начэць*, *наземіць*, *паарлець*, *падрабязіць*,
паплячэць, *песніць*, *пабландыніцца*, *паджэнішэніцца*, *ружыць*, *славяніцца*,
словасловіць і інш. Параўнайце таксама: *крынічыць* (У. Дубоўка), *одзіц-
ца*, *верлібрыцца*, *абраманіцца* (М. Шабовіч), *сынець*, *травець*, *хмурыніц-
ца*, *чумакаваць* (Р. Барадулін), *сякерыць*, *надорэміфасолюць* (Н. Гілевіч),
табуніцца (П. Панчанка) і інш. Беларускімі аўтарамі асвоены і аказія-
нальныя назвы адцягненай семантыкі, асабліва на *-асць*: *бурапеннасць*
(Л. Сільнова), *буянасць* (Л. Забалотцкая), *бунтарнасць* (П. Макаль), *во-*

¹ Бідэр Г. Шляхі развіцця лексікі беларускай літаратурнай мовы // Беларус-
кая мова ў другой палове ХХ ст.: матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск, 22—
24 кастр. 1997 г. / рэдкал.: М. Р. Прыгодзіч (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 1998. С. 5.

² Каўрус А. З творчай лабараторыі Цішкі Гартнага. Слова даўняе і сучаснае //
Род. слова. 2007. № 12. С. 34.

³ Там жа.

дарнасць (Г. Кляўко), арфазоннасць, шатрыстасць (У. Дубоўка), плыннасць (Н. Гілевіч), грымотнасць, сыноўнасць (М. Арочка), баравіковасць (Ю. Свірка), настыласць (К. Камейша), вясновасць (А. Каско), чыстасць (А. Лойка), стрымгаловасць (А. Барскі), ангарнасць (Г. Булыка) і да т. п. Гэтыя і шматлікія іншыя ўзоры аўтарскіх неалагізмаў сур’ёзна ўскладняюць пытанне аб узуальным і аказіянальным статусе слоў у беларускай мове. Напрыклад, даследчык аказіянальнай лексікі 1920–30-х гг. М. Шабовіч лічыць, што «набыткам літаратурнай мовы стала шэсць аўтарскіх наватвораў з суфіксам *-асць*: *блакітнасць, зорнасць, імглістасць, бяскрыласць, пунсовасць, бябрэжнасць*»¹. Але, зразумела, ёсць нямала іншых наватвораў на *-асць*, якія з поўным правам могуць лічыцца агульналітаратурнымі. Асноўнай цяжкасцю ў аднясенні аўтарскіх неалагізмаў да ўзуальных адзінак з’яўляецца нераспрацаванасць крытэрыяў, паводле якіх тое ці іншае слова можа лічыцца літаратурным сродкам.

Характэрныя рысы аказіянальнай лексікі. Сярод найважнейшых прымет аказіяналізмаў можна адзначыць экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, залежнасць ад кантэксту, намінатыўную факультатыўнасць, функцыянальную аднаразовасць, прыналежнасць да маўлення, словаўтваральную вытворнасць, аддаленасць ад узусу. Пераважная большасць з гэтых уласцівасцей істотных пярэчанняў не выклікае. Разыходжанні ў ацэнцы датычацца функцыянальнай аднаразовасці аказіянальных слоў і прыналежнасці іх толькі да маўлення.

Функцыянальная аднаразовасць. На думку А. Лыкава, «найважнейшай уласцівасцю аказіянальнага слова з’яўляецца яго аднаразовасць»². Аднак практыка сведчыць, што існуюць і словы, якія сустракаюцца ў мове твораў розных аўтараў, прычым для вызначэння сапраўднага аўтарства прыходзіцца праводзіць сур’ёзныя расшукі. На гэта ў свой час звярнуў увагу М. Багданаў: «...прымета функцыянальнай аднаразовасці, гэтаксама як і звязаная з ёй прымета ўтваральнасці (неўзнаўляльнасці), верагодна, не з’яўляюцца рэlevantнымі для маўленчых наватвораў, бо той ці іншы наватвор можа ўжывацца (не стварацца *наноў!*) шматразова»³. З думкай М. Багданава пагаджаецца і беларускі даследчык М. Ша-

¹ Шабовіч М. Аказіянальныя назойнікі ў мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. // Моўныя адзінкі ў кантэксце : зб. навук. арт. / пад рэд. Ф. Янкоўскага. Мінск, 1991. С. 102.

² Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). М., 1976. С. 18.

³ Богданов Н. А. Словообразовательная структура речевых новообразований (на материале писем русских писателей второй половины XIX в.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Алма-Ата, 1979. С. 143.

бовіч, які лічыць, што «хоць функцыянальная аднаразовасць уласціва большасці аказіянальных слоў, яе не варта ўключачь у лік абавязковых прымет аказіяналізма, бо ёсць шмат аўтарскіх наватвораў, якія маюць некалькі выпадкаў ужывання»¹. Дарэчы, з’ява неаднаразовага выкарыстання аўтарскіх неалагізмаў характэрна для многіх літаратурных моў. Так, В. Нікульцава налічыла 57 ідэнтычных неалагізмаў у Ігара Севяраніна і Уладзіміра Маякоўскага, з якіх 20 з’яўляюцца абсалютнымі двойнікамі: *нудь, стихозы, моревы, зальдзіцца, хамий, сверхдредноут, оветреный, слёзовый, весеніцца, огнеть, одиночить, рьянь, дружий, царий, сонь, новь, белёсо, лазорье, острожно, утло*². Адны і тыя ж аказіяналізмы выкарыстоўвалі ў творах 1920-х гг. і маладыя паэты-маладнякоўцы, якія ставілі сабе за мэту стварэнне новых слоў і ўвядзенне іх у агульны ўжытак. Паэт і тэарэтык беларускай літаратуры таго часу У. Дубоўка нават лічыў, што «калі якое-небудзь слова, ужытае ў паэтычным творы, другім не ўжываецца, яго трэба адкідаць, прабуючы новае»³.

І ўсё ж адзінкавыя выпадкаў удалай індывідуальна-аўтарскай моватворчасці наўрад ці дазваляе ўсумніцца ў «функцыянальнай аднаразовасці» як адной з найважнейшых прымет аказіянальнай лексікі. Нягледзячы на выпадкі, калі адзін і той жа наватвор выкарыстаны некалькімі аўтарамі або адным аўтарам некалькі разоў, «ён усё роўна захоўвае аднаразовасць свайго ўжывання, бо ў спалучэнні са словамі набывае розныя значэнні або адценні значэння»⁴.

Прыналежнасць да маўлення. Ужо ў першых тэарэтычных працах па індывідуальна-аўтарскіх неалагізмах выказваецца думка аб тым, што «прыналежнасць да маўлення — адна з самых галоўных адзнак аказіянальнага слова»⁵. Аднак шэраг даследчыкаў крытычна ставяцца да такога вызначэння, паколькі «калі слова рэалізавана ў маўленні хоць бы адзін раз, — значыць, яно з’яўляецца сродкам зносін пэўнага чалавека

¹ *Шабовіч М. В.* Аказіяналізмы ў беларускіх мастацкіх тэкстах (да праблемы даследавання) // Слова. Вобраз. Кантэкст : зб. навук. арт. / пад рэд. Н. В. Гаўрош. Мінск, 1994. С. 66.

² *Нікульцева В. В.* Идентичные окказионализмы в творчестве Игоря Северянина и Владимира Маяковского // Рус. яз. в шк. 2004. № 1. С. 59.

³ *Дубоўка У.* Фармальна-мастацкія дасягненні маладнякоўцаў // Савец. Беларусь. 1925. 25 лістап.

⁴ *Зразікава В. А.* Семантычная і словаўтваральная структура індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле беларускіх мастацкіх твораў першай палавіны XX ст.) : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01. Мінск, 2006. С. 13.

⁵ *Лыков А. Г.* Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). С. 11.

з іншымі людзьмі і можа быць узятая з яго памяці як гатовая для выкарыстання адзінка, як і любое агульнамоўнае слова»¹. На думку А. Жыгаравай, растлумачыць пераход аказіянальных слоў у разрад узуальных немагчыма, калі аналізаваць іх толькі як маўленчую з’яву². Многія лінгвісты прапануюць у сувязі з гэтым разглядаць аказіянальныя словы як «пераходнае звязно» паміж маўленнем і агульнанароднай мовай, паколькі маўленне суадносіцца толькі з індывідуальнай мовай, якая і можа выступіць своеасаблівым донарам для агульнанароднай мовы.

Ад чаго залежыць пераход аказіяналізмаў у склад агульнаўжывальнай лексікі. Актуальным сёння застаецца і пытанне адносна шляхоў пераходу аказіянальных слоў у разрад узуальных. Напрыклад, А. Жыгарава ў гэтым працэсе вылучае чатыры пазіцыі:

- 1) маўленчы статус слова на момант узнікнення;
- 2) уваходжанне яго ў індывідуальную мову;
- 3) замацаванне, актыўнае ўжыванне і ўзнаўленне ў індывідуальных мовах пэўнай групы асоб;
- 4) распаўсюджанне ў агульнанароднай мове³.

На нашу думку, прыведзеныя палажэнні ў дачыненні да канкрэтных славянскіх моў павінны дапаўняцца з улікам сацыялінгвістычнага стану іх функцыянавання ў адносінах да кантактуючай мовы (як гэта назіраецца ў Беларусі з яе дэклараваным дзяржаўным беларуска-рускім двухмоўем). Важную ролю ў гэтым працэсе таксама адыгрывае цытаванне найбольш «ходкіх» аказіянальных адзінак у навуковых і навукова-папулярных працах, падручніках і вучэбных дапаможніках, нарэшце — іх фіксацыя ў акадэмічных слоўніках, слоўніках мовы асобных аўтараў. Апошнія ўяўляюцца асабліва важным, бо, як справядліва лічыць аўтар-складальнік «Вялікага слоўніка беларускай мовы» Ф. Піскуноў, «словатворчасць носьбітаў беларускай мовы, ад майстроў прыгожага пісьменства да пачаткоўцаў, — гэта рухавік яе развіцця, прыныцця жа “няма ў слоўніку — абыдземся іншым” — першы крок да закасацнення і заняпаду»⁴.

Пераход індывідуальна-аўтарскіх утварэнняў у разрад агульнаўжывальнай лексікі павінен успрымацца як цалкам заканамерная і мэтана-

¹ Габінская О. А. Типология причин словотворчества. С. 45.

² Жигарева Е. А. Авторские новообразования и их функции в письмах А. П. Чехова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. Л., 1983. С. 7.

³ Там жа.

⁴ Піскуноў Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка (каля 223 тысяч слоў). Мінск, 2012. С. VI.

кіраваная з’ява. На мяжы 2–3-га тысячагоддзяў інавацыйна-аўтарскае словаўтварэнне выступае адным з найважнейшых і дзейнасных стымулятараў далейшага развіцця і ўдасканалення розных структурных узроўняў сучасных літаратурных моў.

3 гісторыі вывучэння аказіянальнай лексікі беларускай мовы

Станаўленне і развіццё лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы нельга ўявіць без няспыннага ўзаемадзеяння і ўзаемапрацікнення новага і старога, суіснавання ўзуальнага і аказіянальнага, іх цеснай узаемаабумоўленасці. Прагрэс у грамадскім жыцці, імклівае развіццё навукі, тэхнікі, культуры вымагаюць з’яўлення новых слоў, новых узораў лексічнай і словаўтваральнай спалучальнасці. Лексічныя і словаўтваральныя інавацыі не адразу становяцца набыткам літаратурнай мовы, многія з іх паступова ўводзяцца ў агульнанародны ўжытак, пры гэтым часта выкарыстоўваюцца ў розных графіка-арфаграфічных і граматычных формах, суіснуюць у мове розных тэкставых напам’яванняў. Падобнае становішча ў галіне лексікі на працягу ўсёй гісторыі развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы было прадметам асаблівай увагі лінгвістаў розных пакаленняў. Значныя заслугі ў гэтым напрамку навуковай дзейнасці належаць прафесару Аркадзю Іосіфавічу Наркевічу, клопатамі якога ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве сталі чытацца спецыяльныя курсы для будучых журналістаў «Слова ў кантэксце часу», «Літаратурная мова і мова прэсы», «Мова сродкаў масавай інфармацыі і сучаснасць». Па прапанове вучонага і пад яго кіраўніцтвам у 1982 г. распачаўся выпуск штогодніка «Культура мовы журналіста», у розных перыядычных выданнях Беларусі з’явіліся пастаянныя рубрыкі тыпу «Школа мовазнаўцы» («Настаўніцкая газета»), «3 жыцця роднага слова» («Звязда») і інш. А. І. Наркевіч і сам актыўна выступаў у друку з разнастайнымі матэрыяламі па культуры літаратурнай мовы і вуснага маўлення. Ужо самі назвы артыкулаў, нататак і разваг сведчаць пра сур’ёзную заклапочанасць вучонага далейшым лёсам беларускага слова: «Граматычная норма і варыянтнасць», «Словаспалучальныя новаўтварэнні ў мове прэсы», «Сезона ці сезону?», «Улетку нагою коп, зімою губою хоп», «На двары і на дварэ», «Чым кансенсус лепш за згоду, а спікер – за старшыню?», «Асцярожна: слова». Многія з гэтых і іншых прац Аркадзя Іосіфавіча не страцілі сваёй актуальнасці і навуковай вартасці і да сённяшняга часу.

Навуковае асэнсаванне працэсаў утварэння аказіянальных слоў у беларускай мове распачалося толькі ў канцы 50-х — пачатку 60-х гг. XX ст., хоць сама з’ява індывідуальна-аўтарскіх інавацый ярка выявілася яшчэ ў 1920-я гг., а ў цэлым аўтарскія неалагізмы ва ўсходнеславянскіх пісьмовых тэкстах выяўляюцца вельмі рана. Першапачаткова аказіянальныя ўтварэнні асобна не выдзяляліся, а ўключаліся ў склад так званай паэтычнай лексікі. Напрыклад, у дапаможніку для студэнтаў філалагічных факультэтаў «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы: Фанетыка. Арфаграфія. Лексікалогія» (Мінск, 1961) аўтар раздзела па лексікалогіі М. Г. Булахаў сярод яўных паэтызмаў тыпу *ліра, ветразь, вятрыска, гмах, кайданы, сінявокі, барвовасць* і іншых прыводзіць і аўтарскія ўтварэнні *ясназорны, агняцветны, срэбнацветны, зорнатонны, шумналісты, срэбраструнны, златаіскры* (с. 177), якімі ў перадавенныя дзесяцігоддзі былі напоўнены творы маладой беларускай літаратуры.

Вывучэнне ўласна аказіянальнай (індывідуальна-аўтарскай) лексікі ў складзе неалагізмаў у беларускім мовазнаўстве пачалося толькі ў 70-я гг. XX ст., калі гэтае паняцце трывала ўсталявалася ў савецкай русістыцы дзякуючы працам А. Земскай, А. Лыкава, У. Лапаціна, В. Грыгор’ева і інш. Менавіта ў гэты час на кафедры беларускай мовы БДУ пад кіраўніцтвам прафесара Л. М. Шакуна аспірантка Г. І. Басава пачала распрацоўваць тэму «Аказіянальныя словы ў мове сучаснай беларускай мастацкай літаратуры», якая стала асновай яе кандыдацкай дысертацыі (1981). Некалькі пазней, у 1989 г., кандыдацкую дысертацыю «Словаўтваральныя неалагізмы ў сучаснай беларускай мове (на матэрыяле 60–80-х гадоў XX стагоддзя)» абараніў І. П. Казейка. З гэтага часу ў беларускай лінгвістыцы пачалося грунтоўнае вывучэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. У канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг. у школьных падручніках і дапаможніках па мове для вышэйшых навучальных устаноў у складзе неалагізмаў пачалі выдзяляць уласна аказіянальныя ўтварэнні. Колькі слоў прысвечана ім і ў калектыўнай манаграфіі «Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы» (1994).

У беларусістыцы цэнтральнае месца ў вывучэнні аказіяналізмаў доўгі час займаў словаўтваральны аспект, калі даследчыкі вызначалі прадуктыўныя і непрадуктыўныя спосабы і мадэлі ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, падзялялі маўленчыя наваторы на патэнцыяльныя і аказіянальныя словы (Г. І. Басава, У. А. Бобрык, І. П. Казейка, М. В. Шабовіч і інш.). З улікам словаўтваральнай структуры і семантыкі наватораў у 1995 г. быў падрыхтаваны невялікі слоўнік аўтарскіх неалагізмаў, аўтары якога (Г. Басава і М. Прыгодзіч) у часопісе

«Роднае слова» (1995. № 8, 10, 12) апублікавалі больш за паўтары сотні «слоў-метэораў» з твораў Якуба Коласа, Янкі Купалы, Паўлюка Труса, Тодара Кляшторнага, Максіма Танка, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадзіна, Уладзіміра Караткевіча, Пімена Панчанкі, Васіля Зуёнка і інш.

Апошнім часам у маладых даследчыкаў выявілася цікавасць да семантыка-стылістычных асаблівасцей аўтарскіх неалагізмаў, вызначэння семантычнага аб'ёму новаўтварэнняў з улікам іх словаўтваральнай структуры і фактараў, што ўплываюць на фарміраванне лексічнага значэння такіх слоў, выяўлення характару сэнсавай сувязі паміж індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі і зыходнымі першаасновамі, лексіка-семантычнай сістэмнасці аўтарскіх наватвораў і іх ролі ў стварэнні моўна-выяўленчай асновы тэксту (Н. У. Чарнаброўкіна, В. А. Зразікава).

На пачатку XXI ст. пытаннямі аўтарскай неалагізацыі сталі актыўна займацца ў Мазырскім дзяржаўным педагагічным універсітэце імя І. П. Шамякіна, у якім стварылася група маладых даследчыкаў пад кіраўніцтвам дацэнта А. В. Солахава. Напрыклад, у матэрыялах II Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў» (22–23 красавіка 2010 г.) апублікаваны цэлы шэраг дакладаў секцыі «Аказіянальная лексіка: умовы, заканамернасці, магчымасці ўтварэння і ўжывання».

Актыўнае ўтварэнне аўтарскіх неалагізмаў, несумненна, засведчыла шырокія словаўтваральныя і вобразна-выяўленчыя магчымасці беларускай мовы, яе здольнасць да самапапаўнення і ўдасканалення свайго лексічнага саставу. Усебаковае вывучэнне аказіяналізмаў выяўляе тэндэнцыю да засваення індывідуальна-аўтарскіх слоў лексічнай сістэмай сучаснай беларускай літаратурнай мовы, атрымання імі статусу ўзуальных адзінак. Як лічыць М. Шабовіч, набыткам літаратурнай мовы ўжо сталі такія аўтарскія наватворы, як *зорнасць* (З. Бядуля), *імглітасць* (П. Трус), *бяскрыласць* (З. Бандарына), *пунсовасць* (П. Трус), *бязбрэжнасць* (М. Лужанін)¹. Калі ж сюды дабавіць асобныя ўтварэнні Янкі Купалы, Якуба Коласа, Уладзіміра Дубоўкі, Рыгора Барадзіна і інш., што шырока выкарыстоўваюцца ў мастацкай літаратуры і публіцыстыцы, практыцы школьнага выкладання беларускай мовы, то стане відавочным факт неабходнасці неадкладнай падрыхтоўкі зводнага слоўніка аўтарскіх неалагізмаў беларускай мовы. Мяркую, што і ў новых выданнях глумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы найбольш яркія ўзоры аўтарскіх неалагізмаў маглі б атрымаць належнае месца.

¹ *Шабовіч М. В.* Аказіяналізмы ў беларускіх мастацкіх тэкстах (да праблемы даследавання). С. 102.

Індывідуальна-стылістычныя прыслоўі ў беларускай мове: асаблівасці словаўтварэння, функцыянальны статус

Добра вядома, што лексічны састаў любой жывой мовы няспына развіваецца, удасканальваецца як унутрыструктурна, так і за кошт з'яўлення новых слоў, звязаных з навукова-тэхнічным прагрэсам, працэсамі тэрміналагічнай інтэрнацыяналізацыі, сацыяльнымі і культурна-грамадскімі пераўтварэннямі ў жыцці асобных краін, народаў і цэлых кантынентаў. З развіццём пісьменства, з'яўленнем пісьмовых тэкстаў (не толькі рэлігійна-кананічных, але і свецка-мастацкіх), адпаведна і станаўленнем інстытута канкрэтнага аўтарства, пачалі вылучацца дзве нераўназначныя ў колькасных і функцыянальных адносінах групы неалагізмаў. Першую з іх утвараюць неалагізмы агульналітаратурнага выкарыстання, якія выступаюць як назвы новых паняццяў, рэальных аб'ектаў, што з'явіліся ў сувязі з неабходнасцю намінацыі камунікатыўна-значных з'яў як выніку развіцця навукі, тэхнікі, вытворчасці, сацыяльна-эканамічных і палітычных працэсаў у грамадстве пэўных эпох¹. Кардынальныя змены ў беларускім грамадстве на мяжы 2–3-га тысячагоддзяў выклікалі істотныя змены і ў лексічным складзе беларускай літаратурнай мовы, папаўненне якога адбываецца «за кошт новаўтварэнняў, запазычанняў з іншых моў, набыцця новых значэнняў агульнавядомымі словамі і вяртання слоў з пасіўнага запasu»². Аўтары «Слоўніка новых слоў беларускай мовы» прыводзяць каля 4500 новых слоў і выразаў, што адлюстроўваюць практычна ўсе важнейшыя сферы сучаснага жыцця.

Другую групу неалагізмаў складаюць індывідуальна-стылістычныя ўтварэнні, якія маюць канкрэтнага аўтара і характарызуюцца асаблівай выразнасцю, свежасцю і вобразнасцю. Гэтыя словы пакуль што не знайшлі шырокага і дастаткова поўнага адлюстравання ў беларускай лексікаграфіі, хоць пэўныя спробы і напрацоўкі ў гэтым рэчышчы існуюць³.

¹ *Стариченко В. Д.* Большой лингвистический словарь. Ростов н/Д, 2008. С. 341–342.

² *Уласевіч В. І., Даўгулевіч Н. М.* Слоўнік новых слоў беларускай мовы. Мінск, 2009. С. 12–13.

³ *Прыгодзіч М. Р.* Кароткі слоўнік аўтарскіх неалагізмаў // Шчодрасць слова / М. Р. Прыгодзіч. Мінск, 1990. С. 76–77 ; *Басова Г., Прыгодзіч М.* Аўтарскія неалагізмы // Род. слова. 1995. № 8, 10, 12 ; *Каўрус А.* Словы без прапіскі. Пазаслоўнікавая лексіка беларускай мовы // Род. слова. 1998. № 11. С. 41–44 ; *Солахаў А. В.* Да праблемы лексікаграфічнага апісання аўтарскіх аказіяналізмаў // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў : зб. навук. арт. / Мазыр. дзярж. пед. ун-т імя І. П. Шамякіна ; адк. рэд. А. В. Солахаў. Мазыр, 2006. С. 77–79 ; *Шабовіч М.* Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20–30-х гг. XX ст. // Род. слова. 2008. № 6. С. 48–49.

Індывідуальна-стылістычнае словаўтварэнне ў сучаснай (новай) беларускай літаратурнай мове першапачаткова, бясспрэчна, адбывалася пад уплывам мастацкіх узораў рускай класічнай літаратуры, у якой з часоў Аляксандра Пушкіна, Фёдара Дастаеўскага, Міхаіла Салтыкова-Шчадрына, Антона Чэхава дастаткова шырока практыкавалася аўтарская неалагізацыя. Дзеля справядлівасці можна адзначыць, што аўтарскія наватворы не такая ўжо рэдкая з’ява ў помніках старабеларускага пісьменства, асабліва мастацкага і рэлігійна-палемічнага зместу, аднак у выніку розных прычын, найперш экстралінгвістычных, гэтая з’ява тады вялікага пашырэння не атрымала ды і аб’ектыўна атрымаць не магла. Тым не менш патэнцыяльна многія прыёмы стварэння аўтарскіх неалагізмаў у тыя далёкія часы, напэўна, не страціліся і на новым этапе развіцця беларускай мовы, дзякуючы падтрымцы вусна-фальклорных узораў, а таксама набыткаў рускай мастацкай літаратуры, атрымалі новае развіццё.

Гэтыя папярэднія развагі непасрэдным чынам датычацца і аб’екта нашага аналізу. У колькасных адносінах наватворы-прыслоўі значна ўступаюць назоўнікам і прыметнікам, аднак спецыфіка іх утварэння і асабліва функцыянальны статус у сучаснай беларускай мове больш паказальныя ў параўнанні з іншымі часцінамі мовы. Зрэшты, і цікаваць да іх з боку лінгвістаў стала выяўляцца толькі ў апошнія гады, найперш дзякуючы працам маладой даследчыцы І. М. Курловіч¹.

Як вядома, «адвербіялізацыя як пераход слоў, словаформаў і словазлучэнняў знамянальных часцін мовы ў прыслоўі была абумоўлена неабходнасцю выражэння прыметы дзеяння»² і выяўляецца ўжо ў самых ранніх помніках славянскага (стараславянскага) пісьменства: *безаконне, благоверье, весело, зъле, кротъце, крепько, незавидьно, нечьстьне, онъде, очивить, печальнь, потомь, пророчьскы, свято, сильно, стрьмоглавь, твьрдо, тихо, оутре, оучьястьне, чисто, човеколюбьне, ясно*³.

У значнай ступені прыслоўі і прыслоўныя словазлучэнні старажытнага перыяду паслужылі ўзорам для ўтварэння іншых адзінак у асобных мовах усходніх славян⁴. У пэўных выпадках такія словы па-розна-

¹ Курловіч І. М. Прыслоўі няпэўна-колькаснай семантыкі *многа* ў гісторыі беларускай мовы // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2011. № 3. С. 38–43.

² Груца А. Адвербіялізацыя і яе трансфармацыя ў беларускай мове // Род. слова. 2013. № 1. С. 43; Перавалава Н. Прыслоўе // Род. слова. 2005. № 5. С. 57.

³ Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / под ред. А. М. Цейтлин, В. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.

⁴ Шуба П. П. Прыслоўе ў беларускай мове: Марфалагічны нарыс. Мінск, 1962; Янович Е. И. Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий. Минск, 1987.

му афармляліся і часта суіснавалі паралельна, як даўняе і новае, што паступова выкрышталізоўвалася пад уплывам асабліваасцей мясцовага маўлення. Увогуле лексіка-словаўтваральная варыянтнасць у старабеларускіх тэкстах тлумачыцца найперш адначасовым ужываннем як стара(царкоўна)славянізмаў, так і агульнаславянскіх і ўсходнеславянскіх па паходжанні лексічных адзінак. Прыкладаў такога паралельнага выкарыстання прыслоўяў рознага паходжання і, адпаведна, графіка-арфаграфічнага афармлення ў помніках старабеларускага пісьменства больш чым дастаткова. Параўн.: *безлець, безлена* – ‘дарэмна, без патрэбы, памылкова’; *гораздо, гараздо, горазда* – ‘1) добра, умела, 2) значна, многа’; *марна, марне, марно* – ‘1) дарэмна, марна, бескарысна, упустую, 2) тужліва, журботна’; *оттуда, оттуде, оттуду, оттудь, оттуды* – ‘адтуль, з таго месца’; *поготову, поготовью, поготовью, поготовю* – ‘1) пагатоў, тым больш, 2) напатагове, у гатоўнасці’; *поране, порано, поранку, порану* – ‘зранку, раніцай, ранкам’; *сілна, сільне, сілно, сільно* – ‘1) сілком, гвалтам, 2) з вялікім намаганнем, з вялікай сілай, 3) вельмі, надта, моцна, 4) многа’; *стамтоль, стамтоля, стамтуль, стамтуля* – ‘адтуль’ (Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–32).

Сярод гэтай разнастайнасці словаўтваральных формаў і варыянтаў агульналітаратурнага ўжытку можна выдзеліць і прыслоўі выпадковага, аказіяльнага (ад лац. *occasia* – ‘выпадак’) выкарыстання, якія, напрыклад, у «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» сустракаюцца толькі як адзінкавыя і характэрны толькі для канкрэтных тэкстаў (у асобных з іх ёсць і свае аўтары – пісцы, перапісчыкі, перакладчыкі). Да такіх слоў можна аднесці: *арматно, антыквітусь, богумерзко, босо, вшабедра, вночнадневно, властительски, вручь, герматно, горчично, документальтерь, златозарне, по-простацку, прогономь, сакраментальне, силомоцью* і да т. п. Параўн.: *яко хто может, арматно до Полоцка збегли; и много проли крови християньския того ж быс богоумерзько зрети; за всю тую двадцать годъ и за два годы жона моя смачно ела, и пила, и вкрасне ходила; ведать рачишь о его подвигахъ, о потахъ, вночнадневно стоянью, о працах, роботахъ; кды княз Трубецкий подышол герматно з розными воеводами; радуися златозарне Коузмо; студенты езуитские... нашедши на колеумъ рускій... моцно-гвалтомъ били, штурмы чинили; рекль ку ней кунитом; Яска Ковалик, едучи... на кони... прогоном з жоны моее шапъку... з головы сорвалъ и взялъ; комисарь купилъ возъ сена и не платилъ, силомоцью узялъ* (Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–32).

Аднак найбольшага развіцця індывідуальна-аўтарская неалагізацыя ў галіне прыслоўяў, як і іншых часцін мовы, дасягнула ў XX – пачатку XXI ст. Пры гэтым можна выдзеліць некалькі тэндэнцый.

Першая з іх характарызуецца адсутнасцю строгай графіка-арфаграфічнай нормы пры ўтварэнні неалагізмаў і цалкам залежыць ад індывідуальнага густу творцы, арыентацыі яго на народныя або кніжныя ўзоры, набліжэння да рускамоўных або польскіх варыянтаў. Прыкладам такой тэндэнцыі можа служыць аўтарская неалагізацыя Янкі Купалы і Якуба Коласа, якія добра ведалі як польскую, так і рускую літаратуру і, несумненна, улічвалі, хоць і па-рознаму, спецыфіку гэтай з’явы ў адпаведных мовах.

Так, па падліках І. М. Курловіч, у мове твораў Янкі Купалы выкарыстана 47 прыслоўяў-наватвораў: *адналькова, беспатольна, браточна, бяхлебна, гаманіста, званіста, злалюдна, непрасветна, падхалімна, паклонна, песнярыста, п’яна-звонка, смагла, фікцыйна* і інш.¹ Акрамя таго, даследчыца адзначае 62 запазычанні з рускай мовы і 43 спаланізаваныя словаформы: *быстра, вавек, гібельна, дарам, магуча, няскора; агнісце, барджэй, спольна, чынна* і інш. Пры гэтым Янка Купала «імкнуўся выкарыстоўваць словаформы, якія не супярэчылі асаблівасцям беларускай мовы», а калі і ўводзіў іншамоўныя запазычанні, то толькі тыя з іх, «якім у беларускай мове не было адпаведных намінацый у галіне новых формаў жыцця і побыту»².

Падобная з’ява ў пэўнай ступені была характэрна і для моўнага наватарства Якуба Коласа. Хоць, варта адзначыць, у абодвух класікаў беларускай літаратуры былі і свае прыярытэты, а хутчэй звычкі-схільнасці да выкарыстання тых ці іншых прыслоўных словаформаў. Знаны беларускі даследчык-стыліст А. А. Каўрус, напрыклад, заўважае, што «ў зборніку вершаў “Песні жалбы” ўжываецца слова *вакруг* (адзін раз побач з яшчэ некалькімі русізмамі) і беларускія прыслоўі *вакол, навакола*. <...> Нягледзячы на тое, што ў лексіконе маладога пісьменніка было як рускае слова *вакруг*, так і яго беларускія сінонімы, ён у паэме “Сымон-музыка” (першая рэдакцыя, аўтограф) паслядоўна ўжывае *вакруг*. Відаць, аўтар разглядаў яго як *арганічны элемент паэтычнай мовы* (курсіў наш. — М. П.)»³. Дададзім таксама, што пазней пры рэдагаванні

¹ Курловіч І. М. Прыслоўе ў мове твораў Янкі Купалы // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа, Мінск, 27–28 верас. 2012 г. / пад агул. рэд. Т. І. Шамякінай. Мінск, 2012. С. 173 ; *Бобрык У. А.* Купалаўскія наватворы // Скарына і наш час : матэрыялы II Рэсп. навук. канф., Гомель / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны ; рэдкал.: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. Гомель, 1997. С. 44–62.

² Курловіч І. М. Прыслоўе ў мове твораў Янкі Купалы. С. 173.

³ Каўрус А. З абсягу нармалізацыі літаратурнай мовы (паводле паэм Якуба Коласа «Новая зямля» і «Сымон-музыка») // Род. слова. 2012. № 10. С. 41.

сваіх твораў Якуб Колас «рашуча адстойваў ужыванне слоў “громка”, “трудна”, “крэпка”»¹. Адзначым пры гэтым, што фактычна ніводнае з гэтых і іншых прыслоўяў (тыпу *ўдваём, навясю, неўзначай, церасчур, зра, моўча, утраім* – прыклады з твораў Янкі Купалы, Піліпа Пестрака, Цішкі Гартнага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча намі ўзяты з манаграфіі П. П. Шубы) не замацавалася ў якасці літаратурнай нормы, тое ж адбылося і з рускімі па паходжанні прыслоўямі *далой, сільна, очынь, воўсі, здзесь, аднажды, сычас, ніня, ўдваём, па-разному, увяздзе*, што сустракаюцца ў беларускіх народных гаворках².

Другая тэндэнцыя, што выяўляецца ў працэсе аўтарскай неалагізацыі, датычыцца найперш 1920–30-х гг. і звязана з утварэннем наватвораў па выпрацаваных менавіта ў гэты час узорах і мадэлях, у многім эксперыментальніцкіх, надумана-штучных, праз якія рабіліся спробы надаць беларускай лексіцы большы нацыянальны каларыт і нават рэкамендаваць яе ў якасці літаратурнай нормы³. Параўн.: *арлінагорба, віхраваста, дамэтна* (У. Дубоўка), *агнявіста, буйна-мяцежна, вірабурна, вольнагучна* (П. Трус), *залатаструнна* (Я. Купала), *крыўдна-весела* (З. Астапенка), *гаротна-журботна* (Я. Колас), *скрозьсоння* (М. Гарэцкі) і інш.

Трэцяя і, на нашу думку, найбольш плённая тэндэнцыя звязана з арыентацыяй на літаратурна-ўзуальныя спосабы і прыёмы стварэння неалагізмаў, з істотным пашырэннем семантыка-граматычных магчымасцей утворанага слова, яго ўключэннем у сферу патэнцыяльна магчымага, а адсюль і амаль незаўважнага на фоне ўзуальных адзінак: *адчайдушна, зверагласна* (У. Караткевіч), *акардэонна, арфічна* (Л. Дранько-Майсюк), *багатадумна* (М. Грамыка), *барытанальна* (А. Вярцінскі), *баечна-пекна* (З. Бядуля), *блакадна* (У. Карызна), *арангутанна* (А. Русецкі), *веснавейна* (М. Дукса), *вырайна, ратоўча* (М. Мятліцкі), *грыбна, смольна, муравейна* (П. Панчанка), *мальбоўна* (Н. Гілевіч), *маладзікова, клянова* (Д. Бічэль-Загнетава), *неперавучна* (С. Панізінік), *курлыста* (В. Аксак) і г. д. Такія і падобныя словаформы, на думку А. Каўруса, не выбіваюцца, не выдзяляюцца ў складзе лексікі агульналітаратурнага словаўтварэння, яны «патэнцыйна скіраваныя ў моўную практыку», большасць з іх утворана «ў поўнай згодзе з правіламі беларускага словаўтварэння, яны семантычна выяўныя, зразумелыя, часта нават

¹ *Лужанін М.* Колас расказвае пра сябе. Мінск, 1997. С. 205–206.

² *Шуба П. П.* Прыслоўе ў беларускай мове: Марфалагічны нарыс. С. 183–184.

³ *Прыгодзіч М. Р.* Аказіяналізмы як крыніца папаўнення лексічнага саставу сучаснай беларускай мовы // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2009. № 2. С. 34.

без кантэксту»¹. І ўсё ж пры больш дэталёвым аналізе лёгка заўважаецца, што новаўтвораныя словы поўнасьцю не ахопліваюцца словаўтваральнай парадыгмай, выступаюць, вобразна кажучы, знаёмым незнаёмым.

Так, агульнавядомым фактам з'яўляецца ўтварэнне прыслоўяў на -о (-а) ад прыметнікаў і ад'ектывавальных дзеепрыметнікаў тыпу *весела, гарача, дбайна, паныла, прыгожа, радасна, сарамліва, сціпла, тайна, удала, эфектна*. У мове ж мастацкай літаратуры на ўзор адпрыметнікавых прыслоўяў выяўляецца значная колькасць слоў, утвораных непасрэдна ад асноў рэчыўна-прадметных назоўнікаў, а суадносна пасярэднік-прыметнік у іх увогуле можа адсутнічаць. Параўн.: *атарна, вінадарна, музейна, азёрна, борна, вульна, калодна* (Р. Барадулін), *блзотна* (С. Гаўрусёў), *рабінна* (А. Шушко), *бурытынова* (К. Мяшкова), *вэлюмна* (К. Камейша), *мрыйна* (І. Чыгрынаў), *кроніста, мазольна, небна* (М. Мятліцкі), *журбліва* (У. Мехаў), *клататна* (М. Пазнякоў) і інш.: *Бурытынна спаўзла на павекі // апошняя стома фіналу* (М. Касцюкевіч); *Грымяць над планетай апакаліптычна // Калыханкі ціхія словы* (С. Законнікаў); *Лаканічная хуткасць аб'явы токаўна падзейнічала на двух атлетаў* (В. Санько).

Празмернае захапленне некаторых літаратараў уласнымі наватворами пэўных мадэлей неаднойчы станавілася прадметам лінгвістычных пародый. Напрыклад, у вершы «Выгодніста» Георгій Юрчанка дасціпна парадзіруе новаўтварэнні Алега Салтука тыпу *вугольчыста, іскрыніста, кпініста* ўласнымі аказіяналізмамі-прыслоўямі на -ыста (-іста): *Папэрыста, аловіста, // Задуміста, парнасіста, // Спрабую філасофіста – // Выходзіць выкрунтасіста. // Рыфмуліста, радковіста, // Чужыніста, уга-рыста, // Аб'ёміста, шматсловіста, // А значыць – ганарарыста.*

Зручным спосабам утварэння аўтарскіх прыслоўяў з'яўляецца аснова- і словаскладанне, дзякуючы якому ў беларускай літаратуры зафіксаваліся: *слепавачна* (Я. Колас), *вольна-расхадзіста, мнагаслоўна, стомільна, тудэма-сюдэма* (Я. Купала), *арлінагорба* (У. Караткевіч), *белааблока, чорнахмара, сырадойна* (Р. Барадулін), *аднанож* (В. Быкаў), *абенаж* (А. Масарэнка), *белакрыла* (А. Емяльянаў), *белабярозава, драпежназуба* (Я. Брыль), *грашова-аркушна* (Б. Кастрыца), *гартанна-арганна* (А. Вярцінскі), *зеленаграйна* (К. Жук), *кывадарожна* (С. Панізінік), *навучова-гніламёдна* (Р. Барадулін), *малітварука, зорнаспеўна, сонечнавока* (М. Шабовіч), *прамалобна* (А. Федарэнка), *скупаслоўна* (Ф. Янкоўскі), *шчымотна-міла, воклічна-галосна, светліста-годна* (М. Мятліцкі), *штоног* (В. Шырко), *лялечна-прыгожа* (Л. Рублеўская), *люкс-шык-окейна* (А. Масарэнка), *насыярожана-скрушна, балюча-трагічна* (А. Нафрановіч) і інш.

¹ Каўрус А. З творчай лабараторыі Цішкі Гартнага. Слова даўняе і сучаснае. С. 34.

У навуковай літаратуры фактычна з самага пачатку даследавання феномена аўтарскага слова неаспрэчным лічыцца меркаванне аб малаверагоднасці набывання аказіяналізмамі статусу ўзуальных адзінак. І сапраўды, у большасці выпадкаў, «абслугоўваючы пэўны кантэкст... дадзеную моўную сітуацыю, яны не прэтэндуюць на тое, каб замацавацца ў мове, увайсці ў агульнае ўжыванне»¹. Аднак, на нашу думку, такое сцвярджанне будзе справядлівым у дачыненні да так званых сучасных класічных моў з даўняй літаратурнай традыцыяй і, адпаведна, даўно ўсталяваным лексічным саставам і граматычным ладам. У сучаснай жа беларускай літаратурнай мове як мове параўнальна маладой і здольнай да актыўнага самапапаўнення і ўдасканалення свайго лексічнага саставу аўтарскія неалагізмы ў многіх выпадках могуць і ўрэшце павінны ўвайсці ў лік узуальных адзінак. Лексіка-семантычны і функцыянальна-стылістычны аналіз такіх слоў, утвораных у XX – пачатку XXI ст., сведчыць аб выключных перспектывах падобных адзінак. І тут варта пагадзіцца не толькі з ужо згаданым раней Г. Бідэрам, але і з аўтарам «Вялікага слоўніка беларускай мовы» (2012) Ф. А. Піскуновым, які ў прадмове ад Кансультацыйнай рады заявіў, што яго слоўнік фактычна ўпершыню ў беларускай лексікаграфіі з’яўляецца «істотным крокам для пераадолення негатыва ўплыву ранейшых падыходаў і рэгламентацый», што неабходна адмовіцца ад шаблонаў рускамоўных крыніц і рэгрэсіўных поглядаў асобных айчынных мовазнаўцаў, якія імкнуліся не дапусціць у слоўнікі велізарнай часткі лексікі з-за яе нібыта «нелітаратурнага» характару². Дарэчы, у свой час прафесар Л. М. Шакун, які падтрымліваў думку аб наяўнасці ў нашай мове так званых патэнцыяльных слоў (неасемантызмы і лексічныя неалагізмы тыпу сённяшніх *наклад*, *улётка*, *паасобнік*), небеспадстаўна адзначаў: «Словы такога роду могуць і не стаць рэальнымі (сацыяльнымі), а жыць у мове нібы пад спудам, у патэнцыі. Патэнцыяльныя словы па якіх-небудзь прычынах могуць і не пачаць ужывацца, аднак у выпадку неабходнасці могуць стаць шырокаўжывальнымі, бо ўтвараюцца па існуючых правілах, з’яўляюцца, па сутнасці, “правільнымі”»³.

Сабраны намі корпус індывідуальна-стылістычных неалагізмаў сведчыць: аўтарскія наватворы-прыслоўі, як і шматлікія словы іншых час-

¹ *Лопатин В. В.* Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. С. 65.

² *Піскуноў Ф. А.* Вялікі слоўнік беларускай мовы. С. III.

³ *Шакун Л. М.* Словаўтварэнне. Мінск, 1978. С. 106 ; *Марозава А. А.* Неалагізацыя як крыніца лексічнай варыянтнасці ў сучаснай беларускай мове // Вес. НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. 2012. № 2. С. 123.

цін мовы, маюць усе падставы для ўваходжання ў тэзаўрусы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і павінны з неабходнай паўнотой адлюстроўвацца ў слоўніках і даведніках узуальна-нарматыўнай лексікі. У пераважнай большасці выпадкаў яны даўно ўжо сталі набыткам агульналітаратурнага ўжытку, проста мы гэтага своечасова не заўважылі або не імкнуліся гэта зрабіць. Скажам, сярод прыслоўяў тыпу *драпежна, гойна, задуменна-бездакорна, звышжахліва, займальна, інтрыгоўна, клопатна, надзённа, невымоўна, насамрэч, насампраўдзе, павольна, пяшчотна, самотна, сучешна, уладарна, шматгранна* і да т. п. наўрад ці хто з прафесіяналаў-мовазнаўцаў зможа бездакорна выдзеліць аўтарскія і нарматыўнаўжытковыя словы. Створаная па прадуктыўных у мове тыпах і мадэлях пераважная большасць «выпадковых» (аказіянальных першапачаткова) слоў спакойна і нязмушана ўвайшла ў агульналітаратурны слоўнік. Шкада толькі, што сёння ў нас усё яшчэ няма вялікага акадэмічна-поўнага лексікона сучаснай беларускай мовы, які б мог засведчыць па магчымасці ўсё лексічнае багацце роднай гаворкі. І тады старшыня Беларускага камітэта славістаў акадэмік А. А. Лукашанец, справядліва адзначыўшы актыўнае папаўненне беларускай мовы новымі лексічнымі адзінкамі як за кошт іншамовных запазычанняў, так і дзякуючы стварэнню новых слоў за кошт уласных моўных рэсурсаў шляхам словаўтварэння (*рэкламчык, мітынгант, нападальнік, бізнесоўца, мысляр, гутарык* і інш.) і вяртання ў актыўны ўжытак слоў з перыферыі моўнай сістэмы (*выстава, сумнеў, аповед* і інш.), змог бы прыгадаць і шмат якія аўтарскія неалагізмы, што даўно і, думаецца, беззваротна ўкараніліся ў літаратурна-моўнае асяроддзе беларусаў¹.

Перакананы, што дбайна сабраныя і зафіксаваныя ў слоўніках аўтарскія неалагізмы здольныя і павінны стаць адной з важнейшых крыніц папаўнення і абнаўлення лексічнага саставу беларускай мовы на сучасным этапе яе гістарычнага развіцця.

Мікола Шабовіч як стваральнік і даследчык аўтарскіх неалагізмаў

Імя Міколы Шабовіча добра вядома як аматарам беларускай паэзіі, так і даследчыкам аказіянальна ўтворанай лексікі, выкладчыкам вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Лаўрэат Рэспубліканскай прэміі «Залаты Купідон» і Міжнароднай літаратурнай прэміі імя С. А. Ясеніна,

¹ Лукашанец А. Беларуская мова дазваляе нам уваходзіць у сусветную супольнасць з нацыянальна адметным тварам // Звязда. 2013. 21 лют.

аўтар сямі паэтычных кніг не толькі ўважліва і самазахоплена даследуе літаратурную спадчыну іншых, але і стварае ўласныя «паэтычныя смеласці» (Г. Лорка). Пра словатворчасць паэта хораша выказаўся А. Нафрановіч: «У гэтай няпростай рабоце аб’ядноўваюцца тонкі назіральнік і вопытны мовазнаўца: *луг мядова-траваросны, рыжаспеўны вецер, натоўп шумнавіры, зорнаспеўна ў вышыні, яснаспевіць лета, глядзіць сонечнавока, кветавір, малітварука слухаць споведзь*. Письмо М. Шабовіча адметнае сваёй нязмушанасцю, радкі то бурліва струменяць, то цякуць спакойнай плыню. Кожны з іх сэнсава багаты, па-філасофску заглыблены, яны схіляюць, як правіла, чытача да роздуму. І тэхніка вершаскладання бездакорная. І самае, бадай, адметнае — музычнасць паэтычнай мовы...»¹.

Сёння ўжо складана адказаць на пытанне, што было раней: уласны аўтарскі неалагізм як элемент паэтыкі ці лінгвістычны складнік гэтага феномена. І не дзіва, калі ўлічыць, што ў свой час пачаткоўцу-паэту і маладому аспіранту прафесар Міхась Яўневіч прапанаваў тэму, звязаную з аказіянальным словам у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. Кандыдацкая дысертацыя М. Шабовіча па аказіяналізмах была не першай у беларускім мовазнаўстве, да яго дысертацыйныя працы абаранілі такія вядомыя сёння даследчыкі аўтарскіх неалагізмаў, як Г. Басава (1982), І. Казейка (1988), У. Бобрык (1992), Н. Чарнаброўкіна (1999), В. Варановіч (2000). Аднак ніхто з гэтых лінгвістаў не звяртаўся да аналізу неалагічнай лексікі 1920-х гг., перыяду актыўных пошукаў маладымі літаратарамі новых сродкаў моўнай вобразнасці, сугучных рэвалюцыйнаму светаразуме часу. Атрыманы вопыт аналізу паэтычных неалагізмаў аўтараў той эпохі дазволіў і паэту М. Шабовічу творча ўспрыняць узоры, тыпы і мадэлі стварэння індыўдуальна-стылістычных неалагізмаў. Лінгвістычна-паэтычны «тандэм» у адной асобе прынёс цікавыя і арыгінальныя вынікі, засведчыў у многім унікальную словатворчасць.

Як адзначае А. А. Земская, «аказіяналізмы характарызуюць зусім асобы аспект вывучэння мовы — творчы, індыўдуальны, эстэтычны: яны рэалізуюць індыўдуальную, творчую кампетэнцыю гаворачага, хай гэта паэт, дзіця або звычайны чалавек. Яны арыентаваны не на правілы, агульныя для ўсіх носьбітаў мовы, але на здольнасці індыўдуума выкарыстаць магчымасці, закладзеныя ў сістэме мовы. Аказіяналізмы паказваюць, на што здольная мова пры стварэнні новых слоў, якія яе творчыя патэнцыі, глыбінныя сілы»².

Паводле назіранняў беларускіх даследчыкаў аказіянальнага слова, найбольшую ўдзельную вагу ў гэтым працэсе мае суфіксацыя, пры

¹ Нафрановіч А. «Не ўсё... яшчэ разгадана» // ЛіМ. 2008. 4 ліп.

² Земская Е. А. Словообразование как деятельность. М., 1992. С. 180.

дапамозе якой утвараюцца словы самых розных часцін мовы. Дамінуе адзначаны спосаб і ў М. Шабовіча, пры гэтым выкарыстоўваюцца пераважна вядомыя ў літаратурнай мове словаўтваральныя тыпы і мадэлі. Парадаксальна, але ў паэта найбольшай колькасцю паводле часцінамоўнай прыналежнасці вылучаюцца дзеясловы (намі зафіксавана 29 слоў), утвораныя пры дапамозе суфікса *-i-* (*-ы-*). Значная актыўнасць гэтага старажытнага славянскага суфікса, на думку М. С. Васілеўскага, звязана з яго спрадвечнасцю ў жывым маўленні¹, таму і выкарысталася сучасная беларуская літаратурная мова спаўна такі дэрывацыйны тып. Параўнайце ў М. Шабовіча: *абраманіцца, забарыкадзіць, звысновіць, крылаціць, леціцца, нявесціцца, прыгожыць, ружовіць, футараліць* і інш.:

А беларускай песні – быць!
Яна прарвецца з рыштаванняў
І на Еўропы скрыжаваных
Так вальнакрыла *закрыліць*!
А хто ўсумніцца – не дай божа, –
Маэстра Фінберг дапаможа.

(*Беларускай песні і Міхаілу Фінбергу*)

Адзначым, што і ў мастацкіх тэкстах 1920-х гг. гэты словаўтваральны тып займае лідарскія пазіцыі, прычым асобныя аўтарскія словы сталі настолькі ўдалымі, што былі засвоены і неаднаразова выкарыстаны многімі паэтамі таго часу. Напрыклад, лексема *крысталіць* зафіксавана ў 16 кантэкстах 8 аўтараў², *імклівіць* – у 12 кантэкстах (прычым 8 з іх належаць Уладзіміру Дубоўку)³.

Значнай колькасцю лексем у індывідуальнай словатворчасці М. Шабовіча прадстаўлены назоўнікі (19) і прыметнікі (17): *бярлогія, зеленавір, развіты* ('развітанні'), *хлусняр, шкадаўё, грачынны, далечны, лясотны, прывабна-вечаровы, словаблудны* і інш. Параўн.:

На шчодрым *словасплаве*
Хто не сляпы – скумекаў:
Зубра Гусоўскі ўславіў,
Карову – Толя Ээкаў.

(*Песня пра карову*)

¹ *Васілеўскі Н. С.* К вопросу о словообразовательной структуре глаголов на *-ить* (на материале белорусского и русского языков) // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы III респ. науч. конф., Ташкент, 21–23 сент. 1978 г. / отв. ред. А. Н. Тихонов. Ташкент, 1978. С. 200.

² *Шабовіч М. В.* Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя. Мінск, 2013. С. 84.

³ Там жа. С. 89.

На ўзлеску дзесь, прылёгшы на стажку,
Пад спеў *лясоўны* грэшна-самавіты
Ты молішся лірычнаму радку,
Самому Богу молішся нібыта.

(*Хведару Гурыновічу*)

Сярод аўтарскіх неалагізмаў М. Шабовіча выдзяляецца значная група складанняў, утвораных у выніку аб'яднання дзвюх і больш асноў самастойных слоў. Многія з іх знайшлі сваю часавую апрабачыю яшчэ на самым пачатку станаўлення сучаснай беларускай літаратурнай мовы і сталі трывалай асновай для абнаўлення яе лексічнага саставу. Яны ж, несумненна, паслужылі ўзорам і ў пэўнай ступені матывавалі з'яўленне ў сучаснага паэта сваіх уласных намінацый. Да ліку такіх адзінак можна аднесці наступныя: *адчайна-проста*, *адзінаспеўны*, *веснавейны*, *грэшна-самавіты*, *дзіўна-спеўны*, *дзіўнаквеціць*, *крылата-накручаста*, *літпрыстойны*, *малітварука*, *светлаказка*, *узнёсла-прароча*, *хуткабег*, *шматкветна*, *шчымлiва-пяшчотна* і інш.

У навуковай літаратуры па праблемах аўтарскай неалагізацыі неаднаразова выказваліся розныя погляды на лёс аказіянальных утварэнняў, іх мэтазгоднасць у мастацкім тэксце. На нашу думку, абмяжоўваць таго ці іншага мастака слова толькі ўзуальнымі сродкамі – бесперспектыўны шлях. Напрыклад, у адным з артыкулаў Ніла Гілевіча чытаем: «Стала даволі модным, амаль не пошасцю ў нашай паэзіі, утвараць новыя словы з дапамогай суфіксаў і прэфіксаў. Спосаб зусім не складаны: бярэцца любы назоўнік і ад яго ўтвараецца дзеяслоў, прыметнік ці прыслоўе, або бярэцца дзеяслоў і ад яго ўтвараецца назоўнік. Скажам, замест: *у рацэ многа шчупакоў* – пішуць: *у рэчцы шчупачна*. І па гэтаму ўзору – сотні іншых: у сажалцы – *карасьна*, у лесе – *мурашна*, на балоце – *гадзючна*, на падворку – *індзючна* і г. д. <...> Хачу зрабіць агаворку: я – за актыўную моватворчасць пісьменніка, за абнаўленне слова, за тое, каб дзякуючы суфіксу ці прэфіксу яно засвяцілася нейкім новым сэнсам ці эмацыянальным адценнем. Але тут выключна важнае значэнне маюць пачуццёвыя меры і густ – тыя якасці, якімі характарызуецца моватворчасць народа. Не пераступаць мяжу і не даходзіць да моўнага свавольства, да гульні, – вось што абавязаны помніць, шукаючы патрэбнае слова, пісьменнік. Мова – не для гульні. Мова – наш найкаштоўнейшы нацыянальны скарб. Мову стварае народ – і, відаць, не трэба нікому з нас ускладаць на свае ўласныя плечы гэту вялікую гістарычную місію»¹.

¹ *Гілевіч Н.* Мова, якой мы пішам... // Покліч жыцця і часу / Н. Гілевіч. Мінск, 1983. С. 224–226.

У сваёй моватворчасці Мікола Віктаравіч Шабовіч гэтую мяжу не пераступае. Ён выдатна разумее, што аўтарскія неалагізмы, нягледзячы на іх нібыта «літаратурна-ўзуальны» характар, не адразу (а можа, і ніколі) не стануць агульналітаратурным сродкам. Толькі нямногія з іх трапяць у кананічныя слоўнікі, атрымаюць магчымасць стаць паўнапраўнымі адзінкамі ў лексічным саставе агульнанароднай мовы. Аднак імкнуча да гэтага трэба абавязкова.

Аўтарскія неалагізмы трывала ўвайшлі ў сістэму моўна-выяўленчых сродкаў большасці беларускіх паэтаў і празаікаў. Пастаяннае папаўненне імі гэтай сістэмы садзейнічае далейшаму ўдасканаленню роднага слова, сведчыць пра яго жывы характар і невычэрпныя словаўтваральныя магчымасці¹. У праве на існаванне і актыўнае выкарыстанне індывідуальна-стылістычных неалагізмаў як фактаў літаратурнай мовы многае залежыць і ад кожнага з нас: настаўнікаў і выкладчыкаў беларускай мовы, вучоных-лексікографікаў, студэнтаў і школьнікаў, нарэшце – саміх стваральнікаў гэтых лексічных адзінак.

Пытанні і заданні

1. Назавіце прычыны неадназначнай характарыстыкі паняццяў (тэрмінаў) «аказіяналізм», «аўтарскі неалагізм», «патэнцыяльнае слова». У каго з беларускіх даследчыкаў аўтарскай неалагізацыі, на вашу думку, выкарыстоўваюцца найбольш аб'ектыўныя намінацыі індывідуальна-стылістычных неалагізмаў?

2. Да якой часціны мовы адносяцца словы *авеснены*, *абгуканы*, *гучнапольскі*, *насмержаны*, *скрыганізмы*? Раствлумачце іх значэнне.

3. Вызначце спосаб утварэння аўтарскіх наватвораў.

А. *Каля станцый некага чакаюць* // *Рознай масці аўтотабуны* (П. Панчанка).

Б. *Акно заантэнілі шчыльна галіны* (К. Камейша).

В. *Мая айчынная зубровія*, // *Цябе ўслаўляць хачу няспынна я* (В. Швед).

Г. *Непаэты марудна гараць*, // *А паэты імгненна згараюць...* (Ю. Свірка).

Д. *Цяжкія стомадні і стоманочы* // *Матаюць кайданы ў клубок тугі* (Я. Сіпакоў).

Е. *Дыскусуйце ў лад і неўпапад!* // *Сёння сэрца тонка сэрца чуе:* // *Развярэдлівы трывозапад* // *На планеце днюе і начуе* (Н. Мацяш).

4. Прачытайце ўрывак з верша Р. Барадзіна «Трыпціх Чырвонага касцёла», знайдзіце ў ім аўтарскія неалагізмы, абгрунтуйце свой выбар.

З Чырвоным касцёлам на «ты»

Вятры,

Што лятуць з Бэтлеему.

І рупіць прачыстаму небу

Дзяліць з ім святло мілаты.

¹ *Прыгодзіч М. Р.* Шчодрасць слова. Мінск, 1990. С. 75.

Гасподзь яго верніцы ў сон
Паслаў
Як абраз летуценны.
Імёны Сымона й Алены
Вяльмуе прарочысты кон.
Бажэ ў вяках небадол.
І душы жагнае трывога.
У цемначы тлуму людскога
Світае Чырвоны касцёл...

5. Ахарактарызуйце аўтарскі неалагізм-прыметнік *планетачолы*, які Р. Барадулін выкарыстаў у вершы, прысвечаным Тарасу Шаўчэнку.

А той,
Каму слалі вы шлях камяністы,
Паўтораны ў бронзе,
Планетачолы,
Маларасіец,
Былы прыгонны,
«Прыгонных» мае сам
Незлічона.

6. Перакладзіце ўрывак з верша С. Басуматравай «Ён і яна» на рускую мову. Па магчымасці адшукайце перакладчыцкія эквіваленты да аўтарскіх неалагізмаў.

Ён прыйшоў у сны цудовыя
Незабыўна-малады...
А яе ссушылі ўдовыя,
Непрыкаянна-бядовыя
Ды няспраўджана-мядовыя
Палыновыя гады.

7. Знайдзіце сінонімы да слоў *кветканосец, муравейна, наземіць, светлазуба*. Абгрунтуйце свой выбар.

8. У «Слоўніку аўтарскіх неалагізмаў» знайдзіце аказіяналізмы з першай часткай *ліст*- і другой часткай *-дром*, паспрабуйце спачатку падабраць да іх узальныя словы, а пасля стварыць уласныя наватворы.

9. На матэрыяле аднаго з першых зборнікаў Р. Барадуліна вызначце найбольш папулярныя словаўтваральныя мадэлі аўтарскіх неалагізмаў паэта.

10. На аснове навуковых публікацый У. А. Бобрыка падрыхтуйце прэзентацыю на тэму «Аўтарскі неалагізм у Купалавым радку».

11. Якую мастацкую ролю адыгрываюць у тэкстах аўтарскія наватворы? Абгрунтуйце адказы канкрэтнымі прыкладамі з вершаў беларускіх паэтаў розных пакаленняў.

12. Работа ў групах. Эўрыстычнае заданне.

- А. Першая група: на матэрыяле «Слоўніка аўтарскіх неалагізмаў» вылучыць словаўтваральныя мадэлі слоў з другой аддзяслоннай часткай.
- Б. Другая група: вылучыць аўтарскія неалагізмы ў кнізе Л. Дранько-Майсюка «Пра тое, як я...» і скласці адпаведны слоўнік.
- В. Трэцяя група: прааналізаваць назвы гарадскіх шчыльдаў на цэнтральных вуліцах Мінска, зрабіць іх словаўтваральны аналіз.

Раздзел 2

ВЫБРАНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ

А. І. Конаць (Г. І. Басава)

Аказіяналізмы ў сучаснай беларускай паэзіі

Не ўсякае слова, узнікшае ў маўленні, набывае статус агульнаўжывальнасці, становіцца «кананічным». У моўнай дзейнасці ствараюцца лексічныя адзінкі, якія так і застаюцца прыналежнасцю толькі пэўнага кантэкста, індыўдуальным сродкам творчасці таго ці іншага аўтара. Такія індыўдуальныя, своеасаблівыя, «некананічныя» ўтварэнні прынята называць аказіянальнымі словамі (аказіяналізмамі). Аказіяналізмы — гэта словы, якія не адпавядаюць агульнапрынятым моўным нормам, характарызуюцца індыўдуальным густам тварца і абумоўлены спецыфічным кантэкстам ужывання [1, с. 284].

Аказіяналізмы часцей за ўсё сустракаюцца ў паэтычнай мове, якая слухна лічыцца «вышэйшым і найбольш складаным спосабам арганізацыі маўлення» [2, с. 12]. Паэтычная мова імкнецца да максімальнага выкарыстання выяўленчых магчымасцей слова, да навізны выказвання, да свежага, нечаканага моўнага вобраза. Стварэнне аказіяналізмаў, інакш аўтарскіх неалагізмаў, індыўдуальна-аўтарскіх слоў, — характэрная з’ява для творчасці як вопытных, так і маладых, пачынаючых паэтаў. Вывучэнне асаблівасцей ужывання аказіяналізмаў у сучаснай беларускай паэзіі дае магчымасць выявіць некаторыя істотныя заканамернасці выкарыстання і абнаўлення моўна-выяўленчых сродкаў.

Незвычайнасць аказіяналізмаў наводзіць на думку, што іх утварэнне – стыхійны працэс. Аднак наогул аказіянальнае словаўтварэнне, як і ўтварэнне любых іншых слоў, адбываецца па аналогіі. «Аналогія пры гэтым дзейнічае і як фактар рэгулярнасці (паколькі аказіяналізм утвараецца па ўзору звычайнага слова) і як фактар парушэння рэгулярнасці (паколькі аказіяналізм, утвораны па ўзору звычайнага слова, нечым не падобны да яго, адрозніваецца ад яго)» [3, с. 230]. Напрыклад, аказіяналізм *гуліверынкi* (*Не пабаяся сказаць, што мае творы – ліліуцінкi па форме, а па зместу яны – гуліверынкi* (В. Шаўчэнка)) мае аналаг *ліліуцінкi*; аказіяналізм *абыдзёнка* (*Ці шчасце ж гэта, калі з дня ў дзень адно і тое ж... Гэта ж абыдзёнка* (В. Казько)) утворан па ўзору слова *завядзёнка*; аказіяналізм *васьмераваць* (*А мы яе* (яліну) – *чацвертавалі. Услед за тым – васьмеравалі* (Г. Юрчанка)) – па ўзору слова *чацвертаваць*; аказіяналізм *пераселле* (*Старых хвалюе пераселле, яшчэ нязвычайнае жытло...* (Г. Кляўко)) – па ўзору слова *наваселле*; аказіяналізм *пламенне* (*І ўспыхне лёгкае пламенне* (К. Жук)) – па ўзору слова *каменне*.

Спосабы ўтварэння аказіянальных слоў тыя ж, што ўласцівы кананічнаму словаўтварэнню, таму што «свабода аказіянальнага словаўтварэння абмежавана сістэмнымі словаўтваральнымі адносінамі, якія гістарычна склаліся ў мове, а таксама структурай кананічных слоў, якая трымае ў пэўных рамках адвольнасць словатворчых імпрэвізацый асобных індывідаў» [4, с. 59]. Аказіяналізмы, ужытыя ў творах беларускіх паэтаў, паводле асаблівасцей утварэння падзяляюцца на дзве асноўныя структурныя (словаўтваральныя) разнавіднасці: афіксальныя і кампазіцыйныя, што яшчэ раз падкрэслівае аналагічнасць іх утварэння кананічным словам, таму што марфалагічны спосаб найбольш прадуктыўны ў сучаснай беларускай мове.

Для ўтварэння аказіянальных слоў паэты ўжываюць разнастайныя афіксы. Пры дапамозе афіксацыі ўтвараюцца аказіяналізмы, якія належаць да розных часцін мовы: назоўнікі (гэта мы бачылі на пададзеных вышэй прыкладах), прыметнікі (*Як цяжка збірацца ў шлях, // Глухі, бес-сустрэчны* (В. Зуёнак); *Аўчарак водзяць на праменад // Бульдожыстыя злачыньцы* (Р. Барадулін); *Як хораша вясной дыхнуў Нясвіж, // Адкуль вазіў ты сок бяроз прывежных* (М. Лужанін)); прыслоўі (*паперыста, аловіста, задуміста, парнасіста: Спрабую філасофіста – // Выходзіць выкрунтасіста* (Г. Юрчанка); *Баладна // Патрэскваў ядловец!* (Р. Барадулін); *Спеўны ўраджай салаўіны // Выспеў на кожным кусце. // Хай каранёва й галіна // Гэтае дзіва расце!* (К. Камейша)).

Асабліва шырока ўжываецца афіксацыя пры ўтварэнні аказіянальных дзеясловаў: *Сасне – сасніцца у бары, // Альшыніцца – альшыне, // Зары зарыцца ў гары, // Ажыніцца – ажыне* (С. Крываль); *Падраўся*

фартух, // Льюцца слёзы ўдавы — // Азёрыцца поплаў глыбока (Р. Барадулін); *Навошта сам спяшаецца адно // Сваю ж замемуарыць перапіску?* (Савось Авось); *Не здалёк прыйшла ты, песня, // Стуль, дзе бор зверасеў* (К. Камейша); *Узвышшамі гарбаціцца // Смаргонічына, // Гуцульшчынай карпаціцца // Саміх Карпат не горшая* (В. Стрыжак); *Індычыць ранак волле // Праз сорок галасоў* (Г. Юрчанка); *Магу вясноваю парой яшчэ і... ўспаэміцца* (С. Крываль). Утвараюцца не толькі спрагальныя, але і неспрагальныя формы — дзеепрыметнікі (*Натхненне, — як пара грыбная... // Калі адчуеш незвычайнасць // Сваёй загрыбленай душы* (Ю. Свірка); *Тут войны даўно ўтравелі // Пад збусляненлы клёкат* (У. Мазго); *Я думала, што не з рукі // Ісці з табою поруч, — // Ды разліліся жаўрукі // Над звеснавелым борам* (Я. Янішчыц); *А дзень супыніцца на ганку... // Паміж стуманеных сцяжын* (У. Мазго)); дзеепрыслоўі: *Лес, трыумфуючы па-свойму, // Прыходу юных рады быў* (М. Калачынскі); *Ды, дасягненні // Электронна лічбачы, // Сучаснік, помні: // А ні дыб, ні плах; Кружацца, кружацца чайкі, // Цыганячы: Паваражы!* (Р. Барадулін).

Вядома, што кожная лексіка-семантычная група мовы валодае пэўным запасам афіксаў, які ўласцівы іменна ёй, а не іншай. Як адзначаецца ў спецыяльнай літаратуры, «выбіральнасць суфікса, як і ўсякай іншай словаўтваральнай марфемы, залежыць ад таго, што ўтвараецца і таму ў кожнай з гэтых лексіка-семантычных груп і падгруп выкарыстоўваецца свая суфіксацыя, выяўляецца розная ступень прадуктыўнасці таго ці іншага суфікса» [5, с. 111]. Пры аказіянальным жа словаўтварэнні выбіральнасць суфіксаў, уласцівых пэўным лексіка-семантычным групам, пашыраецца на іншыя лексіка-семантычныя групы, у выніку чаго і ўзнікаюць індывідуальныя, «некананічныя» ўтварэнні. Так, у сучаснай літаратурнай мове існуюць пэўныя абмежаванні ўтварэння назваў асоб мужчынскага роду, і гэтыя абмежаванні якраз і парушаюцца для стварэння аказіяналізмаў — карэлятыўных назоўнікаў жаночага роду шляхам выкарыстання суфіксаў *-к(а)*, *-(н)іц(а)*, *-ш(а)*, *-ачк(а)*, *-ін(я)* і інш. Напрыклад: *Мчаць у натоўп загнатыя, — // З лунаткаю Лунацік!* (Р. Барадулін); *Кожны дзень прачынаецца з прагаю цуду. // А яго ўсё няма — як будзённіца ціш!* (Я. Сіпакоў); *Забыўся аксакал на кульбу // І аксакальша на гады; Вясялая хіпіня // Танцуе басанож* (Р. Барадулін).

Для стварэння эфекта віталізацыі, адушаўлення прадмета выкарыстоўваецца суфікс адушаўлёных назоўнікаў з памяншальным значэннем *-анят(ы)*, *-іанят(ы)*, не ўласцівы неадушаўлёным назоўнікам. Такія аказіянальныя словы набываюць значэнне памяншальнасці, «недаросласці»: — *Гыля, гыля, вершаняты!* // *Я ж пачую і заплачу: // «Вершанё маё, дзіцятка! // І нашто цябе радзіў я...»* (Н. Гілевіч); *Восень не абмінае лісцянят* (Е. Лось).

Пры дапамозе прэфіксаў аказіянальныхыя словы ў сучаснай беларускай паэзіі ўтвараюцца значна радзей. Даволі шырока выкарыстоўваецца прыстаўка *анты-*, якая абазначае супрацьлегласць, супрацьдэю, замену, варожасць чаму-небудзь. Напрыклад: *Зязюлі хацелася надта // Наседзець самой антыяйкі, // Каб вывесці антыпернатых // Для антыбайкі* (Савось Авось); *Толькі хуткасць. // І «чорныя зоры» // Гараць // Антысонцамі // Мёртвыя — // Не патухаюць* (В. Зуёнак). Акрамя прыстаўкі *анты-*, у аказіянальным словаўтварэнні ўжываюцца прыстаўкі *над-*, *за-*, *пры-*, *раз-* і інш.: *З надвечара, з надростані дарог // Дазволь мне працягнуць твой маналог* (М. Лужанін); *У цемры ноч заблытала // Дарогу праз лясы, // Мядовыя, налітыя // Залеццем верасы* (М. Калачынскі); *За звон ручка ручаецца прыручка. // Рачулка дазваляе быць льдом* (Р. Барадулін); *Што не ўседзіш у хаце, // Іх (жаб) паслухаць выходзіш // На начное раззор'е, // На рачное разводдзе* (М. Танк). Усё ж, як можна бачыць з прыведзеных прыкладаў, гэтыя прыстаўкі ўжываюцца для ўтварэння аказіяналізмаў часцей не самі па сабе, а разам з суфіксамі.

Складанне слоў і асноў (словаскладанне і асноваскладанне) — гэта творчая камбінацыя існуючых кампанентаў, якая ў мове пісьменніка абумоўлена пэўнымі стылістычнымі мэтамі. У свой час М. М. Шанскі адзначаў, што «...словаўтварэнне аперыруе па сутнасці толькі новымі відамі камбінавання таго, што паасобку ўжо існавала раней» [6, с. 9]. Словаскладанне і асноваскладанне — даволі прадуктыўны сродак утварэння аказіянальных назоўнікаў і прыметнікаў. У якасці першай часткі складаных слоў выступаюць назоўнікі, прыметнікі, займеннікі, у якасці другой — асновы назоўніка або дзеяслова. Складаныя аказіяналізмы — характэрная з'ява для сучаснай беларускай паэзіі. Сустрэкаюцца яны ў творах паэтаў розных пакаленняў. Большасць такіх аказіяналізмаў ужываецца ў абвінаваўчым, сатырычным кантэксце, некаторыя — у лірычным, для выражэння пяшчотных або жартаўлівых адносін аўтара да свайго героя.

Даволі значная колькасць аказіяналізмаў, утвораных шляхам асноваскладання, мае суфіксы ў апорнай аснове: *Самадзяржаўцы — самазаржаўцы // Зялёныя ўсе* (Р. Барадулін); — *Словапісцам прывітанне! — выгуквае Андрэй* (В. Рэчыц); *Адцёхкаў салавей, // Расчулены водарам // Сонцатраўя спелага* (А. Грачанікаў); *І калі гэтак, // то я Вам параю: // чым прымаць у Беладомайскай зале // Якога-небудзь падонка... // Прыехалі б да маёй сям'і ў госці...* (К. Кірэенка). Пры ўтварэнні складаных аказіяналізмаў выкарыстоўваецца і нулявая суфіксацыя: *Засядаць — актывіст, // Вопытны крэслацёр, // Ён на сцэне — Статыст, // На трыбуне — Акцёр* (Савось Авось); *А за сцяной чыхсьці крокаў непрачытаны ночаніс* (К. Камейша); *А партрэтаў — з халоднымі каркамі — // Колькі іх стары*

снегалеп // Натварыў для аздобы паркавай (В. Зуёнак); Край лясны зялёнабровы, // Гаманлівы край! (У. Марук); Азёрнавокі Зарасай // Пяркунсававотчына (Р. Барадулін); Стовуснай хвалі плёскац па гарой // Прыемней адпачынку на атаве (Г. Юрчанка).

Аказіянальныя словы, утвораныя шляхам словаскладання, могуць ужывацца як раздзельна- або цэласнааформленыя (адзінааформленыя). Прыкладам першых з’яўляюцца такія аказіяналізмы, як *барадачы-дымы, вечар-жакей, настыра-салавей, том-падушка, характары-слупкі, юбіляр-рыф: А з каміноў барадачы-дымы // Выскокваюць, нібы з бутэлек джыны (П. Макаль); Ляснуў вечар-жакей на нагах // Бедных маклераў і міністраў (В. Коўтун); Стаіць яна... яблынькай, якую так старанна абсвітваюць настыры-салаўі (М. Федзюковіч); Нясе пад пахай кожны кніжку: // хто – выбранага том-падушку, // хто зборнік вершаў, хто – раман... (Ю. Кульба, С. Жолуд); Ёсьць характары-слупкі: // Што не так – і на дыбкі (В. Дашкевіч); Уяўляецца мне: // Сяду за стол юбілярам-рыфам (В. Зуёнак) (параўн.: барадачоў-дымоў, вечара-жакея, настыры-салаўя, тома-падушкі, характара-слупка, юбіляра-рыфа).* Як вядома, такія ўтварэнні не ўсімі даследчыкамі адносяцца да складаных слоў (па прычыне адсутнасці ў іх адзінай граматычнай аформленасці) і разглядаюцца ў якасці словазлучэнняў, у якіх адно слова служыць прыдаткам да другога.

Цэласнааформленымі з’яўляюцца аказіяналізмы *палын-маркота, эстэт-аскет, газетна-марачны, дыванова-абжыты, звычайна-новы, натхнёна-баравы: І дажджы, і слота, // і вятры прадвесныя, // Каб з палын-маркоты // Не аціхла песня (Я. Янішчыц); Мілую ў медацветах // Купалінку-дзяўчо // І на эстэт-аскетаў // Гляджу цераз плячо (М. Рудкоўскі); Убрамку стук. // Напэўна, паштальён // з яго газетна-марачнай турботай (Г. Юрчанка); Лёд прыпылены // Тэлежрана // Дыванова-абжыты ландшафт (Р. Барадулін); Вяртаюся ў той звычайна-новы дом, у ледзь абжыты (Н. Мацяш); І ў ва мне яны (гады) – як журавы... // як гэты зось натхнёна-баравы, // вялікі дзень яшчэ адной вясны (С. Панізінік) (параўн.: палын-маркоты, эстэт-аскета, газетна-марачнага, дыванова-абжытага, звычайна-новага, натхнёна-баравога і г. д.).* Да такіх слоў можна аднесці ўтварэнні з нескланяемай першай часткай тыпу *белакіпенны, сіватабунны: Даруй за слёзы, мілая сяброўка, // на свеце белакіпенным тваім (Е. Лось); Ты ў збянтэжана юных, // я – у разважэных сваіх. // Маю, сіватабунных, // з гакам аж на дваіх! (Р. Барадулін).* Яны ўзнікаюць шляхам аб’яднання кампанентаў словазлучэння з захаваннем іх марфемнага складу (параўн.: *белакіпенны і белы кіпень, сіватабунны і сівы табун*). Стварэнне аказіяналізмаў вызначае мастацкі густ паэта, яго майстэрства і дыктуецца ідэйна-мастацкімі задачамі твора.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. М., 1969.
2. *Григорьев В. П.* Поэт и норма // Рус. речь. 1967. № 1. С. 10–19.
3. *Земская Е. А.* Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.
4. *Лыков А. Г.* Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). М., 1976.
5. *Шакун Л. М.* Словаўтварэнне. Мінск, 1978.
6. *Шанский Н. М.* Основы словообразовательного анализа. М., 1953.

*Веснік БДУ. Серыя IV, Філалогія. Журналістыка.
Педагогіка. 1981. № 1. С. 21–24.*

Г. І. Басава

Лістабой, ліставей, ліставір... (Аказіянальныя назоўнікі, створаныя паводле канкрэтнага ўзору)

Тэндэнцыя сучасных аўтараў да экспрэсіўнасці, да імкнення «пераадолець моўны стандарт і аўтаматызм, заснаваны на рэгулярнасці і адпаведнасці паміж знакам і значэннем» [1, с. 6], праяўляецца ў стварэнні аказіянальных слоў, паколькі іх з’яўленне разлічана на пэўны экспрэсіўна-стылістычны эфект. Эфект гэты ўзнікае найперш таму, што чытач сам асэнсоўвае працэс нараджэння аказіянальнага слова (а кожнае з іх — гэта невядомае раней, нязвычайнае спалучэнне дадзеных словаўтваральных марфем).

Большасць аказіяналізмаў узнікае ў выніку імкнення да абнаўлення славеснага выражэння, да замены слоў звычайных і тых, якія часта паўтараюцца, новымі, невядомымі і таму больш выразнымі. Многія аказіянальныя ўтварэнні маюць агульналітаратурныя аналагі і сінонімы. Гэта значыць, што сярод аказіяналізмаў вылучаюцца ўтварэнні, якія ўзніклі па структурнай аналогіі з канкрэтным словам-узорам.

На суаднесенасці гэтых агульнаўжывальных і аказіянальных слоў і заснавана стылістычнае выкарыстанне апошніх, паколькі гэтая суаднесенасць раскрывае тыя экспрэсіўна-стылістычныя элементы ў значэнні аказіянальных утварэнняў, якія адрозніваюць іх ад агульнаўжывальных сінонімаў.

Семантычна ўтварэнні *аблачынка, гуліверынка, імішынка, папялінка* вызначаюцца тым, што выражаюць пэўныя абстрактныя паняцці з ад-

ценнем памяншальнасці і разам з тым прадстаўляюць іх як бы ў своеасабліва матэрыялізаваным выглядзе: *Як пчала залатая, // Як бурштнінка* (Р. Барадулін); *Ці мне патрэбна тая ноч, // Што зноў бяссоніцу гукае // Жарынкамі гарачых воч* (Т. Мельчанка); *Імглінкі трэсак сыплюца на дол* (Р. Барадулін).

Па аналогіі з вельмі ўжывальнымі ў сучаснай беларускай мове суфіксальнымі адпрыметнікавымі назоўнікамі ствараюцца і аказіянальныя назоўнікі. Прычым яны ўтвараюцца практычна ад любога якаснага ці адноснага прыметніка, які мае ў аснове канкрэтна-прадметнае значэнне: *вясёлкаваець, кірмашоваець, маладзіковаець падкоў, нязрушнасць пасад, голасць голля, эпапейнасць*. Напрыклад: *Каб да гонару зямлі сваёй дадаць // Эпапейнасць важкую касмічнай славы* (М. Калачынскі); *Твая вясёлкаваець не ўскальхне // Таго, хто яваю не ашуканы* (Н. Мацяш).

Кожнае з гэтых утварэнняў з’яўляецца сістэмным і мае дакладныя словаўтваральныя аналогіі, яно празрыстае паводле структуры і значэння, параўнаем: *голосць* — ад «голы», *кірмашоваець* — ад «кірмашовы», *маладзіковаець* — ад «маладзіковы» і г. д.

Па канкрэтным узору ствараюцца розныя па структуры аказіянальныя назоўнікі, часцей — складаныя, у якіх больш багатая зместам унутраная форма і якія ўяўляюць з сябе лексічныя сінтэз слоў. У гэтым складаным цэлым значэнні асобных слоў ускладняюцца больш агульным значэннем, якое ствараецца сумай складаных [2, с. 352].

Выключна шырокія экспрэсіўныя функцыі выконваюць складаныя аказіянальныя назоўнікі, што аб’ядноўваюць у сабе лагічна сумяшчальныя словы (*грыбазбір* — «збіраць грыбы», *крэслацёр* — «церці крэсла», *хлебадарка* — «дарыць хлеб»), або семантычна далёкія, лагічна цяжкасумяшчальныя лексічныя адзінкі (*байкаспажывец, вершаправод, імглатэрапія, небасклеп, тэлерадыёпадка*). Напрыклад: *Прывёў з Італіі Шаўня // Вершаправод на тракт Лагойскі* (Савось Авось); *Ды на дарозе на вакзал // Сустрэўся з байкаспажывцом* (Р. Барадулін).

Аўтары даволі часта імкнуцца даць ацэнку з’яве, чалавеку, перадаць свае адносіны да іх: агароднінасховішча — *агароднінагубілішча*, свінаматка — *свінататка*, домаўласнік — *томаўласнік*, збожжасховішча — *дажджасховішча*: *Трасу дажджасховішча птушак: // Адбой у зялёнай сялібе!* (П. Панчанка).

Вельмі рэдка структурная аналогія падтрымліваецца аналогіяй семантычнай, гэта значыць аказіяналізм ствараецца не толькі па мадэлі узуальнага слова, але і мае тоеснае слову-ўзору значэнне: *ракетадром* — *ранетадром*, *настаўніца* — *застаўніца*, *чыставік* — *белавік*: *Таму хачу жыць-*

цё на **белавік** // *Перапісаць без колішніх памылак* (С. Грахоўскі); *З ранетадрома стартуе лета* (Р. Барадулін).

Сінанімічнымі могуць быць і аказіяналізмы, якія маюць іншую структуру, чым слова-пратаатып, напрыклад: паслядоўнікі — наступнікі: **Наступнікі**, нязначныя нам людзі, // *А явяць немагчымае цяпер* (Н. Мацяш); напаселле — пераселле: *Старых хвалюе пераселле*, // *Яшчэ нязвычайнае жытло* (Г. Кляўко).

Значэнні аказіянальнага ўтварэння і слова, па аналогіі з якім яно створана, могуць супадаць толькі ў адной з сем. Напрыклад, па аналогіі са словам *лесанарыхтоўка* ў паэтычным маўленні створаны аказіяналізм *хлопанарыхтоўка*, які перасякаецца са словам-пратаатыпам у семе ‘нарыхтоўка чаго-небудзь’. Па аналогіі са словам *заглабараторыі* створаны аказіяналізмы *заганата*, *заціёшчаблін*, якія маюць з узуальным словам агульную сему ‘чалавек, які загадвае чым-небудзь’: *Быў заганатам на пароме*, // *А потым цвёрда ўсеўся дома* // *На ладны пост — заціёшчаблін* (К. Кірэнка).

Акрамя таго, аказіянальныя ўтварэнні цалкам убіраюць у сябе значэнне слова-ўзору і ўзбагачаюць яго іншымі семамі. Напрыклад, аказіяналізм *веснафікацыя*, створаны па аналогіі са словам *электрыфікацыя*, абазначае абуджэнне, абнаўленне ўсяго жывога менавіта вясной: *Спявае вецер*. // *Пачалася* // **Веснафікацыя** *душы* (Л. Дайнека).

Аказіяналізмы, створаныя па аналогіі з узуальнымі словамі, звычайна не толькі больш экспрэсіўныя і больш складаныя па семантыцы, але даволі часта маюць іншую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, пераважна стылістычна зніжаную. Так, часам паэты ў адным тэксце прыводзяць цэлы рад аказіянальных складаных назоўнікаў з адным і тым жа кампанентам. Такая канцэнтрацыя аднаатыпных слоў выкарыстоўваецца як сродак іранічнага апісання. Напрыклад: *Няма суседкі, няма суседа — скрозь тэлеглоты, скрозь тэлемамы*. // *І тэлемамы — на тры праграмы*, // *І тэлетаты — нікуды з хаты*, // *І тэледзеці — аж покуль свеціць* (В. Зуёнак).

Аказіянальныя назоўнікі могуць узнікаць у выніку паранімічнага збліжэння са словам-узорам. Напрыклад, спартсмены — *спіртсмены*, сівізна — *сінізна*, братэрства — *блатэльства*, пераклад — *пераклад*: *Раптам зала рагатнула: прамоўца сказаў не пераклад, а перакрад* (Ф. Янкоўскі); *Вы б замянілі слова «брат» на «блат»*, // *Вышэй ад чалавечага братэрства*, // *Узнеслі б вы паўзучае «блатэльства»* (А. Грачанікаў).

Такія ўтварэнні ўбіраюць у сябе значэнне двух семантычна не звязаных паміж сабою узуальных слоў, гэта ўзмацняе іх гучанне, надае словам спецыфічную экспрэсіўнасць.

Не менш выразныя і аказіяналізмы *цвіквізар* (цвік + тэлевізар), *Лабацька* (Лабасты + бацька), *цяляфільмы* (цяля + фільмы), *кывулачка* (кывая + вулачка), *дзівактус* (дзівак + кактус): *Гэты смешны кактус, // Ён дзівак, дзівактус!* (П. Марціновіч); *Сустракаўся я з Віцебскам // Маладосці мамы маёй – // З вулачкамі-кывулачкамі* (Р. Барадулін).

Падобныя ўтварэнні маюць ярка выражаную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, якая ствараецца як за кошт незвычайнай формы слова, так і за кошт таго, што называемая з’ява характарызуецца з пункту погляду эмацыянальнага яе ўспрымання.

Слова-ўзор часта знаходзіцца ў адным кантэксце з новаўтварэннем, што дазваляе аўтарам падобных новых слоў дасягаць неабходнага ім семантычнага і стылістычнага эфекту: *Мой друг, // Не забывай пра дух. // Есць варыва – // Для чэрава, // Для сэрца трэба – // Верыва!* (Р. Барадулін); *Ад касьбы, ад ворыва // Смугалёўшчына, // Лютая да ворага // Вугалёўшчына, // Клопатамі ўзвышаная // Мазалёўшчына, // Вышытая вішнямі // Магілёўшчына* (Р. Барадулін).

Калі слова-ўзор адсутнічае ў кантэксце, то на яго ўказвае словаўтваральная структура аказіяналізма, а часам і яго семантыка. Напрыклад: *Заняты бярлогалогіяй // Тэарэтыкі многія* (Р. Барадулін); *Дослед // (Не на ўласнай шкуры!) // Ставіць пры кіпцюрантуры* (Р. Барадулін); *Цэхмайстру не пашкодзіць ступень // Бакалаўра сабаказнаўства* (Р. Барадулін). Словаўтваральная структура аказіянальных слоў дазваляе сцвярджаць, што канкрэтным рэальным узорам для іх могуць быць назоўнікі: філагалогія – *бярлогалогія*, аспірантура – *кіпцюрантура*, мовазнаўства – *сабаказнаўства*.

Такім чынам, разгледжаны матэрыял сведчыць аб тым, што па канкрэтным узору ствараюцца разнастайныя па структуры аказіянальныя назоўнікі, часцей – складаныя. Такія аказіяналізмы могуць быць сінанімічнымі слову-ўзору, бліжкім яму па значэнні ў адной з сем, антанімічнымі ці паранімічнымі. Сцісласць формы і ёмістасць семантыкі дазваляе гэтым утварэнням папоўніць вялікі рад свежых, яскравых і нечаканых аказіянальных слоў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Лыков А. Г.* Заметки об окказиональных и потенциальных словах // Вопросы современного русского языка / Краснодар. пед. ин-т. Краснодар, 1968. Вып. 101. С. 6.

2. *Ефремов А.* Язык сатиры Салтыкова-Щедрина. М., 1953.

Роднае слова. 1995. № 10. С. 65–68.

Аўтарскія неалагізмы-назоўнікі ў творах В. Ластоўскага 20–30-х гадоў

У 20-я гады карэнным чынам змяніліся ўмовы для існавання і далейшага ўдасканалення беларускай літаратурнай мовы (БЛМ), што становіцца паўплывала на развіццё і ўнармаванне ўсіх яе сістэм, у тым ліку лексічнай. Апошняя папаўнялася галоўным чынам за кошт асваення багаццяў жывой народнай гаворкі (і толькі ў неабходных выпадках — іншамовнага запазычання), узнаўлення забытых старабеларускіх лексем, а таксама стварэння новых слоў на ўласным моўным матэрыяле пры дапамозе існуючых дэрывацыйных сродкаў.

Трэба адзначыць, што В. Ластоўскі ў сваіх творах выкарыстоўваў разнастайную па паходжанні лексіку, у якой аднак пераважаюць словы з жывой народнай мовы: *алёс* ‘забалочанае месца’ (...а горыч кадзіва чуваць цем’яна-перных траў, трупехнучых у *альсе*)¹; *дукрыць* ‘разумець’ (*Хоць многа мудрылі, таго ж не дукрылі...*)²; *кукобіць* ‘песціць, лашчыць’ (...кожны расчочак духам жарчыстым грэў я, *кукобіў і весяліўся*)³ і інш. Арыентуючыся на такія лексічныя адзінкі, аўтар праводзіў пастаянны і мэтанакіраваны адбор моўных сродкаў, імкнуўся адшукаць такія словы, формы, канструкцыі, якія змаглі б больш яскрава і поўна перадаць мастацкую ідэю твора. Натуральна, што ў працэсе творчасці майстар слова апіраўся не толькі на агульнапрынятыя форма- і словаўтварэнні, але і прыдумваў, ствараў новыя, да яго невядомыя словы. Вынікам індывідуальна-мастацкага асваення пісьменнікам рэчаіснасці сталі шматлікія, розныя па смантыцы і сферы ўжывання наватворы, асобнае месца сярод якіх займаюць назоўнікі.

Назіранні сведчаць, што неалагізмы-назоўнікі ў творах пісьменніка, па прыблізных падліках, складаюць каля 63 %. Далейшы аналіз паказвае, што не ўсё са словатворчасці 20–30-х гадоў было выкарыстана моўнай практыкай. Такія словы, як *жыхар*, *носьбіт*, *святар* і іншыя, увайшлі ў літаратурны ўжытак і ўзбагацілі лексічную сістэму беларускай мовы новымі значэннямі. Але асноўная частка аўтарскіх неалагізмаў так і засталася за межамі агульнаўжывальных слоў як непасрэднае і яскравае сведчанне словаўтваральных магчымасцей роднай мовы. Лексічныя адзінкі такога тыпу папоўнілі рад аказіянальных, індывідуальна стылістычных утварэнняў.

¹ *Ластоўскі В.* Выбраныя творы. Мінск, 1997. С. 207.

² Там жа. С. 220.

³ Там жа. С. 234.

Як правіла, такія аўтарскія неалагізмы, у адрозненне ад агульнамоўных, ствараліся з мэтай павышэння мастацкай вобразнасці і выразнасці твора. Акрамя таго, метафарычнае выкарыстанне аказіянальнага слова надавала яму (а часам і цэламу выказванню) новае гучанне, пашырала межы лексічнага і стылістычнага ўжывання слова.

Для ілюстрацыі творчага адбору аўтарскіх наватвораў і асэнсавання асобных прыёмаў індывідуальнай словатворчасці звернемся да словаўтваральнага аналізу некаторых груп аказіянальных назоўнікаў. Варта адзначыць, што разглядаемая частка слоў даволі неаднародная. Усе назоўнікі-неалагізмы 20–30-х гг., знойдзеныя намі ў творах В. Ластоўскага, паводле іх словаўтварэння (СУ) і семантыкі можна падзяліць на пяць асноўных разнавіднасцей.

1. Аказіянальныя назоўнікі, створаныя па прадуктыўных і высокапрадуктыўных тыпах без парушэння законаў СУ: *датрыманне, змучэнне, наступанне; гудзьба, хацьба; разгамон, разрост, спохан; дэмагагічнасць; крывін; паганізм, хрысціянiзм* і інш.

Назоўнік *дэмагагічнасць* абазначае адцягненую прымету ці ўласцівасць таго, што названа ўтваральным словам: *...дэмагагічнасцю тупой перад збянтэжанай таўпой крыўляцца не пасмею...*¹ З кантэксту можна меркаваць, што слова *дэмагагічнасць* у значэнні ‘наяўнасць падманнага ўздзеяння на пачуцці і думкі чалавека для дасягнення ўласных мэт’ набывае ў вершы ўзмоцнена адмоўнае гучанне і за кошт спалучэння са словам негатыўнай ацэнкі *тупы*. Аналізуемая лексема ўтвараецца ад прыметніка *дэмагагічны* пры дапамозе суфікса *-асць*. Тып прадуктыўны ў кніжных стылях мовы.

Аддзяяслоўны назоўнік *змучэнне* мае значэнне апрадмечанага дзеяння: *Ледзь жывы са змучэння вярнуўся смерд ад добрага князя і кажэ...*² Семантыка гэтага назоўніка даволі празрыстая, у сучаснай беларускай літаратурнай мове (СБЛМ) яму адпавядае агульнапрыняты сінонім *мучэнне*. Разглядаемы аказіяналізм утвараецца ад дзеяслова *змучыць* пры дапамозе СУ фарманта *-энн-е*. Тып высокапрадуктыўны ў розных моўных сферах.

Адпрыметнікавы назоўнік *хрысціянiзм* абазначае рэлігійную катэгорыю, якой уласціва прымета, названая матывавальным словам: *Для ваюючага і нішчачага ўсё паганскае хрысціянiзму, усе старой веры і святары, і грубыя шаманы, і варажбіты – былі агульна пагарджанымі жрацамі*³. Назоўнік утвараецца ад прыметніка *хрысціянскі* пры дапамозе суфікса *-iзм-*. Тып прадуктыўны ў навуковай і грамадска-палітычнай тэрміналогіі.

¹ Ластоўскі В. Выбраныя творы. С. 225.

² Там жа. С. 173.

³ Там жа. С. 51.

Пры ўтварэнні разгледжанай групы наватвораў нязменнай застаецца СУ норма: лексемы ствараюцца па існуючых дэрывацыйных мадэлях без парушэння законаў СУ. Гэта назіраецца пры ўзнікненні большасці патэнцыяльных слоў, якія ў значнай ступені захоўваюць магчымасці з цягам часу стаць дублетамі для абазначэння адпаведных прынятых слоў-назваў, а разам з тым і фактамі мовы.

2. Аказіянальныя назоўнікі, створаныя па малапрадуктыўных і непрадуктыўных тыпах без парушэння законаў СУ: *адкупіцель, іканапісця, накоп, пісьмак, прыходца, справядлівец, хадзьбіт, чоў* і інш.

Аддзяслоўны назоўнік *прыходца* абазначае асобу паводле яе дзеяння: *Чужаземцы, прыманья спярша як госці,началі панявольваць славянскія народы і памалу абяртаць у сваіх нявольнікаў. Вышэйшыя класы, арыстакратыя і духавенства, зліліся з пануючымі прыходцамі*¹. У творы аказіяналізм *прыходца* ўжыты ў значэнні ‘заваявальнік’. Цікава, што ў СБЛМ утварэнні з непрадуктыўным суфіксам *-ц-а* выцясняюцца словамі з іншымі суфіксамі: *-нік-, -льнік-, -ец-*.

Аддзяслоўны назоўнік *чоў* мае значэнне ‘стан, калі чалавек адчувае што-небудзь пры дапамозе органаў пачуццяў або інтуітыўна’: *Але чоў мой мяне не ашукваў...*² Утваральнай асновай для гэтага слова выступае аснова дзеяслова цяперашняга часу (*чуж-уць – чоў*), пры гэтым адбываюцца чаргаванні *j – ў, y – o*. Вядома, што ў літаратурнай мове для абазначэння здольнасці чалавека разумець, угадваць, заўважаць што-небудзь выкарыстоўваецца лексема *чуццё*. Але ў дадзеным выпадку больш падыходзіць слова *чоў*, якое па сваёй мадэлі набліжаецца да назоўніка *нюх*.

Малаверагодна, што словы гэтай разнавіднасці могуць папоўніць лексічныя і СУ рэсурсы БЛМ, але іх стварэнне стымулюе пошукі новых моўна-выяўленчых сродкаў літаратурнага выказвання.

3. Аказіянальныя назоўнікі, створаныя па прадуктыўных або малапрадуктыўных ці непрадуктыўных тыпах з парушэннем законаў СУ: *братчык, выразістасць, магут, каравёшка, падабізна, пісоўня, рушыцель, таргоўнік, улюбка* і інш.

Назоўнік *падабізна* ўтвараецца ад асновы прыметніка *падобны* з адсячэннем каранёвай фіналі *н*, што з’яўляецца адхіленнем ад СУ нормы. Дэрывацыйны суфікс *-ізн-а* надае слову або значэнне адцягненай якасці, або зборнасці. Можна меркаваць, што аказіяналізм *падабізна* абазначае зборнае паняцце і мае значэнне ‘адлюстраванне падобнага на каго-, што-небудзь’. У ЛМ ад прыметніка *падобны* пры дапамозе

¹ Ластоўскі В. Выбраныя творы. С. 66.

² Там жа. С. 69.

суфіксаў *-асць-* і *-ств-а* з захаваннем каранёвай *n* утвараюцца лексемы *падобнасць, падабенства* са значэннем ‘наяўнасць агульных, падобных рыс’. Цікава адзначыць, што В. Ластоўскі ў аповесці «Лабірынты» выкарыстоўвае як новаўтварэнне *падабізна*, так і ўзуальнае слова *падобнасць*: ...*А таму ахвотна прыбірае сваю галаву бычачымі рагамі, цела акрывае мядзведжымі скурамі або размалёўвае на ім падобізнны імпануючых яму звярат і гадаў*¹; *Людзі імкнуліся нешта адтварыць, але не маглі перабароць тэхнікі, а дзеля гэтага зрабілі быццам цень падобнасці да рэальных змеяў*².

Улюбка ‘асоба, у якую закахаліся’. Утваральнай асновай для гэтага слова стала аснова дзеяслова *ўлюбіцца*. Але па законах СУ аддзяяслоўныя назоўнікі з суфісам *-к-а* абазначаюць або адцягненую працэсуальную прымету, або прадмет як носьбіт гэтай прыметы. А назоўнікі са значэннем асобы ўтвараюцца ад прыметнікаў і дзеепрыметнікаў (*улюбёны – улюбёнка* ‘тая, якую асабліва любяць, цэняць; любіміца’). Аднак ужыванне аказіянальнага ўтварэння апраўдана самім кантэкстам, у якім слова *ўлюбка* мае значэнне ‘каханка’: – *Памажы, – кажэ Певень, – так мне Гуся палюбілася, што сонейку пяць забыўся. Куры праходу не даюць, жыццё абрыдла! – А якая ж тая твая ўлюбка? – пытае знахар*³.

Аказіянальныя назоўнікі трэцяй групы ўтвараюцца, як правіла, для павышэння эмацыянальна-экспрэсіўнай функцыі твора, за межамі якога яны не могуць існаваць.

4. Аказіянальныя назоўнікі, створаныя паводле канкрэтнага ўзору: *жывіна* (як навіна), *зоравед* (як мовавед), *кірмашанін* (як прыхаджанін), *мышва* (як братва) і інш.

Кірмашанін ‘удзельнік кірмашу’: *Кірмашане, вярнуўшыся, загаманілі, затопалі ў хаце*⁴. Слова ўтворана ад агульнага назоўніка *кірмаш* пры дапамозе суфікса *-ан-ін*. У БЛІМ вядомы адзінкавыя ўтварэнні назоўнікаў такога тыпу са значэннем ‘член калектыву, групы’: *завадчанін, катаржанін, прыхаджанін*. Як бачым, наватвор *кірмашанін* пашырае рад агульнапрынятых слоў.

Індывідуальна-аўтарскія назоўнікі, утвораныя па аналогіі са словамі-ўзорамі, узбагачаюць патэнцыяльныя магчымасці роднай мовы новымі значэннямі і іх адценнямі.

5. Аказіянальныя назоўнікі, створаныя «нетыпова» (па аказіянальных СУ тыпах): *асноведзь, беляга, контэрфратэрнія* і інш.

¹ *Ластоўскі В.* Выбраныя творы. С. 50.

² Там жа. С. 49.

³ Там жа. С. 165.

⁴ Там жа. С. 120.

Асноведзь ‘фон’: *Ўвесь гэты холад, пыху і суроваць адно мякчыць: залочана асноведзь*¹. У БЛМ вядомы толькі два адпрыметнікавыя назоўнікі такога тыпу: *роўнядзь і макрэдзь* (разм.) са значэннем прасторы адцягненай прыметы. Пры ўтварэнні слова *асноведзь* мяняецца часціна мовы матывуючага слова (замест прыметніка выкарыстоўваецца назоўнік), а гэта вядзе да змянення СУ тыпу і ўтварэння новай (аказіяльнай) мадэлі.

Слова *беляг* утвараецца ад асновы прыметніка *белы* пры дапамозе суфікса *-яг-*, што з’яўляецца адхіленнем ад СУ нормы (параўн.: *туліць – туляга, бадзяцца – бадзяга*). Акрамя таго, гэты назоўнік не мае значэння асобы, як названья вышэй словы: *Іван Іванавіч расказаў, што ўласнымі вачамі чытаў у старых метрычных кнігах, у архіве віцебскай лютэранскай кірхі запісь на белягу аб тым, што ігумен Бельчыцкага манастыра перад аблогай горада Масковіяй... паплыў уніз Дзвіны...*². З кантэксту можна меркаваць, што аказіяналізм *беляг* абазначае ‘аркуш паперы’.

Аналізуемы матэрыял паказвае, што В. Ластоўскі даволі часта ўключыў у свае творы неалагізмы-назоўнікі. Большая частка разгледжаных намі аказіянальных назоўнікаў 20–30-х гг. узнікла ў адпаведнасці з пэўнымі СУ тыпамі, і толькі ў некаторых выпадках утварэнне неалагізмаў адбывалася па аналогіі з канкрэтнымі словамі ці «нетыпова» (па новай аказіянальнай мадэлі).

Філалагічныя навукі: Маладыя вучоныя ў пошуку : матэрыялы навук. канф., Мінск, 25 крас. 2003 г. / адк. рэд. С. А. Важнік. Мінск, 2004. С. 55–57.

В. А. Зразікава

Семантычная класіфікацыя індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў

Пытанне аб месцы новых слоў у лексічнай сістэме мовы, прынцыпы іх класіфікацыі заўсёды прыцягвалі ўвагу лінгвістаў. Новыя лексемы адлюстроўваюць не толькі ўнутраныя заканамернасці развіцця мовы, але і тая змены, якія адбываюцца ў ёй пад уплывам разнастайных экстралінгвістычных фактараў. Разам з тым працэс узнікнення і функцыянавання новых адзінак патрабуе пастаяннай сістэматызацыі і верыфікацыі. Таму вывучэнне семантыкі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (аказіяналізмаў) як асобнага тыпу новых слоў, у якім рэалізуюцца патэн-

¹ Ластоўскі В. Выбраныя творы. С. 213.

² Там жа. С. 52.

цяльняны магчымасці мовы, знаходзіцца сярод актуальных пытанняў сучаснай лінгвістыкі.

У беларусістыцы аказіяналізмы даследаваліся галоўным чынам у словаўтваральным аспекце (Г. І. Басава, І. П. Казейка, А. В. Солахаў, М. В. Шабовіч і інш.). Праблема семантычнага аналізу інавацый застаецца маладаследаванай. У аснову прапанаванай класіфікацыі аказіяналізмаў упершыню пакладзены не структурны (ён выконвае ролю дапаможнага), а семантычны аспект, заснаваны на розных тыпах сэнсавай сувязі аўтарскіх неалагізмаў з першаасновамі. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што характар семантычнай суаднесенасці аказіяналізмаў з утваральнымі лексемамі абумоўлены спецыфікай іх кантэкставага ўжывання.

У адпаведнасці з семантычнай класіфікацыяй можна вылучыць аказіяналізмы з экспліцытнай (прамой, выразнай) і з імпліцытнай (апасродкаванай, асацыятыўнай) актуалізацыяй семантыкі. У якасці ілюстрацыйнага матэрыялу выкарыстаны індыўдуальна-аўтарскія неалагізмы, выяўленыя ў мове беларускай мастацкай літаратуры першай паловы ХХ стагоддзя. Пры цытаванні твораў захаваны моўныя асаблівасці арыгіналаў.

Экспліцытная актуалізацыя семантыкі ўласцівая аказіянальным адзінкам, лексічныя значэнні якіх заснаваны на яўнай, выразнай сэнсавай сувязі з утваральнымі асновамі: *вяшчунны* ‘які што-небудзь прадказвае’: *Матора вяшчунныя песьні // Хай счуюць, дзе дні ліхалецця...* (М. Чарот); *грайкі* ‘які звонка гучыць’: *Жальцеся, грайкія струны, // Рэхам расходзьцеся ўдаль...* (Я. Купала); *пірамідзіць* ‘узнімацца ў форме піраміды’: *Празрыста звоняць вадамёты, між ёлак пірамідзіць пыл* (У. Дубоўка); *штогодзіць* ‘адзначаць штогод’: *Святкую дубэльты сваіх выганяняў, // як зялёнае свята штогодзіць народ* (У. Дубоўка); *уснежаны* ‘ўсланы снегам’: *Давялося мне быць ў краі чараў, // дзе узвышышы уснежаных гор зорка сочаць нямыя абшары* (А. Гурло).

Большасць аказіяналізмаў з экспліцытнай актуалізацыяй семантыкі складаюць простыя па структуры новаўтварэнні. Як правіла, семантычныя кампаненты такіх адзінак выразна матывуюцца марфалагічнымі, г. зн. суадносяцца са значэннем кораня і адпаведных афіксаў: *бяздроўе* ‘адсутнасць запасу дроў’, *заістужыць* ‘уплесці істужкай’, *лірніцаць* ‘іграць на ліры’ і іншыя. Семантыку падобных лексем можна вызначыць шляхам спасылкі на значэнне адпаведнай першаасновы, паколькі аказіяналізм уключае ў сябе зыходную адзінку не толькі фармальна, але і змястоўна, адрозніваючыся ад яе семантычным кампанентам, выражаным дэрывацыйным фармантам, які і складае дыферэнцыяльную частку слова.

Аднак семантыку некаторых аказіяналізмаў не заўсёды магчыма суаднесці са структурным члянэннем слова: *бяздноўе* ‘нябесная бездань,

глыбіня’, *жвірыца* ‘рассыпацца’, *паўднёвісты* ‘зацішны, спакойны’. Сувязь індывидуальна-аўтарскіх неалагізмаў з лексічнымі першаасновамі можа ўзыходзіць і да пераносных значэнняў апошніх: напрыклад, *язычыць* ‘трапятать, як языкі полымя’. Матывацыя пераносным значэннем характэрна і для складаных па структуры аказіяналізмаў: напрыклад, *векасівы* ‘стары’, *сэрцагрэйны* ‘які сагравае сэрца’.

Сэнсавая структура аказіяналізмаў можа ўключаць і кампаненты стылістычнага ці эмацыянальна-ацэначнага характару, якія складаюць канататыўную частку лексічнага значэння: *адлюдак*, *бабкам*, *дармажэрца*, *нікудышка*, *трыбуніць*.

Індывидуальна-аўтарскія неалагізмы з экспліцытнай актуалізацыяй семантыкі часцей за ўсё выкарыстаны з намінацыўнымі мэтамі, у прыватнасці, для перадачы праз аўтарскі аднаслоўны адпаведнік апісальнай канструкцыі: *панадмор’е* ‘прастора па-над морам’, *шпаркабег* ‘імклівы, хуткі рух’, *абамунічыць* ‘забяспечыць амуніцыяй’, *абязмоцніць* ‘пазбавіць моцнасці’, *адкаваліць* ‘аддзяліць на кавалкі’ і інш. Аднак стварэнне падобных наватвораў можа быць абумоўлена і іншымі задачами: каб ужыць больш выразную паводле эмацыянальнай насычанасці і аўтарскай ацэнкі лексему (*маўклія*, *першакветка*, *песнябай*), захаваць паэтычную рыфму (*слугач*, *спель*).

Аказіяналізмы з імпліцытнай актуалізацыяй семантыкі пазбаўлены непасрэднай, прамой сувязі з названымі імі з’явамі, прадметамі, характарыстыкамі, працэсамі рэчаіснасці: яны ўзнікаюць у выніку вобразнага, асацыятыўнага ўспрымання свету. Вызначыць іх семантыку зыходзячы толькі са значэнняў састаўных кампанентаў і заканамернасцей іх спалучэння ў межах пэўнага тыпу немагчыма. Сэнсавае збліжэнне падобных адзінак з зыходнымі лексэмамі заснавана на фармальнай, асацыятыўнай сувязі слоў, што нярэдка прыводзіць да непрадказальнасці, няпэўнасці семантычнай структуры аказіяналізмаў: *санцавейны* ‘які прыносіць надзею’: *Прышоў я да цябе [жышчэ] // ў надранні // эры, // прышоў з пакрыўджанай сям’і. // У сонцавейнае сяўбе // пачуў октавы радасьці* (Я. Пушча); *залучыніць* ‘узнікнуць у памяці’: *Успаміны, часам, залучыняць...* (Ю. Лявонны); *засцюжыць* ‘ахаладзець (перан.), стаць аб’якавым’: *Будзі шуканьні новага у стылі, // пакліч на спрэчкі думнае грамадства, // Каб на здабытках даўніх не застылі, // каб не засцюжылі у іх мастацтва* (У. Дубоўка); *карнаваліць* ‘шумліва рухацца (пра моцны паток вады)’: *...калі рака пад лёдам карнаваліць, — ўбярэцца хутка ў зелень берагі* (С. Хурсік).

Як адзначае А. Г. Лыкаў, семантычная пераемнасць паміж утваральнай і вытворнай асновамі кананічных адзінак робіць іх сэнс цалкам акрэсленым і зразумелым, аказіяналізмы ж, асабліва з высокай сту-

пенню вобразнасці, «змяшчаюць не значэнне, а хутчэй за ўсё намёк на значэнне, інтэрпрэтацыя якога ў вялікай ступені абумоўлена індывідуальным успрымманнем атрымальніка маўлення» [4, с. 68–69]. Таму вызначэнне лексічнага зместу такіх інавацый мае ў пэўнай меры верагоднасны характар.

Метафарычная (імпліцытная) матывацыя ў большай ступені ўласцівая аўтарскім кампазітаўтварэнням, найперш назоўнікам і прыметнікам.

Драбнаслой: *Калыхаў дрэвы вецер, // Песні сінія хвоя // Каля звонкага сэрца // Апляла драбнаслоем. // Таму ведае [скрыпка] сёння // вуснаў шопат гарачы, // як хто ноччу бяссоннай // весяліцца ці плача...* (М. Танк).

Значэнне гэтага аказіяналізма магчыма патлумачыць апісальна: хвоя «ўпляла» ў сваю драбнаслойную (са шчыльнымі гадавымі кольцамі) драўніну сінія (нарачанскія) песні. Стаўшы скрыпкай (менавіта з драбнаслойнай драўніны робяцца скрыпкі), яна захавала гэтыя песні, чулы ёю «шопат вуснаў гарачы», бачаныя слёзы і весялосць. Выраз «аплесці драбнаслоем» набыў у вершы ідыяматычнасць: увабраць людскія пацуці, перажыванні.

Вершапоцемкі ‘незразумеласць, мудрагелістасць вершаў’: *Гэтакія поцішкі і поціжкі – // Насмарк вершатворы ўсепэнтавай... // Нос разаб’еш у вершапаціёмках, // Калі пройдзеш па палёх газэтавых* (А. Званак).

Лексічны змест аказіяналізма заснаваны на пераносным ужыванні яго другога кампанента (параўн.: *поцемкі лесу і поцемкі верша*). Складанне набывае выразную стылістычную афарбоўку і перадае іранічна-зневажальныя адносіны аўтара да прадмета апісання.

Залатаструнне ‘шпялценне жоўтай лістоты’: *Не шумі, бяроза, з клёнамі пад пуняй // ня хістайся веткамі наўслонь. // Трыміць, заходзіцца залатаструньне, // лісты люляюць ласку слоў... // Ліе зарніца колеры ў крыніцу // і залата асеньніх ліп* (Я. Пушча).

Срэбрацвецень ‘з’яўненне месячнага святла’: *Люблю я ноч на сенакосе, // У срэбрацвецені кусты...* (П. Трус).

Чарнамор’е ‘паветраная плынь, якая павольна рухаецца, плыве, нібы марская гладзь’: *Сонца – ветразь, а вецер – матрос, // на шляху чорнамор’я нябёс* (М. Лужанін).

Прыведзены кантэкст дазваляе зрабіць вывад, што семантыка гэтага назоўніка ўзыходзіць да аўтарскіх асацыяцый: *неба – Чорнае мора* (схаванае параўнанне).

Чарнаснежны ‘беспрасветны ад снежнай навалы’: *І змагацца стаў угоры // З бураю мяцежнай... // Рэжа крыльямі узоры // У небе чорнасьнежным* (М. Чарот).

У семантичнай структуры аказіяналізма рэалізавана сімвалічнае значэнне прыметніка *чорны* ‘змрочны, беспрасветны’, што ў цэлым узмацняе ступень вобразнасці і экспрэсіўнасці гэтага складання (параўн. з узуальным кампазітам *беласнежны*). Магчыма, з’яўленне аказіяналізма прадвызначыў папярэдні кантэкст, у якім ужыта словазлучэнне *мяцежная бура*.

Разгледжаныя аказіянальныя ўтварэнні яскрава адлюстроўваюць аўтарскую індывідуальнасць, праз якую ўстанаўліваюцца новыя, нечаканыя сувязі паміж з’явамі і паняццямі рэчаіснасці, часта даволі далёкімі па семантыцы. Па сваёй структуры і прынцыпах аб’яднання кампанентаў яны амаль не адрозніваюцца ад кананічных (параўн.: *залатавокі* і *сінявокі*, *чарнаснежны* і *беласнежны*). Іх аказіянальнасць мае не словаўтваральны, а пераважна лексіка-семантычны характар, паколькі яны з’яўляюцца вынікам незвычайнага (з пункту гледжання сэнсу) спалучэння кампанентаў у слове, што абумоўлена метафарычным ужываннем аднаго — *вастраспінны* (абвал), *зеленагрывы* (прастор), *меднавокі* (ракіта), *срэбраногі* (бярозка) або кожнага са структурных элементаў: *залатазвонны* (сум), *санцакрылы* (маяк). Метафарызацыя ператварае такія адзінкі ў выразны сродак стварэння арыгінальных мастацкіх вобразаў. Яны часта выкарыстоўваюцца ў ролі эпітэтаў (*зарнакрылае каханне*, *златаіскрае імкненне*, *цёмнавірыя песні*, *ясназорая мэта*), уваходзяць у склад аўтарскіх перыфраз (*агначырваная мятла* — сонца, *шумнакрылы сокал* — юнацтва, *яснавейнае ранне* — дзяцінства).

У аснове метафарызацыі аўтарскіх кампазітаў часцей за ўсё знаходзіцца аўтарскі перанос паводле знешняга падабенства з’яў (*сінябровы вечар* ‘з сінімі хмарамі-палосамі, якія плывуць над гарызонтам пасля заходу сонца, нагадваючы сабой абрысы броваў’) або аўтарскае параўнанне (*шаўкатканае поле* ‘ўзаранае так, нібы на ім вытканы шаўковыя ўзоры’), выявіць якія дапамагае кантэкст. У такіх выпадках семантычная структура аказіяналізмаў змяшчае тыя кампаненты, якія не ўваходзяць непасрэдна ў значэнні матывавальных слоў, а належаць да сэнсавых асацыяцый. Напрыклад, патлумачыць значэнне прыметніка *златазубы* можна толькі шляхам апісання тых асацыяцый, якія ўзнікаюць у дачыненні да гэтага аказіяналізма і паяснёнага назоўніка *горад* — ‘з зіхацістымі вострымі дахамі, падобнымі да формы зубоў’.

Аддаленасць семантычнага напаўнення простага па структуры аўтарскага неалагізма ад яго ўнутранай формы часцей за ўсё звязана з метафарызацыяй адпаведнай першаасновы: *віхурасць* ‘імкліваць’, *вясновасць* ‘абноўленасць’, *забруснічыць* (сонца) ‘зрабіць чырвоным, як колер брусніц’, *завейнасць* ‘кругаварот падзей, які нагадвае снегавую мітульгу’,

кадрыліць (пра жней) ‘жаць, раз-пораз згінаючыся і разгінаючыся’, *ля-воніць* (месяц) ‘мільгаць, як у танцы, то знікаючы, то зноў паказваючыся’, *наігольчыца* (крыгалом) ‘пра крыгі, якія панаязджалі адна на адну і іх вострыя краі павыступалі, узняліся ўверх’. Сама па сабе зыходная лексема не мае пераноснага значэння, а метафарызуецца толькі ў працэсе дэрывацыі новаўтварэння як вынік індывідуальна-аўтарскага пераносу. Апісанне семантыкі падобных інавацый у высокай ступені абуоўлена разважаннямі над іх зместам.

Семантыка аказіяналізма часам настолькі аддалена ад значэнняў яго зыходных складнікаў, што патлумачыць наватвор можна толькі шляхам «рэканструкцыі» аўтарскіх асацыяцый, якія яго спарадзілі. Так, летняя спёка, асацыіруючыся ва ўяўленні паэта з вогненным патокам расплаўленай сталі, выклікала нараджэнне неалагізма *вогнясталь* ‘гарачыня’: *Г сылле промень вогнясталь // К вачом схілю сярпом далонь я — // Г пазіраю моўчкі ў даль // Ушыр блакітнага бяздонья* (М. Чарот). Паколькі ў моўнай свядомасці адрасата маўленчы гукавы комплекс узнікае ўпершыню, дапускаем, што чытацкае ўспрыманне аказіяналізмаў можа пэўным чынам разыходзіцца з закладзенымі ў аснову іх стварэння зыходнымі аўтарскімі асацыяцыямі.

Здраецца, што матывацыю стварэння аўтарскага наватвора магчыма патлумачыць вельмі прыблізна. Напрыклад, месца свабоднага, бесклапотнага існавання рыб паэт перадае словам *вальнаселішча*, а гукі, якія ўтвараюць пчолы, збіраючы мёд, — аказіяналізмам *песняпраца*: *А пакуль, ён [Крылан] любіў гэту маці цвярдзень, // Гэту вулку сяліб, // Гэту хатку, што грыб; // Але болей любіў рэчкі роднае плынь, // Плюскат срэбны яе, // Вольнаселішча рыб* (М. Грамыка); *У поўдзень сонечны дрэмаю соннаю // Ты [грэчка] кальшаш палетку палёў // Песняпрацаю пчол...* (П. Пестрак).

Часам правесці дакладныя межы паміж аказіяналізмамі з экспліцытнай і імпліцытнай актуалізацыяй семантыкі даволі цяжка, паколькі ў значнай ступені яны залежаць ад індывідуальнага ўспрымання кантэксту. Асабліва выразна гэта відаць у дачыненні да аказіянальных складанняў. Так, падобныя паводле свайго кампанентнага складу аказіяналізмы *санцарусы* ‘сонечны, светлы’ (вясна) і *санцасветлы* ‘які сімвалізуе святло, незгасальнасць’ (Беларусь) былі размеркаваны па розных тыпах матывацыі. Падаецца, што ў першым выпадку значэнне прыметніка непасрэдна суадносіцца з прадметам апісання, а ў другім — апасродкавана, праз вобразнае ўяўленне, калі ў адносінах да спалучанага з ім назоўніка *Беларусь* сема ‘светлы’ набывае новае, сімвалічнае гучанне.

Назіранні сведчаць, што адзін і той жа аказіяналізм у мове мастацкіх твораў можа выкарыстоўвацца некалькі разоў.

Санцавей: 1) ‘сонечнасць; сонечны дзень, сонечнае святло’: *За пракосам пракос выплывае у міг // З мора вечна зялёнай травы... // Касцоў песьціць рукой сонцавей залаты, — // Чэша променем сноп галавы (М. Чарот); Сяло схавалася ў тумане; // Патух на вішнях сонцавей, // І толькі доўга ў развітанні // Над студняй плакаў журавель...* (П. Трус); 2) ‘новае, светлае жыццё’: *З гэтай песьняй паходам мы рушым // Сонцавей у цемры тварыць (М. Машара);* 3) ‘шчасце, радасць, надзея’: *Хай нальлецца // душа сонцавеем... // закрасуюць // асмугляя вочы!* (П. Трус); 4) ‘уздым, абуджэнне’: *...крынічыць сэрца гневу муць // і словы ў песьні сонцавеем // бруюць, вірацца і плывуць (М. Машара).*

Семантычны аб’ём такіх неалагізмаў канкрэтызуецца кантэкстам, у якім яны кожны раз па-новаму раскрываюць адно са сваіх патэнцыяльных значэнняў. Мяркуем, што да ўжытых больш як адзін раз індывидуальна-аўтарскіх неалагізмаў можна ўвесці паняцце **аказіянальны лексіка-семантычны варыянт**. Семантычная варыянтнасць часцей за ўсё абумоўлена выключна сінтагматычным акружэннем слова, а «лексіка-семантычныя варыянты адрозніваюцца адзін ад аднаго сваім лексічным зместам, хоць форма данага слова сама па сабе не змяняецца» [5, с. 32].

Як правіла, сэнсавае напаўненне аказіянальных лексіка-семантычных варыянтаў абапіраецца на абодва тыпы матывацыі — прамую і пераносную. Такім новаўтварэнням уласцівая экспліцытна-імпліцытная актуалізацыя семантыкі. Пры раскрыцці значэння аказіянальных семантэм (сукупнасці семем, або лексіка-семантычных варыянтаў, адной лексемы) спачатку пададзены семемы з выразнай сэнсавай сувяззю з першаасновай (першаасновамі), а пасля — з адцягненай, асацыятыўнай. Пераважная колькасць аказіянальных семантэм выяўлена сярод аўтарскіх прыметнікаў і дзеясловаў.

Плаўнакрылы: 1) ‘які плаўна, павольна ўзмахвае крыламі’: *...Нібы птушак плаўнакрылых, // Шчасце сонечнае стрэне...* (А. Александровіч); 2) ‘з няспешным бегам хваль’: **Плаўнакрылы** // *Сож прыбег // уславіць сілы // КПБ* (А. Александровіч); 3) ‘з павольнымі працяжнымі гукамі’: *Песьняй гучнай, плаўнакрылай // Асьвяжалі свае сілы* (А. Александровіч).

Крынічыць: 1) ‘ліцца, як вада ў крыніцы’: *Дзе нядаўна пад прыгонам // Пот крынічыў на панюў, // Загула сталёвым званам // Малатарня ў мужыкоў* (П. Трус); 2) ‘цячы, струменіць’: *Тут на старому бруіцца // Нёман і хмары паўзуць, // з багнаў крынічуць крыніцы, // ветры трывожна пляюць* (М. Машара); *...крынічыць пад снегам вада* (М. Машара); 3) ‘ледзяніць’: *Гукі тыя, здані той цёмнай ночы // Кроў крынічаць... Млосьць захапляе волю...* (У. Дубоўка); 4) ‘звінец, шумець (як крыніца)’: *Адна рака*

маўчаць ня хоча: // **Крынічыць** музыкай усплёскаў (Я. Падабед); *А горад крынічыць абуджаным гулам* (А. Александровіч); 5) ‘разлівацца, напаўняцца чым-небудзь’: ...*Дый на твары ў кожнай [дзяўчыны] смех гуляе, радасьць крынічыць* (М. Нікановіч); 6) ‘бурліць (перан.), праяўляцца з вялікай сілай (пра падзеі, пачуцці і пад.)’: *Што-ж пылаеш, // сэрца, // што крынічыш, кроў?* (У. Дубоўка); *Ў грудзёх жыцьцё бруіць вулканам, // крынічыць кроў уся агнём // Ўрадох змаганьнем гартаваных // з усходам сонечным ідзём* (М. Машара); 7) ‘кіпець (перан.), уздзейнічаць з вялікай сілай, падобна крыніцы’: *Ці ж я ня ведаю, ці я ня знаю, // ці я ня сын сваёй сучаснасьці — // жыцьцё крынічыць і музыкі граюць // на лад папасьці ўсё ня шчасьціца* (У. Дубоўка); *Ня год, ня тры і не чатыры // З тае пары прайшлі вякі; // Жыцьцё крынічыць далі вірам, // Мяняе форму і шляхі* (М. Машара); 8) ‘пульсавать, біцца’: *То край зарою палымнее, // крынічыць сэрца гневу муць // і словы ў песьні сонцавеем // бруаць, вірацца і плывуць* (М. Машара); ...*у век наш бурны, навальнічны, // знайшліся ж сэрцы, што крынічыць // жывой крывёй маглі б гады* (Н. Арсеннева) і інш.

Паводле нашых падлікаў, аказіяналізм *крынічыць* вызначаецца найбольшай колькасцю ўжывання. Семантычная шматпланаваць гэтага дзеяслова абумоўлена высокай тропаздольнасцю ўтваральнай лексемы *крыніца*. Па сутнасці, амаль усе прыведзеныя значэнні аб’яднаны асацыяцыямі, звязанымі з няспыннасцю, сцюдзёнасцю, сілай, энергіяй, напорам крынічнай вады, якая выходзіць, прабівае сабе шлях з-пад зямлі на паверхню. Асобныя значэнні аказіяналізма *крынічыць* узыходзяць да фразеалагічных спалучэнняў: параўн. *здані кроў крыніцаць і кроў ледзянее, стыне ў жылах* ‘пра пачуццё жаху, моцнага перапуду’, *кроў крынічыць і кроў іграе, кіпіць* ‘пра багацце жыццёвых сіл, энергіі’.

Асобную групу слоў з экспліцытна-імпліцытнай актуалізацыяй семантыкі складаюць аўтарскія дэрываты, матываваныя аказіянальнымі першаасновамі. Аднясенне сюды такіх адзінак абумоўлена тым, што семантычная сувязь паміж індывидуальна-аўтарскімі неалагізмамі, матываванымі асновамі неузуральных утварэнняў, і першаасновамі аказіянальных матыватараў мае дваісты характар. Так, аўтарскі неалагізм *успажарыць* (кроў) ‘узбудзіць’ звязаны з першаасновай *пажар* апасродкаванай, асацыятыўнай матывацыяй (імпліцытная актуалізацыя семантыкі), а матываванае ім аказіянальнае ўтварэнне *ўспажараны* (край) ‘ахоплены пажарам вайны’ — прамой матывацыяй (экспліцытная актуалізацыя семантыкі).

Індывидуальная словатворчасць праяўляецца не толькі ў стварэнні новых лексем, але і ў своеасаблівым ужыванні ўжо вядомых, калі ад-

бываецца пераасэнсаванне традыцыйнага значэння слова, змяняецца яго функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне. Так узнікаюць семантычныя неалагізмы, выявіць дакладнасць словаўжывання якіх дапамагае кантэкст. Напрыклад, дзеяслоў *заснежыць* ‘пакрыць, засыпаць снегам’ у мове мастацкіх твораў набывае новае, метафарычнае значэнне ‘пасівець’: ...*А вось як згадаю былое сягоння, // Калі ад памылак заснежылі скроні...* (П. Броўка).

У змесце слова арганічна ўзаемадзейнічае семантычны і прагматычны план выражэння. Калі першы рэалізуе галоўным чынам суадносіны слоў з пазамоўнымі з’явамі (лінгвістычныя аб’екты ўспрымаюцца як дэнататы — сродкі мовы, праз якія ўяўляецца рэчаіснасць), то другі (дадатковы) раскрывае рэсурсы слова, звязаныя з яго ўнутрысістэмнымі адносінамі. Аказіяналізмы з’яўляюцца дэнататамі, арыентаванымі ў першую чаргу на арганізацыю мастацкага выказвання, што паграбуе ад іх «выяўлення дадатковых, разлічаных на эфект незвычайнасці, уласцівасцей слова» [3, с. 82].

Лексічнае значэнне аказіяналізмаў мы тлумачым або з дапамогай блізкіх па семантыцы узуальных слоў-адпаведнікаў, або апісальна. Як правіла, выбар таго ці іншага тыпу дэфініцыі залежыць ад ступені навізны зместу неалагізма. У аказіянальных утварэннях размяжоўваюць першасную і другасную (паўторную) лексічную аб’ектывацыю [1, с. 134].

Пры першаснай аб’ектывацыі сэнс аказіяналізма перадаецца шляхам апісання, бо новаўтварэнне абазначае паняцце, якое ў мове не мае адпаведнага наймення: *абамунічыць* ‘забяспечыць амуніцыяй’, *агнявокі* ‘з чырвоным водбліскам’, *ашведзіцца* ‘зрабіцца падобным да шведаў’, *белазаснежыцца* ‘пакрыцца белым снегам’, *вершатворыя* ‘працэс паэтычнай творчасці’, *віхравейны* ‘ўзрушаны, абуджаны віхурай падзей’, *грызанёр* ‘той, хто піша няпраўду, хлусню’, *залатацвет* ‘святло залацістага колеру’, *мнагазор’е* ‘вялікая колькасць зорак на небе’, *нялюдзец* ‘страчваць чалавечае аблічча’, *узлокціцца* ‘абаперціся локцямі’, *фізкультурыцца* ‘займацца фізкультурай’, *ціхабруйны* ‘які ціха, павольна бруіцца’ і інш.

У выніку другаснай аб’ектывацыі ўзнікаюць аказіяналізмы, якія семантычна суадносяцца з адпаведнымі кананічнымі сінонімамі, але адрозніваюцца ад іх новымі эмацыянальна-экспрэсіўнымі адценнямі: *гарацешны* ‘гаротны’, *іскрацветны* ‘іскрысты’, *песнябай* ‘пясняр’, *пяцікрылы* ‘пяціканцовы’, *уквеціць* ‘упрыгожыць’, *яснавейны* ‘светлы’ і іншыя. Неабходнасць выразіць праз індывідуальна-аўтарскі неалагізм пэўны канататыўны (ці вобразны) кампанент становіцца прычынай утварэння бінарных семантыка-стылістычных апазіцый: аказіянальнае слова — узуальнае слова [2, с. 12].

Часам семантычны аб'ём аказіяналізма ў роўнай ступені можа быць перададзены як з указаннем матывавальнай прыметы (апісальна), так і шляхам падбору адпаведнага ўзуальнага слова: *адвечністы* 'які існуе спрадвечна, старажытны', *асалодлівы* 'які вызначаецца асалодай, смачны'.

У заключэнне адзначым, што семантычная класіфікацыя аказіяналізмаў заснавана на іх рознахарактарнай сэнсавай сувязі з першаасновай (першаасновамі). Аказіяналізмы з экспліцытнай актуалізацыяй семантыкі вызначаюцца празрыстасцю ўнутранай формы, паколькі іх сэнс непасрэдна ўзыходзіць да значэння матыватара і фарманта (для простых па структуры ўтварэнняў) або адпаведных частак слова (для кампазітаў). Аказіяналізмы з імпліцытнай актуалізацыяй семантыкі маюць словаўтваральна нематываваную сувязь з першаасновамі, якая выходзіць за межы зададзенага структурай слова дэрывацыйнага значэння і абпіраецца ў асноўным на семантычныя асацыяцыі і метафарычнасць. Пры вызначэнні семантыкі такіх слоў немалаважную ролю адыгрываюць тропазольнасць утваральных лексем і кантэкст.

Аказіяналізмы з'яўляюцца сродкам мастацкай намінацыі і не маюць дакладнага, зафіксаванага ў нарматыўных слоўніках значэння. Таму работа па вызначэнні семантыкі адметнай лексікі беларускай мовы і яе лексікаграфічнай апрацоўкі бачыцца неабходным і перспектыўным напрамкам далейшых даследаванняў.

Бібліяграфічны спасылкі

1. *Габинская О. А.* Первичная и повторная лексическая объективация // Науч. тр. Кур. пед. ин-та. 1976. Т. 62 (155). С. 51–67.
2. *Загрузная И. Л.* Семантическая и словообразовательная структура окказионализмов в поэзии Н. Асеева : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. Л., 1983.
3. *Литвин Ф. А.* Соотношение семантического и прагматического в содержании слова // Проблемы лексикологии : сб. ст. / под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1973. С. 72–82.
4. *Лыков А. Г.* Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). М., 1976.
5. *Уфимцева А. А.* Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики). М., 1986.

Беларускае слова: тэорыя і практыка : зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Б. А. Плотнікава, Мінск, 15 снеж. 2015 г. / рэдкал.: М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.] ; пад агул. рэд. праф. М. Р. Прыгодзіча. Мінск, 2016. С. 47–55.

Патэнцыяльныя словы ў беларускай мове

Сярод розных тыпаў уласна беларускіх наватвораў асобае месца займаюць патэнцыяльныя словы. Спецыфічнасць іх семантыкі, асаблівасці ўтварэння і функцыяніравання ў мове заслугоўваюць таго, каб разглядаць гэту групу слоў асобна ад аказіяналізмаў і сацыяльных неалагізмаў.

Нягледзячы на шырокае выкарыстанне тэрміна «патэнцыяльнае слова», у сучаснай спецыяльнай літаратуры яшчэ няма агульнапрынятага яго разумення і тлумачэння. Такое становішча наўрад ці можна лічыць выпадковым. Як справядліва заўважае Н. А. Слюсарова, «нярэдка бывае так, што некаторая з’ява, пазнаная на першым узроўні яе аналізу, т. зн. практыкі, атрымлівае назву, але яшчэ доўгі час можа заставацца па-за тэрэтычным падыходам, а прысвоены тэрмін выкарыстоўваецца “без азначэнняў”» [1, с. 136]. У даным выпадку такая з’ява абумоўлена аб’яднаннем некаторымі даследчыкамі (В. М. Хахлачова, А. Г. Лыкаў, У. У. Лапацін і інш.) патэнцыяльных і індывідуальна-аўтарскіх слоў у адну групу пад агульнай назвай «аказіяналізмы». «Як індывідуальна-аўтарскія словы, так і патэнцыяльныя, — лічыць А. Г. Лыкаў, — у самым агульным выглядзе можна вызначыць як словы, якія ствараюцца самім аўтарам у вуснай ці пісьмовай мовах для патрэб данага кантэксту» [2, с. 6]; «і тыя і другія ўяўляюць сабой словы, якія адсутнічаюць у моўнай традыцыі, значыць, такія словы, што ўтвараюцца ў момант маўлення, тады як усе астатнія ў момант маўлення аднаўляюцца як гатовыя адзінкі мовы» [3, с. 168]. У. У. Лапацін, цалкам падтрымліваючы гэтыя погляды, дадае, што «абедзве групы — патэнцыяльныя і індывідуальна-аўтарскія — ствараюцца ў залежнасці “ад выпадку”, аказіянальна» [4, с. 71].

Іншы погляд на патэнцыяльныя словы вызначаюць такія даследчыкі, як Л. М. Шакун, Э. І. Ханпіра, А. А. Земская і інш. Побач са словамі, ужыванне якіх замацавана традыцыяй, узусам, па аналогіі могуць узнікаць і такія словы, якія па нейкіх прычынах не сустракаюцца ва ўжытку, але якія могуць у выпадку неабходнасці стаць шырокаўжывальнымі, бо ствараюцца па існуючых правілах [5, с. 106]. А. А. Земская, звяртаючы ўвагу на характэрныя прыметы патэнцыяльных слоў — аднесенасць да словаўтваральных тыпаў, поўную матываванасць іх значэння значэннем частак, з якіх яны складаюцца, — лічыць, што патэнцыяльныя словы заслугоўваюць асобнага разгляду [6, с. 225–226]. У тых выпадках, калі

марфемы маюць шырокія магчымасці спалучацца з асновамі, у адносінах да асобных слоў, якія ўтвораны з дапамогай гэтых марфем, бывае цяжка вызначыць, з’яўляюцца яны новымі ці ўжо раней існавалі ў мове. «Патэнцыяльныя і аказіянальныя словы ўяўляюць сабой два полюсы словаўтварэння: першыя з’яўляюцца рэалізацыяй законаў словаўтварэння, другія — парушэннем гэтых законаў. Гэта — антыподы» [6, с. 238]. Сугучнымі са словамі А. А. Земскай з’яўляюцца вывады Э. І. Ханпіры, які заўважае, што «аказіянальнасць адваротна прапарцыянальна патэнцыяльнасці: чым вышэй магчымасць з’яўлення таго ці іншага моўнага факта, тым ніжэй яго аказіянальнасць. І наадварот: чым вышэй ступень аказіянальнасці, тым ніжэй патэнцыяльнасць моўнага факта» [7, с. 246].

Калі узуальныя словы маюць розную ступень чляннасці (ад лёгка члянмых да слаба члянмых: *калгас-нік, трактар-ыст, буж-ан-іна, мал-іна*), а ў аказіянальных словах назіраецца спецыфічнае члянненне (*за-снягір-ыць*) (Г. Пашкоў), то патэнцыяльныя словы адрозніваюцца і ад тых, і ад другіх празрыстасцю структуры і характарызуюцца самай высокай ступенню чляннасці (*крылат-асць*) (Я. Янішчыц).

На аснове гэтага ўсё большае прызнанне атрымлівае дэфініцыя, што даецца патэнцыяльным словам у лінгвістычных даведніках: «Словы, якія ўжо створаны, але яшчэ не замацаваны традыцыяй словаўжывання, або могуць быць створаны па ўзору існуючых у мове слоў» [8, с. 305].

Такі падыход да патэнцыяльных слоў уяўляецца аб’ектыўным і ў дачыненні да беларускай мовы, у якой на сучасным этапе яе развіцця ўзбагачэнне лексікі адбываецца не толькі за кошт запазычвання і калькавання, але і за кошт уласна беларускіх лексічных неалагізмаў, што ўзнікаюць па ўзору слоў высокапрадуктыўных словаўтваральных тыпаў.

Разгледзім асобныя прыклады такога ўтварэння. Адным з найбольш высокапрадуктыўных суфіксаў у пісьмовых стылях беларускай мовы з’яўляецца фармант *-асць*. Пры дапамозе яго ў мове нашага часу рэгулярна ўтвараюцца назоўнікі са значэннем адцягненай прыметы, матываваныя пераважна прыметнікамі. У мастацкай літаратуры апошніх гадоў намі выяўлены наступныя словы гэтай групы: *барвянасць, жаўтавасць, сівавасць, маладзіковасць, самазаглыбленасць, убранзавеласць* (Р. Барадулін); *вясёлкавасць, бяскрыласць, мінальнасць, натомленасць, прасветласць* (Н. Мацяш); *роспачнасць* (Н. Гальпяровіч); *даросласць* (З. Мінчанка); *кірмашовасць, эпапейнасць* (М. Калачынскі); *безадмоўнасць* (К. Кірэенка); *крынічнасць* (М. Рудкоўскі); *кудзелістасць* (Г. Юрчанка); *крылатасць* (Я. Янішчыц); *лядачасць* (К. Жук); *нехадульнасць* (Д. Бічэль-Загнетава); *спаконвечнасць* (С. Панізнік); *снежнасць* (В. Зуёнак, У. Дубоўка) і інш.

На думку У. У. Лапаціна, «словы, якія найбольш часта выкарыстоўваюцца, становяцца з часам агульнапаэтычнымі сродкамі і падлягаюць уключэнню ў тлумачальныя слоўнікі» [9, с. 68–69]. Іменна так і паступілі ўкладальнікі Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, уключыўшы ў яго рэестр некаторыя з найбольш пашыраных патэнцыяльных слоў [10]. Вось некалькі прыкладаў ужывання такіх слоў:

Якія ж ісіцыны адкрыліся, // Што не хапае ўжо двагі // Паўстаць // Супроць сваёй бяскрыласці, // Супроць уяўнай раўнавагі // Паміж натомленасцю — // Смагай? (Н. Мацяш); Звядуць мяне са свету ліхвары, // Мая Нялоўкасць і нехадзьнасць (Д. Бічэль-Загнетава); Як цені ў поўдзень — прэч усе сумненні, // А будучыня — як найлепшы верш. // Дзеля такой правасветласці й жывеш (Н. Мацяш); У снежнасці кужэльных шат, у харастве ўсіх наскіх песень яна, чаканая, прыйшла (Ул. Дубоўка).

Да ліку патэнцыяльных слоў у беларускай мове неабходна аднесці лексічныя адзінкі тыпу *кіціха, салаўіха, матыліха* і інш. Як адзначае Р. В. Вінакур, «*Сланіха пры слон* — гэта слова рэальнае і гістарычнае (выдзяленне наша. — І. К.). Поруч з ім, як цень, узнікае слова *кіціха*, як жаночы род да *кіт*» [11, с. 15].

Хачу, каб побач ціха-ціха // Плыла каханая кіціха (Л. Дайнека); Бровы хмурыць традыцыя — // Зайцам хоча стаць леў // І зайчыхаю — лвіца; // Сохнуць на вераб'ю // Салаўіхі-наклонніцы (М. Рудкоўскі); У садзе летнім вечарком // Матэль сустрэўся з Чарвяком // (Ці можа, матыліха) // І наракаць пачаў на лёс: // Куды не сунеш нос, // Усюды хларэфос (К. Крапіва); І Вераб'я Кот праглынуў з касцямі. //...А Вераб'іха тая // Усё чакае (Эд. Валасевіч).

Па аналогіі са словамі *гераяня, багіня, княгіня, графіня* і іншымі ўтворан назоўнік *варагіня*, які сустракаецца ў творчасці Д. Бічэль-Загнетавай: *Толькі не прасні ты, // ноч-апоўнач, // крокі ворагаў і варагінь.*

Такім чынам, сярод новых лексічных адзінак, што выкарыстоўваюцца ў беларускай мастацкай літаратуры, значнае месца займаюць патэнцыяльныя словы, якія ствараюцца ў пераважнай большасці па высокапрадуктыўных словаўтваральных мадэлях мовы і з'яўляюцца адной з жывых крыніц узбагачэння ўласна беларускай лексікі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Слюсарева Н. А.* Методологічны аспект паняцця функцыяў мовы // *Изв. АН СССР. Сер.: Лит. і яз.* 1979. Т. 38, № 2. С. 136–144.
2. *Лыков А. Г.* Заметки об окказиональных и потенциальных словах // *Вопросы современного русского языка / Краснодар. пед. ин-т. Краснодар, 1968.* Вып. 101. С. 6.

3. Хохлачева В. Н. Индивидуальное словообразование в русском литературном языке XIX в. // Материалы и исследования по истории русского литературного языка : в 5 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. М., 1949–1962. Т. 5. 1962. С. 166–182.

4. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. М., 1973.

5. Шакур Л. М. Словаўтварэнне. Мінск, 1978.

6. Земская А. Е. Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.

7. Ханпира Э. И. Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования (на материале современного русского языка) : сб. ст. / отв. ред. В. Д. Левин. М., 1972. С. 245–317.

8. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 1976.

9. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. М., 1973.

10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск, 1977–1984.

11. Винокур Г. Маяковский – новатор языка. М., 1943.

*Веснік БДУ. Серыя IV, Філалогія. Журналістыка.
Педагогіка. Псіхалогія. 1988. № 3. С. 32–34.*

А. Я. Мантур

Лексіка-стылістычныя мадыфікацыі індыўідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле рускамоўных перакладаў беларускай паэзіі)

Адной з самых складаных задач для перакладчыка з’яўляецца падбор лексічных эквівалентаў для аказіянальных лексем, якія, зразумела, не маюць у мове гатовых адпаведнікаў. Адсутнасць эквівалентнага адпаведніка для аказіянальнай адзінкі арыгінала не азначае, што яе семантыку і структуру нельга перадаць сродкамі іншай мовы. Перакладчык заўсёды імкнецца да таго, каб максімальна адэкватна адлюстравача значэнне як агульнаўжывальных, так і аказіянальных адзінак.

У навуковай літаратуры аказіяналізмы ідэнтыфікуюцца як індыўідуальна-стылістычныя або аўтарскія наватворы, г. зн. адзінкі, створаныя «на выпадак» (ад лац. *occasia* – ‘выпадак’). Не занатаваныя ў слоўніках, аўтарскія неалагізмы захоўваюць сваю навізну на значна большым ча-

савым адрэзку, з'яўляюцца фактамі маўлення толькі пэўнай асобы або замацоўваюцца толькі ў пэўным кантэксце – найперш у мастацкіх творах, г. зн. належаць мове толькі асобнага аўтара-стваральніка [17, с. 57].

Любая мова, у прынцыпе, можа намінаваць любое паняцце, адсутнасць жа ў слоўніковым складзе спецыяльнага абзначэння для якога-небудзь паняцця ў выглядзе слова і словазлучэння зусім не азначае немагчымасці выразіць яго сродкамі канкрэтнай мовы. Значэнне аўтарскай лексемы можа быць перададзена ў канкрэтным тэксце пры дапамозе цэлага шэрагу сродкаў.

Пераклад аказіянальнай лексікі выклікае пэўныя цяжкасці, але іх магчыма пераадолець. Перадача арыгінальных аўтарскіх лексем ажыццяўляецца пры дапамозе лексічных мадыфікацый.

Важна і тое, што большасць даследчыкаў вызначаюць перакладчыцкія трансфармацыі як міжмоўныя пераўтварэнні, якія ажыццяўляюцца з мэтай дасягнення перакладчыцкай эквівалентнасці. Некаторымі вучонымі (Л. С. Бархудар'яў, Я. І. Рэцкер, А. Д. Швейцэр) закранаецца пытанне і аб складаным, комплексным характары трансфармацый, падкрэсліваецца ўмоўнасць прапануемых класіфікацый перакладчыцкіх трансфармацый, што звязана са складанасцю вывучэння гэтага перакладчыцкага прыёма.

З улікам навуковай літаратуры па перакладазнаўстве прааналізаваны намі матэрыял дазваляе выдзеліць наступныя асноўныя тыпы лексічных мадыфікацый пры перадачы аўтарскіх неалагізмаў на рускую мову.

1. Генералізацыя – замена перакладаемага слова, якое мае вузкае, канкрэтнае значэнне, перакладным эквівалентам з больш шырокім абгуленым значэннем. Параўн.:

Артур Мікітаў за партнёру
Мар'яну вывеў *твіставаць*.

Н. Гілевіч [8, с. 126]

Артур партнёршею – Мар'яну
Избрал и вывел *танцевать*.

Перевод В. Артемова [10, с. 63]

Дзеяслову *твіставаць* перакладчык падабраў эквівалент *танцевать*, семантычна блізкі да аўтарскага неалагізма: *твіставаць* ужываецца ў значэнні 'танцаваць твіст, рытмічныя парныя танцы' (згодна з «Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы») [18, с. 489], а *танцевать*, г. зн. 'выконваць які-небудзь танец' [18, с. 473]. Мы бачым, што ў тэксце арыгінала гаворка ідзе пра канкрэтны танец, а ў перакладзе рэалізуецца агульнае значэнне рускамоўным эквівалентам.

Да генералізацыі перакладчыкі звяртаюцца тады, калі ўжыванне варыянтных адпаведнікаў немагчыма ў дадзеным кантэксце, каб пазбегнуць лексічных паўтараў.

2. На ўзроўні тэкставай эквівалентнасці выкарыстоўваецца **сінанімічная замена** — замена ў сэнсавых адносінах арыгінальнага аўтарскага неалагізма рускамоўным сінанімічным словам або словазлучэннем, якія па-рознаму інтэрпрэтуюцца паводле стылістычных прымет. Таму пры ўжыванні падобных замен магчымы семантычныя страты або змены ў эмацыянальна-экспрэсіўным значэнні аўтарскага новаўтварэння. Параўн.:

А ў нясцішанам гуле
трасіруе *змоўкласць* галактык
цяжкая зямная куля.
Р. Барадулін [1, с. 106]

А в немолчном гуле
пронзает *безмолье* галактик
земная тяжелая пуля.
Перевод Г. Кунева [1, с. 106]

І пасунуўся рупліва
З таго лесу праз паляну
Насустрэч якраз туману,
Што з нізіны ўстаў маўкліва,
Слепавочна, баязліва.
Я. Колас [11, с. 127]

И пополз неторопливо
Вдруг из леса на поляну,
Встречь белесому туману,
Что с низины молчаливо
Встал *незряче*, боязливо.
Перевод П. Семьнина [13, с. 504]

3. **Калькаванне** — спосаб перакладу аўтарскага неалагізма арыгінальнага твора праз замену яго састаўных кампанентаў, якія адпавядаюць лексічным адзінкам у мове перакладу, пры гэтым узнікае новае слова. Гэта літаральны пераклад арыгінальных аўтарскіх лексем. Перакладны эквівалент у некаторай ступені капіруе структуру і склад зыходнай арыгінальнай адзінкі. Параўн.:

Не зглушыла свирели
Дрэль.
Антысвет
На прыгоды прыгодны.
Р. Барадулін [3, с. 222]

Не заглушила свирели
Дрель.
Антимир,
Как и мир, — многоликий...
Перевод Б. Спринчан [3, с. 223]

Пры перадачы аказіянальных адзінак на рускую мову сустракаюцца выпадкі, калі перакладаецца толькі адна частка наватвора. Гэта так званыя **паўкалькі**. Параўн.:

То быў вобраз іскразяны,
Момант радасці, надзей,
Сэрца гімн агнём паранным,
Песня зорак, *сонцавей*.
Я. Колас [11, с. 112]

Осиянный солнцем образ,
Звездной песни сладкий звук.
Призрак вспыхнул и растаял,
Как под внешним *солнцем* лед,
Только в мыслях он блистает.
Перевод Б. Иринина [13, с. 490]

Калькаванне выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі перакладчыку неабходна выдзеліць вобразную аснову аўтарскага новаўтварэння. Пры

перакладзе можа ўзнікнуць неабходнасць вылучыць унутраную структуру аўтарскіх неалагізмаў, каб больш дакладна зразумець іх семантыку.

4. **Антанімічны пераклад** – лексічная мадыфікацыя, у выніку якой адбываецца замена сцвярдзальнай формы ў арыгінале на адмоўную форму ў перакладзе, або наадварот. Часам антанімічны пераклад з’яўляецца адзінамагчымым сродкам для дасягнення адэкватнага перакладу. Параўн.:

Поруч – вада,
Жывая, канкрэтная,
На яе, *надступную*,
Плядзець крыўдна.

Р. Барадулін [1, с. 24]

Рядом вода,
живая, конкретная,
на нее, *недоступную*,
глядеть обидно.

Перевод Г. Кунева [1, с. 24]

Трансфармацыі пры перадачы аказіянальных адзінак на лексічным узроўні адбываюцца з захаваннем іх семантычнай асновы. Падабраныя эквівалентныя адпаведнікі да аўтарскіх неалагізмаў перадаюць іх агульны сэнс, таму лексічныя трансфармацыі – адзін з важнейшых сродкаў дасягнення адэкватнага перакладу наватвораў.

Мадыфікацыі маюць месца не толькі таму, што перакладчык хоча замяніць арыгінал, але і таму, што ён імкнецца больш дакладна яго перадаць, авалодаць тэкстам у яго цэласнасці. Стылістычныя мадыфікацыі – самы аптымальны варыянт, мэта якіх – адэкватна перадаць арыгінальныя аўтарскія лексемы ва ўмовах іншай сістэмы (тэкст перакладу). Змены ў стылістычнай сістэме, якія адбываюцца пры перакладзе твора, называюцца **стылістычнымі мадыфікацыямі** (трансфармацыямі) – змяненне стылістычнай афарбоўкі перакладаемай моўнай адзінкі. Напрыклад, замест экспрэсіўна-афарбаваных аказіянальных адзінак у перакладзе ўжываецца нейтральны ў экспрэсіўным плане эквівалент. Па прычыне моўных, літаратурных, культурных адрозненняў прамая і непасрэдная ідэнтыфікацыя кодаў немагчымая, пераклад у параўнанні з арыгіналам мае пэўныя адрозненні, трансфармацыі [16, с. 97]. Гэта значыць, што адны моўныя сродкі рэалізуюцца ў перакладзе, а другія толькі што ўзнікаюць. Пры гэтым вельмі важна, каб усё страчанае пры перакладзе хоць бы часткова тым або іншым спосабам было кампенсавана (пры дапамозе замен або дабаўленняў). Звернемся да разгляду пераносу стылістычных сітуацый арыгінала на мову перакладаемага твора.

1. Перакладчык стылістычна адэкватна перадае сэнс арыгінальнага твора; мастацкія сродкі перакладу і арыгінала ў функцыянальным і ў структурным сэнсе адпавядаюць адзін аднаму.

2. У распараджэнні перакладчыка ёсць эквівалентныя сродкі для стварэння перакладнага варыянта арыгінала, але ён наўмысна акцэнтую іншыя стылістычныя моманты і надае перакладу новую эстэтычную якасць.

3. Перакладчык нівеліруе выразныя асаблівасці арыгінала, аб'ядноўвае, спрашчае яго стыль.

4. У распараджэнні перакладчыка няма стылістычных сродкаў для аднаўлення вобразных прымет арыгінала і таму ён вымушаны звяртацца да замяняючых сродкаў. У такіх выпадках маюцца на ўвазе замены стылістычных элементаў выражэння, замены лексем «цяжкаперакладальных», да якіх адносяцца таксама індывідуальна-аўтарскія неалагізмы.

У выпадку, калі немагчыма перадаць аказіянальны адзінкі згодна з аналогіяй, з канкрэтным словам-узорам, ужытым аўтарам арыгінальнага твора, то пераклад аўтарскіх новаўтварэнняў на блізкароднасную мову ажыццяўляецца пры дапамозе наступных **стылістычных мадыфікацый**.

1. **Стылістычны адпаведнік**. Асноўнае поле дзейнасці перакладчыка звязана з пошукамі і выбарам стылістычных эквівалентаў для аказіянальных адзінак арыгінальнага твора. Стылістычная эквівалентнасць заснавана на функцыянальнай раўназначнасці аказіянальных адзінак мовы арыгінальнага і перакладнага твора. (Раўназначнасць моўных элементаў не з'яўляецца абавязковай умовай.) Перадача аўтарскага наватвора ажыццяўляецца праз падабраны перакладчыкам адпаведнік, які можа адрознівацца марфемнай структурай, але абазначаць тое самае лексіка-семантычнае значэнне, паняцце. Пры дапамозе марфемных сродкаў абазначаюцца блізкія ў стылістычных адносінах намінацыі (*вєрабейчык – воробушек, Звышні – Всевышний, мазольнік – трудяга, паперына – бумага, выскачак – выскочка, парадкоўнік – подстрочник, першапутька – первопутка, шанавальнік – почитатель* і інш.). У выніку адбываецца адэкватнае адлюстраванне семантыкі наватвора. Параўн.:

Звышнім пасланы быў нам
Уладзімер, сын Сямёнаў,
Каб не забыліся, што мы –
беларусы,
Што мы – народ.

Р. Барадулін [3, с. 468]

Не пакідай мяне, мой светлы сум,
З табой мне хораша на адвячорку
Хадзіць і слухаць лесу ціхі шум,
Пакуль *суцэмак* не запаліць зорку.

Н. Гілевіч [7, с. 35]

Всевышним послан нам был
Владимир, сын Семенов,
Дабы не забыли,
Что мы – белорусы;
Что мы – народ.

Перевод М. Наталіч [3, с. 470]

О грусть-печаль моя, побудь со мной, –
Так на закате хорошо с тобой
Ходить и слушать тихий шум лесной,
Покуда *сумрак* не блеснет звездой.

Перевод А. Ченурова [9, с. 77]

Перакладныя рускамоўныя адпаведнікі *Всевышний, сумрак* адпавядаюць па змесце аўтарскім неалагізмам. Перадача арыгінальных аўтарскіх лексем у тэксце перакладу адбываецца з захаваннем іх семантыкі:

Звышні/Всевышній — адно з імён Бога, якое паказвае перавагу над усім існуючым; *суцэмак/сумрак* — прыцэмак, няпоўная цемната, калі яшчэ можна разглядзець прадметы.

Пераклад можна лічыць раўназначным, калі да індывідуальна-аўтарскага неалагізма ў мове перакладу падабраны адпаведнік-эквівалент, які валодае такім жа асацыятыўным полем (*люстравацца — отразиться, прадаўня — седые, тамашанят — ребят* і інш.). Параўн.:

Зямля аглушана не снарадамі —
стогнамі.
І крэпасці воблік абвогнены
люструецца ў поўнай, як вока,
варонцы.
Р. Барадулін [1, с. 6]

От стонов оглохли
земля и небо, и облик твой огненный,
крепость,
грозой *отразится*
в глазницах воронок...
Перевод Г. Кунева [1, с. 6]

І будзе думацца: які ты —
Яшчэ ў *прадаўня* часы —
Быў лобы краю знакаміты.
Н. Гілевіч [9, с. 220]

Я вдохновляюсь гордым чувством —
Еще в *седые* времена
Был славен ты своим искусством.
Н. Гілевіч [11, с. 66]

Аўтарскі наватвор Р. Барадуліна *люстравацца* быў заменены эквівалентным адпаведнікам *отразиться*, якія выражаюць у цэлым прыблізна аднолькавую семантыку.

Перакладны рускамоўны эквівалент *седые* адпавядае наватвору *прадаўня* Н. Гілевіча ў семантычным плане: маецца на ўвазе час, які даўно прайшоў, мінуў.

Уцэлым агульны стыль перакладаемага тэксту і стыль арыгінальнага твора не разыходзяцца ва ўспрыманні. Мова перадаваемага тэксту адпавядае асноўным стылістычным патрабаванням. Яна — выразная, стылістычна матываваная, а выкарыстаныя перакладчыкам эквівалентныя адпаведнікі найбольш мэтазгодныя для выражэння пэўнага зместу і дарэчныя для дадзенага кантэксту.

2. Стылістычная нейтралізацыя — апушчэнне, «прыглушэнне» экспрэсіўнага, эмацыянальна-ацэначнага або функцыянальна-стылістычнага кампанента значэння арыгінальнай аўтарскай лексемы з заменай у перакладзе на менш моцную, нават нейтральную. Параўн.:

Абняўшы рунь, ляжыць, як сноп,
Жывых і мёртвых вызваў у сведкі,
Прысмерціў сэрца, зморшчыў лоб...
І чуе руні шопат гэткі.
Я. Купала [14, с. 309]

Лежал недвижимо, как сноп,
Живых и мертвых помня опыт,
Смирясь душою, сморщив лоб...
И вот — услышав всходов шепот.
Перевод С. Городецкого [15, с. 346]

Прычым жа тут віною цела?
Тут цела, братцы, ні прычым.
Душа заўчасна *абыдле*ла,
У ёй прычына ўсіх прычын.

Н. Гілевіч [8, с. 97]

Лицо и тело постарело?
Нет, дело не в числе морщин –
Душа, должно быть, *оскудела*,
Вот где причина всех причин!

Перевод В. Артемова [10, с. 96]

Новаўтварэнні *абыдлець*, *прысмерціць* былі заменены адпаведнікамі *смирясь*, *оскудеть*. Экспрэсіўнасць ужывання аўтарскіх лексем арыгінала ў перакладзе паслабляецца. Семантычныя асновы наватвораў перададзены дакладна, вынікам такога перакладу з’яўляецца адэкватны мастацкі вобраз і яго адэкватнаесэнсавае нападўненне. Пры гэтым характар арыгінальнага твора не парушаны перакладчыкам, захаваны ўсе асноўныя рысы яго зместавай і стылістычнай будовы.

3. Стылістычная замена (інверсія). Для дасягнення стылістычнага падабенства перакладчык мае магчымасць перамяшчаць моўныя элементы з аднаго верша ў другі без страты ў семантыцы і стылістыцы перакладу. Такая замена супрацьлеглая ажыццяўленню патрабавання – перакладаць «слова ў слова». У апошнім цытаваным перакладзе асобныя моўныя сродкі перамяшчаюцца такім чынам, каб яны маглі ўдзельнічаць у стварэнні новага тэксту і ў аднаўленні стылю арыгінальнага вершаванага ўрыўка. Гэты функцыянальны прыём пры перакладзе паэтычнага твора называецца стылістычнай заменай, г. зн., штосэнсавая будова твора падпарадкоўваецца найбольш важным патрабаванням арганізацыі верша. Аўтарскія неалагізмы таксама падпадаюць стылістычнай замене. Параўн.:

Ён выпіў шмат і скача брыдка.
Ды і наогул... *пустапляс!* –
Сур’ёзна, проста і адкрыта
Мар’яна молвіла ў адказ.

Н. Гілевіч [8, с. 136]

Да ну его!.. Излишне прыток,
Ну что ему, *пятнадцать лет?!*
Серьезно, просто и открыто
Марьяна молвила в ответ.

Перевод В. Артемова [10, с. 136]

На ўроках *Няўседа*,
У клас Непрыхода,
Максімка вучыўся
у пятым.

Р. Барадулін [4, с. 94]

Был в школе Максимка
Не первым в ученье.
Знал в пятом
Проказника каждый.

Перевод И. Бурсова [6, с. 88]

У прадстаўленым намі паэтычным урыўку аўтарскія новаўтварэнні *няўседа*, *пустапляс* перакладчыкі замяняюць словазлучэннямі *не первым в ученье* (у арыгінале і ў перакладзе падкрэсліваюцца абыякавыя адносіны лірычнага героя да вучобы), *пятнадцать лет*, акцэнтуючы ўвагу на ўзросце героя вершаванага ўрыўка. Прычына такіх паводзін – падлеткавы ўзрост, для якога характэрна імпульсіўнасць у паводзінах, імкнен-

не прытрымлівацца моды, вельмі адчувальны ўплыў аднагодак. Падлеткі бяруць прыклад з кіназорак, знакамітых артыстаў, музыкантаў. Свой уласны светапогляд яшчэ не сфарміраваны. У такім узросце ўзнікае мноства праблем, робяцца памылкі, якія потым будуць выпраўлены.

4. Стылістычная кампенсацыя – спосаб перакладу, пры якім страчаныя пры перадачы элементы сэнсу перадаюцца ў тэксе іншымі нятоеснымі сродкамі. Параўн.:

Ад згадак мама *палатнела*,
Чакала белага ліста
Штодня з няўмольнага аддзела.
Р. Барадулін [3, с. 296]

Стук в дзверь!
И мать *лицом белела*.
Ей снилась белизна листа
Из молчаливого отдела.
Перевод И. Шкляревского [3, с. 296]

Каб знаў, што прыходзіць субота
І цела, і дух *абнядзеліць*,
Каб скінуў турботы, згрызоты
З кашуляй ад поту зрудзелай.
Я. Купала [14, с. 46]

Чтоб знал – наступила суббота
И *ждет* тебя завтра *праздник*,
Чтоб сбросил тоску и заботы
С рубашкой от пота грязной.
Перевод М. Исаковского [15, с. 201]

У цытаваных намі вершаваных урыўках перад перакладчыкам пастаўлена задача як мага больш дакладней перадаць сэнс аказіянальных адзінак *палатнець*, *абнядзеліць*. Інтэрпрэтуючы такім чынам значэнні дзеясловаў, перакладчык знаходзіць варыянт перакладу, які найлепшым чынам раскрывае яго значэнне ў дадзеным кантэксце.

5. Стылістычнае ўзмацненне. Узмацненне выразнасці ў перакладзе ўзнікае дзякуючы наўмыснаму падкрэсліванню перакладчыкам пэўных моўных адзінак праз падбор лексем з больш моцнай экспрэсіі, выкарыстоўваюцца адпаведныя стылістычныя прыёмы. Параўн.:

Не люблю я псярні панскай,
Полупанкаў, ахмістрынь –
Дух падлізніцкі, паганскі,
Прападзі ён там і згінь!
Я. Колас [12, с. 124]

Не люблю я псарни пана,
Всех *подлиз* и холоуев,
Дух лакейский – дух поганый,
Аж проклясть его готов!
Перевод П. Радимова [13, с. 522]

Цемравіца, суталока
Зверзлася ў адно,
Лезе звага, ненарока
Ўсё на дно, на дно.
Я. Купала [14, с. 165]

Чертовщина, нежить, небыль –
Все сплелось в одно,
Лезет в душу, лезет в небо,
Падает на дно.
Перевод В. Рождественского [15, с. 113]

Наватвор *полупанак* мае значэнне ‘панскага памагатага’. Паўпанак (аканом, стараста, гайдукі) камандаваў слугамі. Аўтарскаму неалагізму падабраны рускамоўны адпаведнік *подлиза* – той, хто падлізваецца да каго-небудзь. Як мы бачым, што перакладны эквівалент мае іншую се-

мантыку. Такім адпаведнікам падкрэсліваецца большая непрыхільнасць да такіх асоб. Новаўтварэнню *цёмравіца* (у значэнні ‘густая цёмната’) падабраны эквівалент *чертовщина* (нячыстая сіла, звязаная з чортам), адлюстроўвае больш моцнае ў экспрэсіўным плане значэнне. Узмацненне сэнсу эмацыянальнасці выказвання стварае дадатковую экспрэсію і ўплывае на псіхалагічнае ўспрыманне твора.

6. Стылістычная страта – выключэнне стылістычна афарбаванай арыгінальнай лексічнай адзінкі з зыходнай мовы на мову перакладу. Параўн.:

Ідзе, а *пражорнікаў* вочы
Цікуюць з усіх са старон;
Ідзе, а ці днём ці уночы,
З дарогі збіваецца ён.

Я. Купала [14, с. 12]

Мы ад зямлі суздром залежым –
Як і яна ад нас, людзей.
Завошта мы яе *драпежым* –
Штораз бяздумней і люцей?

Н. Гілевіч [8, с. 86]

И вот уж бедняк *богачами*
Затравлен, кругом обойден,
Он днями идет и ночами,
С дороги сбивается он.

Перевод М. Комиссаровой [15, с. 242]

Да, от земли зависим все мы,
Как и она от нас, людей.
За что ж мы *губим* эту землю,
И все бездумней, все лютей?

Перевод В. Артемова [10, с. 86]

У першых двух цытаваных намі вершаваных урыўках новаўтварэнні (*пражорнік*, *драпежыць*) выражаюць негатыўныя адносіны аўтара да падзей, да багаццяў з іх грабежніцкімі паводзінамі, якія адлюстраваны ў творы. У перакладзе такая магчымасць выражэння эмацыянальнага гучання на лексічным узроўні страчана.

Неабходна ўлічваць, што, як і кожная тыпалогія, прапанаваная намі класіфікацыя носіць абстрактны і дэдуктыўны характар. Таму яна не можа прымацца непасрэдна без уліку кантэксту адпаведнай стылістычнай тэндэнцыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Барадунін Р. І.* Балада Брэсцкай крэпасці = Баллада Брестской крепости: паэма. Мінск, 1975.
2. *Барадунін Р. І.* Збор твораў : у 5 т. Мінск, 1996– . Т. 1–2. 1996–1998.
3. *Барадунін Р. І.* Перакуленае = Опрокинутое. М., 2010.
4. *Барадунін Р. І.* Ці пазыхае бегемот? Вясельныя вершы, казкі, прыбабункі. Мінск, 1981.
5. *Бародунин Р. И.* Избранное: Стихотворения, поэмы, 1955–1983 : пер. с белорус. М., 1985.
6. *Бародунин Р. И.* Кошки в лукошке: Веселые стихи и сказки. Минск, 1985.

7. *Гілевіч Н. С.* Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1991. Т. 1 : Вершы, паэмы, п'есы.
8. *Гілевіч Н. С.* Родныя дзеці: Раман у вершах. Мінск, 1985.
9. *Гілевіч Н. С.* Избранное: Стихотворения, поэмы. М., 1987.
10. *Гілевіч Н. С.* Родные дети: Роман в стихах. М., 1988.
11. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. Мінск, 2007–2012. Т. 9 : Паэма «Сымон-музыка». 2009.
12. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. Мінск, 2007–2012. Т. 8 : Паэма «Новая зямля». 2009.
13. *Колас Я.* Собрание сочинений : в 4 т. М., 1951–1952. Т. 2 : Поэмы «Новая земля», «Симон-музыкант». 1951.
14. *Купала Я.* Поўны збор твораў : у 9 т. Мінск, 1995–2003. Т. 1–4. 1995.
15. *Купала Я.* Избранные произведения : в 2 т. М., 1953. Т. 1.
16. *Папавіч А.* Праблемы мастацкага перакладу. М., 1980.
17. *Прыгодзіч М.* З гісторыі вывучэння аказіянальнай лексікі беларускай мовы // Слова ў кантэксце часу: Да 80-годдзя прафесара А. І. Наркевіча : зб. навук. пр. / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. Мінск, 2009. С. 320–324.
18. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск, 1977–1984.

Роднае слова. 2017. № 3. С. 36–39.

А. В. Солахаў

Аўтарскія (аказіянальныя) складана-нульсуфіксальныя назоўнікі ў мове беларускай паэзіі 2-й паловы ХХ стагоддзя

Утварэнне аўтарскіх неалагізмаў у мове беларускай паэзіі – натуральная і заканамерная з'ява. Яны дапамагаюць аўтарам перадаць найтанчэйшыя адценні паэтычнай думкі, з'яўляюцца надзейным сродкам стварэння непаўторных мастацкіх вобразаў. У розных аспектах аўтарскія неалагізмы ўжо прыцягвалі ўвагу даследчыкаў [1; 2; 3; 4]. Важнае месца ў сістэме аказіянальнай лексікі ў мове беларускай паэзіі другой паловы ХХ ст. займаюць аўтарскія кампазіты, сярод якіх параўнальна высокай прадуктыўнасцю характарызуюцца складана-нульсуфіксальныя назоўнікі. Аднак да апошняга часу яны не былі яшчэ прадметам спецыяльнага даследавання, калі не ўлічваць фрагментарных заўваг асобных аўтараў [5, с. 128].

У артыкуле на багатым фактычным матэрыяле разглядаюцца словаўтваральныя і семантычныя асаблівасці гэтых аўтарскіх дэрыватаў.

У беларускай літаратурнай мове сярод складана-нульсуфіксальных назоўнікаў структурна вылучаюцца дзве групы — з апорным кампанентам асновай дзеяслова і з апорным кампанентам асновай назоўніка. Асноўным словаўтваральным сродкам пры іх утварэнні з’яўляецца інтэрфікс, нулявы суфікс і адзіны націск [6, с. 137]. У беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. ХХ ст., паводле даследавання М. Шабовіча, адзначаецца 19 аўтарскіх дэрыватаў з апорным дзеяслоўным кампанентам [7, с. 35—38].

У беларускім паэтычным маўленні 2-й паловы ХХ ст. выкарыстоўваюцца аўтарскія ўтварэнні абедзвюх груп — з апорным дзеяслоўным і назоўнікавым кампанентамі. Паводле словаўтваральных асаблівасцяў і значэння кампазіты з апорным дзеяслоўным кампанентам уяўляюць разгалінаваную сістэму. Найбольш прадуктыўную групу сярод іх складаюць неадушаўлёныя назоўнікі-аказіяналізмы, якія называюць з’явы, дзеянні і канкрэтныя прадметы, што характарызуюцца дзеяннем, абазначаным апорным кампанентам і канкрэтызаваным першай асновай — назоўніка, у т. л. субстантываванага прыметніка, у адзінкавых выпадках займенніка і дзеяслова. Апорнымі кампанентамі з’яўляюцца асновы дзеясловаў *-адвод*, *-бег*, *-бой*, *-буд*, *-вей*, *-верць*, *-вір*, *-воз*, *-гляд*, *-гром*, *-зварот*, *-лёт*, *-пад*, *-сей*, *-спад*, *-тай*, *-уздрыг*, *-чос*, *-шчэп*.

Найбольшая колькасць дэрыватаў — дванаццаць — зафіксавана з апорным кампанентам *-вей*. З ім утвораны аказіяналізмы мужчынскага роду з агульным значэннем з’явы: *вадавей* (< веяць вадой) ‘свята на вадзе, купанне’; *віхравей* (< веяць віхрам) ‘імклівая кругавая паветраная плынь’; *ліставей* (< веяць лістамі) ‘вечер; ападанне лісця; час ападання лісця’; *санцавей* (< веяць на сонцы) ‘той, які вее ў час, калі свеціць сонца’; *снегавей* (< веяць снегам) ‘мяцеліца’; *суравей* (< веяць суровым) ‘суровая рэчаіснасць’; *цёмравей* (< веяць цёмрай) ‘цёмра, цемь’; *чарнавей* (< веяць чорным) ‘пыльная бура’: *Кіпелі зноў віры ад спінаў загарэлых, // Спраўлялі вадавей дзятва і юнакі* (В. Гарановіч); *Загрымеў, пакаціўся, віхравей ўздымаючы, гром* (К. Кірэенка); *Атрасае лістоту без ліку // Ліставей з беланогіх бяроз* (З. Марозаў); *Маладосці сцежкі замятае // Залацістасумны ліставей* (З. Марозаў); *І можна быць пры ліставею надзіва ціхае начы...* (Р. Баравікова); *Гэта ж проста восень адшумела. // Ліставеем сэрга апякла* (Р. Баравікова); *Другім быў чулы салавей, // ад смутку бараніў, // а сам згарэў у ліставей // на восеньскім агні* (Р. Баравікова); *Адшалаццелі, // Адшалаццелі // Мары, // Чаканні, // Гады... // І ліставей, // І ліставей // Зацерушылі сляды* (М. Башлакоў); *Лісце падае. // Ліставей // У палон узяў наваколле* (А. Салтук); *Аднойчы ў пошум ліставею // Загрэш на некалькі хвілін...* (М. Дукса); *Ссівелы дуб у ліставей зноў // Нам шле лісты з далёкіх тых вякоў...* (М. Башлакоў); *Над пустымі шляхамі // Закружыў ліставей*

(М. Башлакоў); *Лістапад у нашым садзе, // Лістапад і ліставей. // Вецер лісце зноўку кружыць, // Загадаю ветру: «Вей!»* (Т. Мушынская); *Падам праменьчык — ты не апячыся: // Гарачы ён, як вецер-санцавей!* (Е. Лось); *Каб на сівярах не марозна было, // Каб збілася з ног снегавеяў конніца, // пакінула Цяпло Акуліна Андрэяўна — // Вогнепаклонніца...* (Р. Барадулін); *На пуцінах суравею // Растае спадману дым* (Я. Янішчыц); *Так цемравей абнімае...* (Д. Бічэль-Загнетава); *За акном цемравей...* (Д. Бічэль-Загнетава); *Напэўна, вы ловіце // Чуйнымі струнамі // І сумныя бомы // Хатынскіх званюў, // І шал чарнавею // Над светлымі рунямі...* (Н. Гілевіч).

Высокая частотнасць ужывання слова *ліставей* (11 разоў) сведчыць аб яго імкненні прапісацца ў мове ў якасці паэтычнага слова. Ад асноў двух дзеясловаў утвораны аказіянальны назоўнік *шугавей* (< шугаць і веаць), які абазначае з’яву, што адухаўляецца: *Явар гнеціца // Пугавішчам. // Снег маркотна // Сцэлеца. // Выпускае на ігрышча // Шугавей мяцеліцу* (М. Бусько).

Адрэчнай асаблівасцю аказіянальных складана-нульсуфіксальных назоўнікаў са структурным элементам *-вей* з’яўляецца ўтварэнне дэрыватаў жаночага роду, якія называюць з’явы прыроды, у тым ліку адухоўленыя: *веснавея* (< вясна вее); *зімавея* (< зіма вее); *ліставея* (< лісты веаць) ‘завея з лістоў’: *І аж шапталася з ветрам сукенка, па хвалях ішла на галаве з вянком, на плячы са збанком, дзе бярозавік смяг, з вачыма затуленымі Веснавея — недаткнёнка-паненка* (Р. Барадулін); *І па хвалях ішла ці плыла, як плотка, // у белым кажусе, у белай хусціне, // лёгкая на ўспаміне, // Зімавея — крамяная цётка* (Р. Барадулін); *Чужая птушка просіцца ў наш дом // Пад золкай дажджавою ліставей* (К. Камейша).

З апорным кампанентам *-пад* адзначаецца восем назоўнікаў з агульным значэннем з’явы — *белапад* (< белае падае) ‘белізна таго, што падае’; *вершапад* (< вершы падаюць) ‘творчы ўздых пры стварэнні вершаў’; *гукапад* (< гукі падаюць) ‘гармонія гукаў, музыка’; *грушапад* (< грушы падаюць) ‘падзенне спелых груш’; *заркапад* і *зоркапад* (< зоркі падаюць) ‘падзенне мноства метэораў, метэорны дождж; зарапад; шчаслівае жыццё’; *светлапад* (< святло падае) ‘святло ад таго, што падае’; *яблыкапад* (< яблыкі падаюць) ‘падзенне спелых яблыкаў’; *яснапад* (< яснае падае) ‘яснасць таго, што падае’: *Тут нават снегу чысты белапад // Балюча адгукнеца расставаннем...* (Н. Аксёнчык); *Мой нечаканы вершапад // Накіталт вясновай завірухі. // Сваювольны, шчыры неўпапад // Сябры узялі на парукі* (Г. Говар); *Дапамажы! Расхіні свой чаромхавы сад, // гронак духмяных бялюткія сховы, // і падары безнадзейнаму свой гукапад, // хай наварожыць надзею Бетховен* (Р. Баравікова); *Груша нас асыпала пладамі. Грушапад — як калісь зарапад* (Г. Каржанеўская); *Заркапад, //*

За акном **зоркапад**. // Зоркі падаюць прама у сад, // Дзе цяжкія вісяць налівы (М. Башлакоў); **Зоркапад**. Лістапад. Снегапад (М. Башлакоў); Уся трава у дьяментах-росах, // а ў небе цёмна-сінім — **зоркапад**... (Е. Лось); Начынены атрутаю бяды — // Травінка, колас, кожны яблык райскі, // Бялюткі снег, і дождж вясёлы майскі, // І жніўня пот, салёны і руды. // І гэты таямнічы **зоркапад** // Учасе неабжытым і прасторы... (З. Марозаў); Культура жыць заўсёды будзе. // З яе здабыткаў могуць людзі // стварыць сапраўдны **зоркапад** (І. Хадарэнка); Снегапад. **Светлапад**. Маладое штосьці (Р. Барадулін); Апад ужо усчаўся жалудовы, // Ужо сціхаў паўсюль **яблыкпапад** (К. Камейша); Як неба мядзяна звінела, // Як сытаўся зор **яснапад**, // Калі на мяне ты глядзела // І песціла сумны пагляд (М. Шабовіч).

Па тры дэрываты маюць у сваім складзе апорныя кампаненты *-лёт, -сей, -спад*. З апорным кампанентам *-лёт* ужываюцца аўтарскія назоўнікі са значэннем прадмета — касмічнага лятальнага апарата — *зоркалёт* (< ляцець да зорак), *касмалёт* (< ляцець у космас); *светлалёт* (< светлае ляцціць): *Вось таму і хлопчык Янка // Зоркалёт майструе* (К. Кірэенка); *Упошуках саснёных дзіўных Мек // Аблётаў космас ён* [чалавек. — А. С.] *на зоркалёце* (З. Марозаў); *Ну а тут пабегла чутка // Аж да школы і далей: // Робиць касмалёт-малютку // Наш славуты Усеўмей!* (К. Камейша); *Страпянуўся светлалёт, // Нібы бант у косах, // І праз воблакаў сумёт // Паляцеў у космас* (У. Паўлаў); *Дабрадзееў светлалёт // Думка мо абгоніць. // Хоць празрысты навывёт, // А жалезам звоніць* (У. Паўлаў).

Дэрываты з апорным кампанентам *-сей* маюць агульнае значэнне з’явы. Да іх адносяцца назоўнікі *дажджасей* (< дождж сеецца) ‘мелкі дождж’, *ліўнясей* (< ліўні сеюцца) ‘час ліўняў’, *хмарасей* (< сеяцца з хмары) ‘той, які сеяцца з хмары’: *Дзе такія дажджасей!* (У. Лісіцын); *А кастрычнік-ліўнясей, // Перад тым як выйсці, // Дрэвы страсянуў усе — // Шлях усыпаў лісцем* (К. Камейша); *Прачнецца на досвітку дождж-хмарасей // І будзе званіцца ў званіцы* (Р. Барадулін).

Аказіяналізмы са структурным элементам *-спад* — *камяспад* (< камяні спадаюць) ‘імклівы паток камянёў, што спадаюць з вышыні’, *небаспад* (< неба спадае) ‘небасхіл, небакрай’, *слёзаспад* (< слёзы спадаюць) ‘безупыннае ўтварэнне пырскаў марскоў вады ў час прыбою’ — таксама выкарыстоўваюцца з агульным значэннем з’явы: *Аж на востраў // Камняспадом // Паляцелі // Хмары з градам* (М. Бусько); *І вось ля небаспаду ўзнікла чырвоная хмарка і шпарка пасунулася-паплыла сюды, за ёю другая і трэцяя, цэлая чарада...* (А. Разанаў); *Дзюбаюць чайкі адчай, слёзаспад хваляў марскіх, беспрытульных дзяўчат...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Па два дэрываты з агульным значэннем дзеяння або прадмета выкарыстоўваюцца з наступнымі апорнымі кампанентамі: *-бег: кругабег* (< бе-

гаць па крузе) ‘бесперапынны рух, змяненне чаго-н.’, *хвілябег* (< хвілі (хвіліны) бягуць) ‘імклівы рух часу; хуткащечнасць, хуткаплыннасць’: *Каб зусім у патак не кульнуцца, // Каб не ўпасці у згубу і грэх, // Навучаюся хітрай навуцы, // Як мне думак спыніць **кругабег*** (Г. Каржанеўская); ...*жыціцё – **кругабег*** (А. Каско); *Хіжы снежань у мяўкай глушы // **Хвілябегу** надлік завяршыць* (Г. Юрчанка); -*воз: бугравоз* (< вазіць бугра) ‘аўтамашына, на якой ездзіць начальнік’; *смерцявоз* (< вазіць смерць) ‘бамбардзіроўшчык’: ***Бугравозы** сяржантам к кювету прычалены, // Чорны лак прыцярушан крытычным сняжком...* (У. Верамейчык); *Перастаньце, перастаньце, // **Смерцявозы**, смерць вазіць!* (Н. Гілевіч); -*чос: небачос* (< часаць неба) ‘вельмі высокі прадмет’; *хмарачос* (< часаць хмары) ‘вельмі высокі прадмет; вецер’ – фіксуецца 6 разоў: *Вітаю дуб – палескі **небачос!*** (М. Мятліцкі); ...*Зямля, што мне суджана лёсам, // Адзіная ў свеце любоў, // На табе няма **хмарачосаў**, // Апроч вечных тваіх дубоў* (У. Караткевіч); *Знайдзіце мне рыфму // Да слова крынічка! – // Вядома, спаднічка! // А да слова восы? – // Будуць косы! – // Будуць косы! // А ўжо потым // **Хмарачосы!*** (Т. Мушынская); *Каб стаў ён [мур] **хмарачосам** – // Стараўся **хмарачос*** (К. Камейша); *І вецер мацнеў, і тады на ўсім свеце на захад і ўсход паўсталі на ягоным шляху вышчарбленыя сонечнымі дзідамі шкляныя **хмарачосы**, гарачыя камяны заводаў, гострыя пікі тэлевежаў, трывожна загулі лініі высокага напружання...* (М. Скобла); *Нёс // З нябёс // Усім па тайне // Вецер-цецер, // **Хмарачос**...* (Р. Барадулін); *На небе краты **хмарачосаў**, // Памерамі ўсяляюць страх* (М. Касцюкевіч).

Па адным у паэтычных тэкстах сустракаюцца аўтарскія назоўнікі з наступнымі апорнымі кампанентамі: -*адвод: болеадвод* (< адводзіць боль) ‘прыстасаванне, якое адводзіць боль з арганізма чалавека’: *Громаадводаў болей не трэба! // Людзі, прыдумайце **болеадвод*** (Р. Тармола); -*бой: лістабой* (< лісты б’юць) ‘лісце, якое нясе вецер; ападанне лісця; час ападання лісця; апалае лісце’, фіксуецца дзесяць разоў: *Я і сам не верыў, // Як да вясны выжыў. // Як кружыў у полі // **Лістабоем** збіты, // Усіма забыты* (У. Лісіцын); *Такая безвыходная падзея: // То золь, то дождж, то ранні **лістабой*** (Я. Янішчыц); *І наўкол, як калісьці, – зарапад, **лістабой*** (А. Канапелька); *Там, дзе спеюць туманы, // За далёкай вярстой, // У садзе цёткі Ліксаны // Густа б’е **лістабой*** (А. Письмянкоў); *Вецер. Дождж. **Лістабой**. Успамін... // Як замнога для восені болю* (В. Аколава); *Калі адшугае зялёны пажар // у кронах бярозаў, асін і акацый, // калі з павуціння павыткнуцца хмары // і выйдзе настаўнік нарэшце на працу, // Тады **лістабой** аглушае папар // раскацітай хвалі асенніх авацый...* (Э. Акулін); ***Лістабой** у нашым садзе, // Лісце – бы марскі прыбой* (Т. Мушынская); *А вецер пыл садзьме // З магіл забытых // І намяце навеі ў **лістабой*** (Р. Барадулін);

Лістапад, лістабой – // на паўсвету зноў восень. // Залатою журбой // вецер сцезжкі заносіць (А. Канапелька); *Патрапаў залатую чупрыну // І абтрос на зямлю лістабой* (С. Басуматрава); –буд: *Сябрабуд* (< сябры будуць) ‘аб’ект, які будуць сябры’: *І дарогу нашу тут // Назавём мы – СЯБРАБУД* (У. Мазго); –верць: *кругаверць* (< вярцецца па кругах) ‘кругавы рух з вярчэннем чаго-н.’: *Якой бы я была на тым партрэце – // не ведаю, яго забрала смерць... // Над ім цяпер вярбы плакучай веце, // журботнае лісты **кругаверць**...* (Е. Лось); –вір: *ліставір* (< лісты віруюць) ‘кругавы рух лісця пры ападанні’: *Асенні клавір // Адгукнуўся ў зажураным сэрцы: // Дзе ні глянь – // Лістапад, **ліставір**...* (А. Пісарык); –гляд: *самагляд* (< сама глядзіць) ‘тое, што валодае здольнасцю самастойна глядзець’: *Ходзіць шапка-самагляд // З ліхтаром па свеце* (В. Зуёнак); –гром: *крыгагром* (< крыгі грывяць) ‘трэск ад разлому лёду, удару крыг адна аб другую’: *Прагрукатаў над доламі Нёманскі **крыгагром*** (К. Камейша); –зварот: *кругазварот* (< зварочвацца па крузе) ‘бесперапынны рух, перыядычнае паўтарэнне чаго-н.’: *Кругазварот зімы і лета – у кола часу свае восі!* (А. Канапелька); *Не замыкаюцца ў пярсцёнке жыцця-быцця **кругазвароты!*** (А. Канапелька); –уздрыг: *земляўздрыг* (< зямля ўздрыгвае) ‘ваганне ўчастка зямной кары’: *Мяне знішчаюць там агонь і сцюжа, // Хітае ледзьве чутны **земляўздрыг**, // І снайперская куля крывадушыа // На мушку сэрца ловіць кожны міг* (А. Куляшоў).

Адушаўлёныя назоўнікі абазначаюць пераважна асобы, якія характарызуюцца дзеяннем, названым апорным кампанентам і канкрэтызаваным першай, назоўнікавай, асновай. Яны раскрываюць станючыя або адмоўныя якасці асобы. Апорнымі кампанентамі такіх дэрыватаў з’яўляюцца асновы дзеясловаў –дар, –ед, –збір, –лом, –лоў, –люб, –рвач, –роб, –руб, –сей, –цёр, –чос. З кампанентамі –руб, –сей адзначаюцца па тры аўтарскія назоўнікі: *вершаруб* (< рубіць вершы) ‘паэт, які адточвае кожны радок верша’; *дрэваруб* (< рубіць дрэвы) ‘той, хто сячэ дровы, хто займаецца нарыхтоўкай дроў’; *лёсаруб* (< рубіць лёсы) ‘той, хто калечыць людскія лёсы’: *Як бёрны, // Кару я свае радкі, падаўшыся ў **вершарубы*** (Р. Барадулін); *За хітрасць хваліш ты нару // І зноў вачам сваім не верыш: // Як ні стараўся **дрэваруб**, // Але жыве твой верны неруш* (К. Камейша); *Завіхаюцца зноў **лёсарубы**. // Хоць не клічуць, а рвуцца ўсе ў бой* (Р. Тармола-Мірскі); *дабрасей* (< сеяць дабро) ‘той, хто робіць дабро’; *лысасей* (< сеяць лысае) ‘той, хто знішчае пасеянае’; *хлебасей* (< сеяць хлеб) ‘хлебароб, сейбіт’: *Вы са сваімі салаўямі, // Сваімі песнямі аселі, // Ветратрывалы славяне, // Славянскай нівы **Дабрасей*** (Р. Барадулін); *Рыбалоў і грыбнік, // Жыццялюб, **дабрасей**, // Не злічу нават тытулы гэтыя ўсе* (К. Камейша); *Гэй, з канопляў, **лысасей**, // Твае выбрыкі ці ўсе?* (В. Аколава); *Наднямонне*

годна стрэла сына, // Бо не пан ён — // Бачна па руках. // Рукі чорныя, // Нібыта ў **хлебасея** (Я. Хвалей).

Апорныя кампаненты *-дар, -ед, -збір, -лом, -лоў, -люб, -рвач, -роб, -цёр, -чос* фіксуюцца ў складзе аднаго наватвора: **хлебадар** (< дарыць хлеб) ‘сейбіт; той, хто вырошчвае хлеб’, фіксуецца два разы: *Сцішыўшы дзень спякотны, // Бачыў, як **хлебадар** // Выцер гарачы, потны, // Ветру адкрыты твар* (М. Мятліцкі); *Шчыруй, папар дваі // І помні, **хлебадар**, // Што ў даланях тваіх // Усёй зямлі цяжар* (Г. Кляўко); *саломаед* (< есці салому) ‘той, хто мне салому’: *А брыгадзір злаваўся, ў непакоі // Крычаў: — **Саломаеды! Грызуны!** // Выцягваў нас учэпістай рукою // На божы свет, хапіўшы за штаны* (М. Дукса); *грыбазбір* (< збіраць грыбы) ‘той, хто збірае грыбы; грыбнік’: *Блукаюць **грыбазбіры**, // Якоча рэхам лес* (П. Панчанка); *дрывалом* (< ламаць дровы) ‘той, хто ламае’: *Хай знікнуць абібокі-дрываломы // І рупяцца вялікіх спраў майстры* (У. Верамейчык); *шчасцялоў* (< лавіць шчасце) ‘той, хто шукае шчасце’: *Шчасце-кветку шукаў — // Не знайшоў. // Сам сябе ашукаў, // **Шчасцялоў**...* (Г. Говар); *уладалюб* (< любіць уладу) ‘той, хто любіць уладу’: *Уладалюбу сніцца сон: // хістаецца ягоны «трон», — // на плошчы — дэманстрацыя* (В. Жуковіч); *хапарвач* (< хапаць і рваць) ‘прагны да нажывы’: «**Хапарвач**» — назва верша (М. Чарняўскі); *вершароб* (< рабіць вершы) ‘паэт-рыфмач’: *Разважаю ў паняверцы: // **Вершароб**, што ні кажы, — // Тут трывожанне на сэрцы // І гняценне на душы* (Г. Юрчанка); *крэслацёр* (< перці крэсла) ‘начальнік’: *Засядаць — актывіст, // Вопытны **крэслацёр**, // Ён на сцэне — // Статыст, // На трыбуне — // Акцёр* (Р. Барадулін); *храмачос* (< часаць храм) ‘будульнік’: *Каб стаў ён [мур] **храмачосам** — // Стараўся **храмачос*** (К. Камейша).

Адзначаюцца таксама назоўнікі, якія абазначаюць жывых істот і маюць у сваім складзе апорны кампанент *-дзёр, -рэз* або *-нош(а)*: *птушкадзёр* (< драць пер’е птушак) ‘той, хто губіць птушак’: *Набой дашлю ў гримучы чорны ствол // І мушку пільным вокам адшукаю, // І паляціш ты, **птушкадзёр**, на дол, // І стане мне балюча незвычайна* (А. Салтук); *хмарарэз* (< рэзаць хмары) ‘той, хто высока і імкліва лятае’: *Хмарарэзы-галубы // Раскудлацілі // Чубы, // У вышынь нябёс // Ляцяць, // Нібы зоркі, // Зіхацяць* (А. Дзержынскі); *меданоша* (< насіць мёд) ‘той, хто носіць мёд’: *Белым-бела! // Не разгледзець хаты, // нібы вея вёску замяла! // Ды бярэ з завеі той узятка // **меданоша** рупная пчала!* (Г. Пашкоў).

Фарміраванне семантыкі аўтарскіх складана-нульсуфіксальных назоўнікаў адбываецца на аснове значэння — прамога або пераноснага — дзеясловаў, асновы якіх утвараюць апорныя кампаненты. Так, семантыка слова *дрэваруб* ‘той, хто сячэ дровы, хто займаецца нарыхтоўкай дроў’ залежыць ад прамога значэння дзеяслова *рубіць*. Пры ўтварэнні аказіяналізмаў *вершаруб* ‘паэт, які адточвае кожны радок верша’ і *лёса-*

руб 'той, хто калечыць людскія лёсы' выкарыстаны пераносныя (метафарычныя) значэнні гэтага дзеяслова. Таму яны ў большай ступені эмацыянальна і экспрэсіўна насычаныя, чым назоўнік *дрэваруб*.

Істотны ўплыў на семантыку аўтарскіх складана-нульсуфіксальных назоўнікаў з апорным дзеяслоўным кампанентам аказвае таксама значэнне кантэкставага лексічнага акружэння. Гэта добра відаць на прыкладзе выкарыстання слова *лістабой*, якое ў залежнасці ад кантэксту набывае наступныя значэнні: 'лісце, якое нясе вецер' (*Я і сам не верыў, // Як да вясны выжыў. // Як кружыў у полі // Лістабом збіты, // Усіма забыты.* — У. Лісіцын), 'ападанне лісця' (*Такая безвыходная падзея: // То золь, то дождж, то ранні лістабой.* — Я. Янішчыц; *Лістабой у нашым садзе, // Лісце — бы марскі прыбой.* — Т. Мушынская), 'час ападання лісця' (*А вецер пыл садзьме // З магіл забытых // І намяце навеі ў лістабой.* — Р. Барадулін), 'апалае лісце' (*Патрапаў залатую чупрыну // І абтрос на зямлю лістабой.* — С. Басуматрава).

Аказіяналізмы, у якіх апорны кампанент выражаецца асновай назоўніка, утвараюцца радзей. Першы кампанент такіх дэрыватаў выражаецца назоўнікамі (*небазор*) або прыметнікамі (*чарнабыл, жаўтапёс, пустапаш, кругласцен*): *чарнабыл* (< чорнае быллё) 'нежывая расліннасць': *Сыпаўся цвет белым ліўнем з галінаў — // на чарнабыл, на глухое каменне* (А. Канапелька); *небазор* (< зоры неба) 'зорнае неба': *На скразняках айчыннага лёсу гібела душа продкаў маіх гаротных... І ўзышла на небазоры жытнёваю поўняю, і мілуе сваім святлом зямлю-пакутніцу...* (В. Рагаўцоў); *жаўтапёс* (< жоўты пясок) 'жоўты пясок': *А яшчэ развітацца з блакітам нябёс // І самотай тваёю, кладоў жаўтапёс, // Дзе не доўжыцца смутна магільнай чарзе, // Дзе гамоняць атрутна вятры у смуге* (М. Мятліцкі); *пустапаш* (< пустая паша) 'пустая паша': *Дзе ж той пустапаш і ўзмежак, // Што, бы ў клін, сышліся?.. // Ад усмешак да насмешак, // Як мы дажыліся?!* (А. Лойка); *кругласцен* (< круглая сцяна) 'пабудова з круглай сцяной': *Напінаюць хабаткі // Мурашы-будаўнікі. // Узвышаецца, расце // Светлы домік-кругласцен* (К. Камейша).

Як паказвае прыведзены матэрыял (намі прааналізавана 68 наватвораў), прадуктыўнасць аўтарскіх (аказіянальных) складана-нульсуфіксальных назоўнікаў у другой палове ХХ ст. у параўнанні з 20-мі гадамі гэтага ж стагоддзя прыкметна ўзрастае. Разгледжаныя назоўнікі абазначаюць з'явы, дзеянні, канкрэтныя прадметы, асоб, што характарызуюцца дзеяннем, радзей — прадметам, названымі апорнымі кампанентамі і канкрэтызаванымі першымі асновамі, і адносяцца пераважна да мужчынскага роду, у некаторых выпадках — да жаночага. Апорны кампанент у іх звычайна выражаецца дзеяслоўнай асновай, радзей — на-

зоўнікавай, а першы — асновай назоўніка, у тым ліку субстантываванага прыметніка (*болеадвод, беланад*), прыметніка (*пустапаш*), займенніка (*самагляд*), дзеяслова (*шугавей*). Пры фарміраванні семантыкі аўтарскага складана-нульсуфіксальнага кампазіта важную ролю адыгрывае значэнне — прамое або пераноснае — дзеяслова, аснова якога ўтварае апорны кампанент гэтага дэрывата, а таксама значэнне кантэкставага лексічнага акружэння. Асобныя аўтарскія складана-нульсуфіксальныя назоўнікі (*ліставей, лістабой*), якія характарызуюцца параўнальна высокай частотнасцю ўжывання — 10 і больш разоў, прэтэндуюць на ўваходжанне ў мову ў ролі паэтычных слоў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Басова А. И.* Окказиональные слова в современной белорусской художественной речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Беларус. гос. ун-т. Минск, 1981.
2. *Козейко И. П.* Словообразовательные неологизмы в современном белорусском языке (на материале 60—80 годов XX века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / АН БССР, Ин-т языкознания. Минск, 1981.
3. *Прыгодзіч М. Р.* Аўтарскі неалагізм у мастацкім творы // *Польмя*. 1984. № 6. С. 204—208.
4. *Чарнаброўкіна Н. У.* Аказіянальныя словы ў складзе лексічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 1998.
5. *Прыгодзіч М. Р.* Словаскладанне ў беларускай мове. Мінск, 2000.
6. *Беларуская граматыка* : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск, 1985. Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск.
7. *Шабовіч М. В.* Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01. Мінск, 2004.

*Веснік Мазырскага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна.
2006. № 2 (15). С. 127—132.*

Н. У. Чарнаброўкіна

Антанімізацыя аказіянальных слоў

Адной з асноўных аперацый інтэлектуальнай дзейнасці чалавека з'яўляецца супрацьпастаўленне. «Мысленна супрацьпастаўляючы два прадметы, дзве з'явы ці іх прыметы з навакольнай рэчаіснасці, — заўважае Э. І. Родзічова, — чалавек, калі гэта аказваецца магчымым, робіць

выснову аб іх супрацьпастаўленасці. Мысліцельнае супрацьпастаўленне рэалізуецца ў маўленні праз супрацьпастаўленне слоў, якія абазначаюць гэтыя экстралінгвістычныя рэаліі»¹. На аснове мысліцельнага супрацьпастаўлення ў мове ўзнікаюць так званыя эквівалентныя апазіцыі, «якія звязваюць словы, што маюць агульныя кампаненты, але побач з імі — у кожным са слоў — ёсць свае спецыфічныя кампаненты, паводле якіх яны супрацьпастаўляюцца адно аднаму»².

На існаванні ў мове эквівалентных апазіцый заснавана такая лінгвістычная з’ява, як антанімія (ад грэч. *anti* — ‘супраць’, *опута* — ‘імя’) — проціпастаўленасць слоў з супрацьлеглым сігніфікатыўным значэннем.

Антанімы як факт мовы валодаюць некаторымі асаблівасцямі. Сярод іх у якасці найбольш характэрных даследчыкі³ вылучаюць наступныя:

- 1) здольнасць выражаць якасную супрацьлегласць;
- 2) прыналежнасць да аднаго семантычнага рада;
- 3) узаемазамяняльнасць (у сказе адзін член пары антанімаў можа быць заменены супрацьлеглым членам гэтай жа пары, пры гэтым значэнне ўсяго выказвання мяняецца на супрацьлеглае);
- 4) аднолькавая граматычная суаднесенасць абодвух членаў антанімічнай пары;
- 5) аднолькавая сфера іх лексічнай спалучальнасці і магчымасць ужывання слоў у адным выказванні пры супрацьпастаўленні.

Як і ўзуальныя словы, антанімізавацца могуць і аказіяналізмы. У дадзенай працы яны ўжываюцца пад назвай «антанімічныя аказіяналізмы».

Антанімічныя пары, якія ўтвараюцца аказіянальнымі словамі, характарызуюцца тымі ж уласцівасцямі, што і антанімічныя пары ўзуальных слоў. Як і агульнамоўныя антанімы, антанімічныя аказіяналізмы лёгка раскласіфікоўваюцца і паводле структуры, і паводле зместу.

Паводле структуры антанімічныя аказіяналізмы падзяляюцца на аднакаранёвыя і рознакаранёвыя. Аднакаранёвыя антанімы вылучаюцца тым, што карань у іх «не адыгрывае актыўнай ролі ў выражэнні антаніміі... а гэтая роля поўнасю надаецца прыстаўкам, якія за доўгі

¹ Родичева Э. И. К проблеме антонимии // Семантические и фонологические проблемы прикладной лингвистики : сборник / Моск. гос. ун-т. М., 1968. С. 284.

² Кузнецова Э. В. Русская лексика как система. Свердловск, 1980. С. 32.

³ Кочерган М. П. Лексична сполучванісць і антонімія (на матэрыялі тэмпаральных іменнікв східнослав’янскіх мов) // Мовознаўство. 1979. № 5. С. 28; Киреев А. А. Об антонимах // Рус. яз. в шк. 1954. № 3. С. 10–13; Львов М. Р. К вопросу о типах лексических антонимов // Рус. яз. в шк. 1970. № 3. С. 71–76.

перыяд функцыяніравання ў мове замацаваліся як сродак выражэння супрацьлеглых значэнняў і аб'яднання ў адпаведныя пары»¹.

Так, адносіны супрацьпастаўлення паміж наватворамі *грыбна* – *бязгрыбна* (ад *грыб* – ніжэйшая бесхларафільная расліна ў выглядзе шапачкі на ножцы) выражаюцца прэфіксам *без-*, які ўказвае на адсутнасць чаго-небудзь. Аказіянальнае прыслоўе *грыбна* абазначае ‘многа грыбоў’, а прыслоўе *бязгрыбна* – ‘няма грыбоў’: *Граб старэнькі рыпне: // Будзе золь развеена, // Будзе летам грыбна, // Смольна, муравейна* (П. Панчанка. Ветрана і золка...); *Калі бязгрыбна, так і бяхлебна, – // Даводзіць верасень жніўню ўслед* (В. Зуёнак. Прыкмета).

Да ліку аднакаранёвых адносяцца антанімічныя аказіяналізмы *крылатасць* – *бяскрылле*, што суадносяцца з прыметнікамі *крылаты* ў значэнні ‘акрылены, узнёслы’ і *бяскрылы* са значэннем ‘пазбаўлены творчай сілы’, якія ў літаратурнай мове з’яўляюцца антонімамі, а таксама з іх структурна-семантычнай першаасновай *крыло* (орган у птушак, насякомых і некаторых млекакормячых, які служыць для лятання). У выніку *крылатасць* абазначае ‘узнёсласць, творчы запал’, а *бяскрылле* – ‘адсутнасць творчых сіл’: *Маладосць – веснавая крылатасць, // Неспатольная прага адкрыццяў* (А. Ручкая. Маладосць); *А я... Што ім сказаць магу?.. // Прызнацца – што стаю ў бяскрылі?.. // Што да зямлі жалко-та гне?..* (К. Кірэенка. Трыпутнік).

У адрозненне ад аднакаранёвых антонімаў, характэрнай асаблівасцю рознакаранёвых антонімаў з’яўляецца тое, што іх антанімічнасць знаходзіць сваё выражэнне ў супрацьпастаўленні семантыкі каранёў. Так, да ліку рознакаранёвых адносіцца пара аказіянальных слоў *смяшнець* – *слязнець*. Антанімічныя адносіны выражаюцца каранёвымі часткамі *смяш-* і *сляз-*, якія суадносяцца з узуальнымі словамі *смешны* ў значэнні ‘які выклікае смех – тое, што нельга ўспрымаць сур’ёзна’ і *слёзны* са значэннем ‘які імкнецца разжаліць, расчуліць каго-небудзь, жаласны’. Такім чынам, *смяшнець* азначае ‘станавіцца смешным, несур’ёзным’, а *слязнець* ‘станавіцца жаласным, пачаць выклікаць слёзы’: *Ночы // Даўжэюць, // Сны // Гарчэюць, // Крыўды // Смяшнеюць, // Забавы // Слязнеюць...* (В. Зуёнак. Рэкі дзяцінства...).

Антанімічныя аказіяналізмы *папярэднасць* – *наступнасць* паводле сваёй семантыкі суадносяцца з прыметнікамі *папярэдні* са значэннем ‘які

¹ *Морозова В. М.* Способы выражения отношений антонимичности в именах существительных в современном русском языке // Актуальные вопросы лексики, словообразования, синтаксиса и стилистики : сб. ст. / редкол.: А. А. Дементьев (отв. ред.) [и др.]. Куйбышев, 1973. С. 71.

быў раней чаго-небудзь' і *наступны* ў значэнні 'які наступае, настае не пасрэдна пасля чаго-небудзь', што ў літаратурнай мове з'яўляюцца антонімамі. У выніку *папярэднасць* мае значэнне 'тое, што было раней за што-небудзь', а *наступнасць* — 'тое, што адбудзецца пасля чаго-небудзь': *Прадмет для мастака не мэта, але прад-мэта, папярэднасць, якую ён насычае сваёй «радзёактыўнасцю»* (А. Разанаў. Прадмет для мастака не мэта...); *...калі гісторыя належыць паэзіі, то сама паэзія — наступнасці* (А. Разанаў. Паэзія «замешана» на прамяністай матэрыі...).

Побач з аднакаранёвымі і рознакаранёвымі антонімамі ў мове сустракаюцца выпадкі антаніміі складаных слоў. Так, для пары антанімічных аказіяналізмаў *звярынцанасельнік* — *звярынцанаведвальнік* агульным з'яўляецца семантычны кампанент, які змяшчаецца ў першай частцы складаных наватвораў *звярынца-* (ад *звярынец* — спецыяльна абсталяванае памяшканне, прыстасаванае месца, дзе трымаюць дзікіх жывёл для паказу). Названыя лексічныя адзінкі супрацьпастаўляюцца аўтарам у паэтычным кантэксте паводле значэння другіх структурных частак *-насельнік* (ад *насельнік* — той, хто насяляе данае месца) і *-наведвальнік* (ад *наведвальнік* — той, хто наведвае каго-небудзь, што-небудзь). У выніку слова *звярынцанасельнік* называе таго, хто вымушаны жыць у звярынцы, а *звярынцанаведвальнік* — таго, хто наведвае звярынец для забавы: *А звярынцанасельнікі // Пра страці людскія не ведаюць, // З дакорам стамлёным глядзяць // На звярынцанаведвальнікаў* (Р. Барадулін. Перасоўны звярынец).

Антанімічныя аказіяналізмы *стомадні* — *стоманочы* аб'яднаны агульным семантычным кампанентам, які змяшчаецца ў структурнай частцы *стома-* (ад *стома* — аслабленне сіл, зморанасць ад цяжкой работы ці якога-небудзь занятку), а супрацьпастаўляюцца паводле семантычных кампанентаў, заключаных у частках *-дні* і *-ночы*, што суадносяцца з назоўнікамі *дзень* (ад *дзень* — частка сутак ад усходу да захаду сонца, ад раніцы да вечара) і *ноч* (ад *ноч* — частка сутак ад захаду да ўсходу сонца, з вечара да раніцы), якія ў літаратурнай мове з'яўляюцца антонімамі. *Стомадні* абазначае 'стома дзён', а *стоманочы* — 'стома начэй': *Цяжкія стомадні і стоманочы // Матаюць кайданы ў клубок тугі* (Я. Сіпакоў. Арыштант).

Антанімы могуць класіфікавацца і паводле характару семантычнай супрацьлегласці, якая выражаецца імі. Галоўная задача, што ставіцца пры такой класіфікацыі, заключаецца ў выяўленні сувязі паміж унутранымі, семантычнымі ўласцівасцямі слоў дадзенага класа, з аднаго боку, і характарам іх супрацьпастаўлення ў антанімічных парах, радах (парадыгмах), цыклах і г. д., іх сінтагматычнымі ўласцівасцямі і прыналеж-

настю да той ці іншай часціны мовы, — з другога¹. На такія групы мож-на раскласіфікаваць і антанімічныя аказіяналізмы.

1. Найбольш пашыраную групу складаюць лексемы, якія выражаюць якасную процілегласць. Для слоў з якасным значэннем уласцівы такія апазіцыі, члены якіх характарызуюцца рознай ступенню праяўлення адной і той жа прыметы, якасці або ўласцівасці. Да гэтай групы мож-на аднесці такія пары аказіянальных слоў, як *белааблока* — *чарнахмара*, *гарачнасць* — *настыласць* і пад.

Наватворы *белааблока* — *чарнахмара* аб'яднаны наяўнасцю блізка-значных структурна-семантычных частак *-аблока* (ад *воблака* — вялікая маса згусцелай вадзяной пары ў атмасферы) і *-хмара* (вялікае, звычайна цёмнае воблака, якое прыносіць дождж, град, снег), а антанімізуюцца паводле наяўнасці структурна-семантычных частак *бела-* і *чорна-*. Гэтыя часткі суадносяцца з прыметнікамі *белы* і *чорны*, якія ў літаратурнай мове з'яўляюцца антонімамі. Выконваючы ў мастацкім кантэксце функцыю параўнання, аказіянальнае прыслоўе *белааблока* мае значэнне 'як белае воблака', а прыслоўе *чарнахмара* — 'як чорная хмара': *Весьлосць спее белааблока*, // *Чарнахмара збіраецца скруха* (Р. Барадулін. Эклезіяста).

Аказіяналізмы *гарачнасць* — *настыласць* называюць тэмпературныя з'явы ў прыродзе. Аказіянальны назоўнік *гарачнасць* (ад прыметніка *гарачы* — такі, які мае высокую тэмпературу, моцна нагрэты) ужываецца са значэннем 'высокая тэмпература, высокая ступень нагрэву', а назоўнік *настыласць* (ад *настылы* — такі, які стаў халодным, ахаладзіўся) у значэнні 'халоднасць': *О, рукі*, // *Рукі ў ільнянай старонцы* — // *Духмянасць поля і гарачнасць сонца* (В. Зуёнак. Успамін); *Драўляны гатэль най-тутэйшага стылю*. // *Прастуканы кашлем і дзверы і сцены*. // *Пакоя майго векавую настыласць* // *І лета не выпаліць сонцам няцярпным* (К. Камейша. У лесе палескім).

2. Група камплементарных антанімічных наватвораў уключае пары слоў, значэнні якіх «дапаўняюць адно аднаго да выражэння мяжы праяўлення той ці іншай уласцівасці, стану, адносін»². Члены такіх пар па сваёй сутнасці з'яўляюцца гранічнымі, крайнімі. Сцвярджэнне значэння аднаго з іх раўназначна адмаўленню значэння другога. Да ліку камплементарных антанімічных наватвораў належаць апазіцыі тыпу *вершароб* — *непаэт*, *землежыхар* — *незямлянін* і пад.

Аказіяналізм *вершароб* (ад *верш* у значэнні 'невялікі мастацкі твор, напісаны рытмізаванай мовай' і *рабіць* са значэннем 'вырабляць, май-

¹Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположностей в лексике). М., 1973. С. 195.

²Там жа. С. 233.

страваць’) іранічна называе асобу, якая піша вершы, а *непаэт* (ад *паэт* са значэннем ‘той, хто піша вершы’) – асобу, якая не піша вершаў: *Я вершаў кніжак дзесяць вытек – // О, я заядлы вершароб. // Як на Парнас залез на прыпек, // Сеў і патыліцу пашкроб* (М. Скобла. Тарас на прыпеку); *Можга, разам падумаць пара, // Нас чакаюць вякі за гарамі, // Непазэты марудна гараць, // А паэты імгненна згараюць...* (Ю. Свірка. Год за годам...).

Аказіянальныя словы *землежыхар* і *незямлянін* аб’яднаны агульнай часткай, якая паводле свайго значэння суадносіцца з нарматыўным словам *Зямля* – трэцяя ад Сонца планета, якая верціцца вакол Сонца і вакол сваёй восі. У выніку наватвор *землежыхар* (ад *зямля* і *жыхар* – той, хто пражывае дзе-небудзь; насельнік) ужываецца са значэннем ‘насельнік планеты Зямля’, а слова *незямлянін* (ад *зямлянін* – насельнік планеты Зямля) – у значэнні ‘насельнік іншай планеты’: *Сін, сын сінечы, сей спрадвечныя сны і сілы на сёлы і сад. Цураючыся дня, царуй, чарай блакітнага віна чаруй землежыхара, што, быццам хваля, падае адной нагою ўслед другой* (А. Разанаў. Месяцавае святло); *Хай выпаўзе – і Нію сэрца ўджаліць. // Атруціць незямляніна навек* (В. Аколава. Палачанка Ігрэна, альбо Вяртанне Скарыны).

Значная колькасць наватвораў размяшчаюцца ў адным кантэксце (*белаблока – чарнахмара, стомадні – стоманочы*), утвараючы стылістычную фігуру, якая ў мовазнаўчых і літаратуразнаўчых крыніцах называецца антытэзай. Гэты прыём дазваляе аўтарам падкрэсліць несумяшчальнасць з’яў, наяўнасць дыяметральна супрацьлеглых прымет, раскрыць дыялектычную супрацьлегласць наваколя і служыць сродкам кантраснай характарыстыкі.

Такім чынам, аналіз ужытых паэтамі наватвораў дазваляе зрабіць наступныя вывады.

1. Аказіянальныя словы могуць антанімізавацца. Прычым супрацьпастаўляюцца наватворы, ужытыя як у адным кантэксце, так і ў розных кантэкстах.

2. Антанімічныя аказіяналізмы класіфікуюцца паводле структуры, а таксама паводле тыпу выражаемай супрацьлегласці.

3. Наватворы, якія ўступаюць у антанімічныя адносіны, у вершаваных кантэкстах выкарыстоўваюцца ў якасці сродкаў вобразнай характарыстыкі і могуць утвараць стылістычную фігуру – антытэзу, што дапамагае лепшаму раскрыццю мастацкай ідэі твора.

Веснік БДУ. Серыя IV, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. 1998. № 1. С. 30–33.

Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў ХХ стагоддзя

<...>

Глава 2. Аказіянальныя назоўнікі

2.1. Назоўнікі, утвораныя суфіксальным спосабам

Суфіксальныя лексемы складаюць адну з самых прадуктыўных груп аказіянальных назоўнікаў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. ХХ ст. Большая частка іх утворана з дапамогай суфікса **-асць**. Гэтаму фарманту ў лінгвістычных даследаваннях нададзена шмат увагі [6; 8; 20]. Як заўважыў М. М. Шанскі, «суфікс *-ость* был известен всем славянским языкам еще до исторической эпохи» [20, с. 116]. «Слоўнік мовы Скарыны» [19] фіксуе нямала лексем з названым фармантам: *зеленость, немудрость, неправость, несмертельность, несдатность* і інш.

Калі да канца ХVIII ст. суфікс **-асць (-ость)** лёгка спалучаўся не толькі з асновамі якасных, але і асновамі адносных прыметнікаў, то ўжо ў першай палове ХІХ ст. ён усё радзей пачынае ўжывацца пры ўтварэнні слоў ад прыметнікаў толькі з адносным або працэсуальным значэннем і, наадварот, усё часцей далучаецца да асноў адсубстантыўных якасных прыметнікаў або адносных прыметнікаў, што атрымалі якаснае значэнне, і паступова пачынае выконваць адзіную функцыю — служыць сродкам утварэння назоўнікаў з адцягненым якасным значэннем [17, с. 106–107].

Наватворы з суфіксам **-асць (-ость)** з’явіліся адметнай рысай паэтычнай мовы пачатку ХХ ст. Шмат такіх дэрыватаў сустракаецца ў паэзіі рускіх сімвалістаў, асабліва В. Брусава, Вяч. Іванава, К. Бальмонта. Вось толькі некаторыя аказіянальныя лексемы з вершаў К. Бальмонта: *безбрежность, ручьистость, безглагольность, безгласность, млечность, стозвучность* (прыклады ўзяты намі з кнігі: Бальмонт К. Избранное: Стихотворения. Переводы. Статьи. М., 1991). Як лічыў крытык А. А. Ізмайлаў, «наводнение стихотворной речи искусственно-книжными словами на *-ость*, нет сомнения, останется навсегда стилистическим недоразумением, связанным с его [Бальмонта] именем» [5, с. 27]. Паэтаў-сімвалістаў, на думку некаторых даследчыкаў, прываблівала магчымасць выразіць наватворами на **-ость** свет імгненнага перажыванняў, асобных «паэтычных» пачуццяў, свет самой абстракцыі [21, с. 49].

Гэты прыём актыўна выкарыстоўвалі і прадстаўнікі іншых літаратурных напрамкаў, у прыватнасці, імажыністы і футурысты. Словатворчыя пошукі футурыстаў высока ацэньваў, напрыклад, Р. В. Вінакур, які зазначаў, што «...все решительно футуристы-поэты тянутся к теории слова, как стебель к солнечному свету... Не “магия слов”, а внутренний механизм слова влечет к себе футуристов» [6, с. 22]. Але калі для сімвалістаў выкарыстанне такіх дэрыватаў, як лічыць В. І. Аляксандрава, з’яўляецца адным са сродкаў паэтычнага адыходу ад рэчаіснасці ў царства хісткіх абстракцый, то для Маякоўскага яны становяцца сродкам паэтычнай канкрэтызацыі з’яў [1, с. 100].

У беларускай літаратуры гістарычна не склалася такіх літаратурных плыняў, як сімвалізм, імажынізм ці футурызм, аднак гэта не значыць, што пісьменнікі не выкарыстоўвалі іх творчых і моўных прыёмаў. Прынамсі, калі адзнакі сімвалізму ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг., можа, і не вельмі прыкметныя, то вобразна-выяўленчыя сродкі імажыністаў заўважныя ў творчасці П. Труса, Я. Пушчы, В. Маракова. Пэўную арыентацыю на футурызм (асабліва лефаўскі) мелі творы прадстаўнікоў суполкі «Літаратурна-мастацкая камуна» П. Шукайлы, Я. Відука (Скрыгана) і інш.

Як вядома, у літаратурнай мове назоўнікі з суфіксам **-асць** утвараюцца ад дзеясловаў і прыметнікаў (БГ¹, § 443, с. 255). Пераважная большасць зафіксаваных аўтарскіх дэрыватаў утворана ад асноў прыметнікаў і мае адцягненае значэнне прыметы і ўласцівасці. З іх можна выдзелиць дзве групы лексем:

- назоўнікі, утвораныя ў адпаведнасці з тыпам літаратурнай мовы;
- назоўнікі, утвораныя з адхіленнем ад моўнага тыпу.

У залежнасці ад структуры ўтваральнай асновы сярод назоўнікаў **першай** групы вылучаюцца наступныя падгрупы:

1) **аснова неўтворага прыметніка + суфікс -асць** = назоўнік: **пунсовасць**: *Пурпуровасць каліны, пунсовасць...* (У. Дубоўка); *...пунсовасць пацеркі наземіць* (П. Трус); *Палка-чарнявыя вочы, пунсовасць гарачую вуснаў — цалаваў я не раз і не двойчы...* (Я. Пушча); *Па-ранейшаму ідзем мы да зарніц, па-ранейшаму пунсовасць сустракаем* (Ю. Лявонны). У падгрупе адзін назоўнік, адзначаны ў БМТ-20² чатыры разы. Слова стала набыткам літаратурнай мовы;

2) **аснова суфіксальнага прыметніка + суфікс -асць** = назоўнік: **агнёвасць**: *І ночы таемнасць пазнай ты глыбоку і зор яе дробных агнёвасць,*

¹ Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэд.: М. В. Бірыла, П. П. Шуба. Мінск, 1985. Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск.

² Беларускія мастацкія тэксты 20-х гг. XX ст.

святло... (А. Гурло); ...*прад намі — агнёвасць пазіцый* (А. Звонак); **агністасць**: *Месяц глянуў, схавайся між гор, не адважыўся ласцы пярэчыць тых, хто зьяе агністасцю зор* (А. Гурло); **блакітавасць**: *У блакітавасці сонечных высот, як ветразі, лунаюць хмар раднянкі* (У. Хадыка); **блакітнасць**: *Твае блакітнасці нязменны...* (У. Жылка); ...*а лён блакітнасцю зацвіўся...* (А. Гурло); *Адцвіла і знікла васількоў блакітнасць* (А. Вечар); *Я имат была дзе, многа я пазнала: блакітнасць неба, свет і гарады...* (В. Маракоў); ...*бачу я: лясы, бары, азёр блакітнасць залатую...* (М. Сямашка); **бурштыновасць**: *За крыві твайёй бурштыновасць будуць дзякаваць нас асіём* (М. Лужанін); **бялясасць**: *ухапіць снягоў бялясасць* (Я. Пушча); **васільковасць**: *На чужыне не кажуць «маці» васільковасцю ціхіх вачэй...* (Я. Пфляўмбаўм); **вясновасць**: *Зазвіні, зашумі, маіх дум вясновасць* (А. Звонак); *Яго [сэрца] я вясновасцю ўшчуніў* (У. Хадыка); **завейнасць**: *І цяпер, калі гэты агонь ціха згас у завейнасці дзён, я смяюся сам над сабой...* (С. Дарожны); *У завейнасці крыліца белая моль* (Я. Пушча); **зорнасць**: *У зорнасці начэй я сеяў іскры сэрца поўнай жменяй* (З. Бядуля); *Мярэжы-строі ўраніла зорнасць за акном* (П. Трус); ...*і блішчыць мне з далі зорнасць маяка* (А. Гурло); *Пырэй з малачаем у корань падрэзан... каб новая зорнасць свяціла над краем* (А. Гурло); *Нечая зорнасць былая, нечая казка адна* (В. Маракоў); **імглістасць** (мглістасць): *А сняжынкі сеюць кволую імглістасць* (П. Трус); ...*з туманамі даль імглістасцю варожыць* (П. Трус); ...*і нягадана дзеўчыну ў чорным палюбіў за імглістасць валос* (С. Дарожны); ...*у снах... разойдзецца прыкрая мглістасць* (У. Хадыка); **кармазынавасць**: ...*кармазынавасць дзікіх малін* (У. Дубоўка); *Кармазынавасць вуснаў тваіх хто адвечнай маюю паіў?* (М. Лужанін); **мазольнасць**: ...*вядома мне працы прывычка, мазольнасць рук!* (А. Гурло); **мускульнасць**: *Найлепшы лёс — дарэшты класці сілы і мускульнасць здаровых рук* (А. Звонак); **пурпуровасць**: *Пурпуровасць каліны...* (У. Дубоўка); **сталёвасць**: *Мой любы браце, блізкі і далёкі, няма сталёвасці і арфазвоннасці* (У. Дубоўка); *Мы выехалі на чорным паравозе, грукочучы сталёвасцю калёс* (П. Шукайла); **хмялёвасць**: *Помню, ах помню хмялёвасць...* (Я. Пушча). У падгрупе 17 дэрыватаў, з іх 9 назоўнікаў (53 %) адзначаны ў БМТ-20 па адным разе, а 8 лексем (47 %) ужытыя па некалькі разоў. Тры словы (17,6 %) — **блакітнасць, зорнасць, імглістасць** — прыняты моўнай традыцыяй;

3) **аснова прэфіксальна-нульсуфіксальнага прыметніка + суфікс -асць** = назоўнік: **бяскрыласць**: *Я працую, а імкненняў ўжо няма, і даўно зламнасць і бяскрыласць* (З. Бандарына). У падгрупе адно слова, якое стала ўзуальным;

4) **аснова складанага прыметніка + суфікс -асць** = назоўнік: **жыватворчасць**: *Маладыя сілы краю жыватворчасцю бурляць...* (Я. Журба); **зла-**

татканасць: *І ў гэтым найбольшая радасць, злататканасць для новых узлётаў* (У. Дубоўка); **сінякрыласць:** *Нам трэ заўладаць сінякрыласцю высяў* (С. Ракіта); **чарнабровасць:** *Падарыла ты мне чарнабровасць...* (Я. Пушча). У падгрупе 4 назоўнікі, зафіксаваныя намі па адным разе.

Такім чынам, групу склалі 23 аўтарскія дэрываты. Пераважная большасць з іх матывуецца суфіксальнымі прыметнікамі (17 слоў, або 73,9 %). Пяць лексем (21,7 %) фіксуецца ў сучасных слоўніках беларускай літаратурнай мовы. Некаторыя аказіяналізмы па сутнасці пераклікаюцца са словатворчымі знаходкамі рускіх паэтаў пачатку ХХ ст. і фактычна супадаюць з імі. Параўн.: *бялясасць* (Я. Пушча) – *белесость* (С. Ясенін); *мускульнасць* (А. Звонак) – *мускульность* (К. Бальмонт). Асобныя словы можна разглядаць як калькі з наватвораў рускай паэзіі: *зорнасць* (П. Трус, З. Бядуля, А. Гурло, В. Маракоў) – *звездность* (К. Бальмонт, У. Маякоўскі); *агнёвасць* (А. Гурло, А. Звонак) – *огненность* (В. Брусаў, С. Ясенін) [1; 22, с. 125–126].

Частка дэрыватаў мае адпаведнікі ў літаратурнай мове: *блакітнасць* – *блакіт*; *мускульнасць* – *мускулістасць*; *мазольнасць* – *мазолістасць*. Прычынай іх узнікнення магла стаць неўнармаванасць тагачаснай літаратурнай мовы, а таксама жаданне творцы абнавіць лексічныя сродкі, замяніць іх свежымі і нязвыклымі. Іншыя наватворы гэтай групы (*васільковасць*, *вясновасць*, *пунсовасць*, *пурпуровасць*, *сталёвасць*) створаны, магчыма, таму, што ў лексічнай сістэме мовы на той час не было неабходнага слова для абазначэння пэўнага абстрактнага паняцця.

Другую групу адпрыметнікавых назоўнікаў з суфіксам **-асць** складаюць аўтарскія дэрываты, утвораныя ад прыметнікаў, якія не зафіксаваны ў слоўніках літаратурнай мовы. Сюды адносяцца наступныя аказіяналізмы: **арфазвоннасць:** *...няма сталёвасці і арфазвоннасці* (У. Дубоўка); **безбярэжнасць:** *Безбярэжнасць* (назва верша М. Лужаніна); **бязгутарнасць:** *О характэво асенніх дзён празрыстых, бязгутарнасць прыроды і спакой* (У. Жылка); **веснавейнасць:** *...праз некаторы час ён [А. Гурло] і сам губіць ранейшую бадзёрасць, веснавейнасць сваёй музы* (Н. Чарнушэвіч); **віхрамётнасць:** *У віхрамётнасць завей варту лінкор наш выставіў* (С. Ліхадзіеўскі); **кожнакрокавасць:** *Не дойдзеш да ладу: губляецца бераг, хаваюць сады кожнакрокавасць студняў* (М. Лужанін); **паўднёвавейнасць:** *Не кінуў водарыць ля плоту паўднёвавейнасцю платан* (У. Дубоўка); **светларадаснасць:** *Добра ноччу... паланець дзіцячай верай ў светларадаснасць жыцця...* (М. Багун).

Назоўнікі **веснавейнасць**, **віхрамётнасць** і **безбярэжнасць** матывуюцца аказіянальнымі прыметнікамі з мастацкіх тэкстаў 20-х гг.: *веснавейны* (яго ўжывалі Н. Чарнушэвіч, А. Александровіч, Ю. Лявонны, Хв. Бужан),

віхрамётны (сустракаем у В. Маракова, Т. Хадкевіча, М. Сямашкі), *безбярэжны* (адзначаны ў М. Машары). Зыходныя прыметнікі для іншых слоў гэтай групы адсутнічаюць у літаратурнай мове і не зафіксаваны намі ў БМТ-20, хоць практычна не складае цяжкасці «ўявіць» іх структуру, і зусім верагодна, што пры стварэнні назоўнікаў пісьменнікі самі «канструявалі» ў думках і адпаведныя прыметнікі. Наша меркаванне пацвярджаецца тым фактам, што некаторыя дэрываты ўсё ж маюць утваральныя словы (прыметнікі) у мастацкіх тэкстах, а тыя, якія не маюць, таксама гіпатэтычна могуць суадносіцца з прыметнікамі. Параўн.: *светларадаснасць жыцця* — «светларадаснае жыццё»; *бязгутарнасць прыроды* — «бязгутарная (маўклівая) прырода».

Практычна ўсім словам гэтай групы характэрна множная матывацыя, якая разумеецца навукоўцамі як суаднесенасць дэрывата з рознымі аднакаранёвымі словамі, «когда ни семантические, ни формальные основания не дают возможности предпочесть одно из двух (или более) однокоренных слов в качестве непосредственно мотивирующего для данного производного слова» [13, с. 92]. Напрыклад, **арфазвоннасць**: уласцівасць арфазвоннага; адцягнутая прымета, якая мае адносіны да звону арфы; адцягнутая якасць паводле дзеяння, названага дзеясловам (*звінець*) і ўдакладненага першай асновай (як арфа). Множная матывацыя разгледжаных лексем (у мовазнаўстве ўжываецца яшчэ тэрмін «множная словаўтваральная структура») дазваляе разглядаць іх як «прасступенныя ўтварэнні», калі «производящей основой становится часть речи, словообразовательно предшествующая (через ступень) той, от которой обычно идет создание слова в узусе» [15, с. 58].

Прызнанне прасступеннага словаўтварэння (тэрмін упершыню ўжыў А. М. Ціханаў) патрабуе іншай трактоўкі дэрывацыйнай структуры слова і спосабаў словаўтварэння. Па-першае, у большасці наватвораў гэтай групы правамоцна было б вылучаць не суфікс **-насць**, а яго мадыфікацыйны варыянт **-насць**, а па-другое, дэрываты **бязгутарнасць** і **безбярэжнасць** разглядаліся б як прыставачна-суфіксальныя ўтварэнні: без гутаркі + **-насць** = **бязгутарнасць**; без берагоў + **-насць** = **безбярэжнасць**, а іншыя словы гэтай групы — як утвораныя складана-суфіксальным спосабам: звон арфы (звоніць (звінець) арфа (як арфа)) + **-насць** = **арфазвоннасць**; вее вясной + **-насць** = **веснавейнасць**; віхор мяце + **-насць** = **віхрамётнасць**; кожны крок + **-насць** = **кожнакроканасць**; вее паўднёвым (з поўдня) + **-насць** = **паўднёвавейнасць**; светлая радасць (светлы і радасны) + **-насць** = **светларадаснасць**. Акрамя таго, дэрыват **веснавейнасць** можа разглядацца як суфіксальнае ўтварэнне ад аказіянальнага назоўніка **веснавей** (веснавей + **-насць** = **веснавейнасць**). Паколькі

ў літаратурнай мове ўсе лексемы з суфіксам **-асць (-насць)**, у тым ліку і тыя, што маюць у сваім складзе больш за адзін корань, кваліфікуюцца як суфіксальныя ўтварэнні (БГ, § 443–444, с. 255–256), зафіксаваныя аўтарскія дэрываты з названым фармантам разгледжаны як аднатыпныя. Прымаючы пад увагу множную дэрывацыйную структуру прааналізаваных лексем, лічым іх утворанымі з адхіленнем ад моўнага тыпу, які прадуктыўны ў кніжных стылях мовы.

Усе 8 назоўнікаў прааналізаванай групы адзначаны намi ў БМТ-20 па адным разе. Праўда, слова «арфазвоннасць», як і назоўнік першай групы «сталёвасць», ужываў у сваіх крытычных нататках Т. Глыбоцкі [7, с. 88], але ў гэтым выпадку мае месца прыём цытавання. Толькі адзін аўтарскі дэрыват (**безбярэжнасць**) стаў моўным набыткам і падаецца ў сучасных слоўніках беларускай літаратурнай мовы. Аказіянальнае слова **бязгутарнасць** утворана як сінонім да ўзуальных слоў **маўклівасць**, **цішыня**, **спакой**. У мастацкім тэксте У. Жылка ставіць побач наватвор і яго моўны адпаведнік (**бязгутарнасць прыроды і спакой**), чым дасягаецца актуалізацыя дэрывацыйнай структуры аказіяналізма. Такі ж прыём выкарыстоўвае і Н. Чарнушэвіч, калі ўжывае ў адным сказе словы **бадзёрасць** і **веснавейнасць** (...*губіць ранейшую бадзёрасць, веснавейнасць сваёй музы*).

Ступень аказіянальнасці адпрыметнікавых назоўнікаў з суфіксам **-асць** неаднолькавая: наватворы першай групы мала чым адрозніваюцца ад узуальных слоў і могуць рэальна прэтэндаваць на моўны статус; аўтарскія дэрываты другой групы маюць большую ступень аказіянальнасці і практычна не становяцца фактам літаратурнай мовы.

Разгледжаныя наватворы з суфіксам **-асць** маюць розную ступень абстракцыі. Калі аказіяналізм ужываецца побач з назоўнікам у родным склоне, то ён, як правіла, раскрывае якасць і ўнутраныя асаблівасці менавіта апошняга назоўніка. Значна большую ступень абстракцыі маюць тыя наватворы, што ўжываюцца самастойна. Параўн.: *Мы выехалі на чорным паравозе, грукочучы сталёвасцю калёс* (П. Шукайла) і *Мой любы браце... няма сталёвасці і арфазвоннасці* (У. Дубоўка).

Аддзеяслоўныя ўтварэнні з суфіксам **-асць** нешматлікія ў беларускай літаратурнай мове (БГ, § 443, с. 255). У мастацкіх тэкстах 20-х гг. не зафіксавана ніводнага аказіяналізма, утворанага непасрэдна ад асновы дзеяслова. Мы выявілі толькі некалькі аўтарскіх дэрыватаў, што створаны ад асновы дзеяслоўнай формы – дзеепрыметніка – і маюць адцягненае значэнне стану: **адцвіласць**: *Жудасна, баюся дагарэць. А ў жыцці адно: адна адцвіласць* (З. Бандарына); **аснежанасць**: *Аснежанасць – белаю пенай змяі ў разгневаных хвалях сярдзітай зімы* (Я. Пушча); **зламанасць**: *Ужо зламанаць ланіужыць даўно* (З. Бандарына); ...*і даўно злама-*

насць і бяскрыласць (З. Бандарына); **скудлачанаць**: *Скудлачанаць хмар над самотным сялом* (Я. Пушча); **узвесненасць**: *Узыходжу на ўзвесненасць з імі [таварышамі] і я гартованым крокам упартай паходкі* (У. Хадыка); **уснежанасць**: *...сонца лжа уснежанасць гор* (А. Гурло); **успененасць**: *Ішлі мы паспешна, ішлі мы напорна, нізалі вінтамі успененасць хваль* (А. Гурло); **устрывожанасць**: *Як паэт і жывы чалавек — захаваў я ўстрывожанасць далі* (У. Хадыка).

Тып склалі 8 назоўнікаў, прытым 7 з іх (87,5 %) адзначаны па адным разе. Шэсць лексем (*адціласць, аснежанасць, зламанасць, скудлачанаць, успененасць, устрывожанасць*) матывуюцца словамі літаратурнай мовы, а два дэрываты (*узвесненасць і ўснежанасць*) утвораны ад аказіянальных дзеепрыметнікаў *узвеснены і ўснежаны*, якія не з'яўляюцца нормай літаратурнай мовы, але ўжываліся ў БМТ-20: *Учарашніх лоз абшар грудзьмі налёг на будаўляны ўзвеснены падважнік* (У. Хадыка); *Давялося мне быць ў краі чараў, дзе узвышышы уснежаных гор зорка сочаць нямыя абшары* (А. Гурло). Значым, што аўтар аказіянальнага дзеепрыметніка і ўтворанага ад яго назоўніка — адзін і той жа пісьменнік (*узвеснены і ўзвесненасць* — У. Хадыка; *ўснежаны і ўснежанасць* — А. Гурло). Паколькі БГ не падае ўтварэнняў з суфіксам **-асць** ад асноў дзеепрыметнікаў, тып можна лічыць аказіянальным.

Таксама аказіянальна ўтвораны дэрываты, якія матывуюцца назоўнікамі і займеннікамі: **багнаць**: *Сустрэў яе (каб лепей — багнаць)...* (Я. Купала); **іншасць**: *Гэта поле іншасцю гарыць, гэта поле трактарам апета* (У. Хадыка); **стромасць**: *Пасля ты акунулася ў стромасць жыцця* (Я. Скрыган); **сцюжасць**: *А пасля: Сібір... Тайга... і сцюжасць...* (А. Званак). Лексічнае значэнне адназоўнікавых дэрыватаў істотна не адрозніваецца ад значэння ўтваральных асноў.

Як сведчыць матэрыял даследавання, у беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. актыўна ўжываліся аўтарскія наватворы з суфіксам **-асць**. З адзначаных 43 лексем найбольш дэрыватаў утворана ад асноў прыметнікаў па словаўтваральным тыпе літаратурнай мовы (23 словы, або 53,5 %). Аднаразовае выкарыстанне характэрна для 33 (76,7 %) лексем, шматразовае — для 10 (23,3 %). Некаторыя аказіяналізмы з'яўляюцца словаўтваральнымі сінонімамі ўзуальных слоў; прычынай іх узнікнення магло стаць жаданне пісьменніка абнавіць структуру лексічнай адзінкі або замяніць наяўнае слова больш выразным і свежым. Фактычны матэрыял паказвае, што набыткам літаратурнай мовы стала 6 аўтарскіх наватвораў з суфіксам **-асць**: **безбярэжнаць, блакітнаць, бяскрыласць, зорнасць, імлістасць, пунсовасць**.

Аказіянальныя назоўнікі з іншымі суфіксамі значна менш характэрны для мастацкіх тэкстаў 20-х гг. Зафіксаваны толькі адзінкавыя лексемы, утвораныя па наступных словаўтваральных тыпах:

1) **аснова назоўніка + суфікс -анк-а (-янк-а)** = назоўнік са значэннем дачкі таго, хто названы ўтваральнай асновай: **графянка**: *Дарутай звалася графянка* (М. Машара); *У мамкі — найміткі прыгоннай, — графяницы вернай ўсёй душой, апроч Даруты быў сын родны, які рос з графскаю дачкой. Старэйшы, праўда, за графянку на пару нейкіх год ён быў...* (М. Машара); *Не была сялянкаю, не мужычкай чорнаю, у мурах — графянкаю з безбярэжнай воляю* (М. Машара); *Ён — дзяцюк звычайны, яна ж — не графянка...* (М. Машара). Тып аказіянальны. У літаратурнай мове адназоўнікавыя ўтварэнні з такім фармантам маюць значэнне ‘прадмет, які характарызуецца адносінамі да таго, што названа ўтваральным словам’ (*вольха — альшанка, смала — смалянка* і інш.) або называюць асоб жаночага полу, што ўтвараюцца ад назваў асоб мужчынскага полу: *грэк — грчанка, кітаец — кітаянка* і інш. (БГ, § 403, с. 240). Ад назоўнікаў мужчынскага роду са значэннем сацыяльнага паходжання (*кароль, цар, князь* і інш.) характэрны ўтварэнні з суфіксамі *-еўн-а (-эўн-а) / -оўн-а (-ёўн-а)*: *каралеўна, царэўна, князеўна* і інш. (БГ, § 420, с. 246). Адзінае слова тыпу адзначана ў М. Машары 5 разоў;

2) **аснова назоўніка + суфікс -арк-а (-ярк-а)** = назоўнік са значэннем асобы жаночага полу: **взянярка**: *Там Беларусь — закутая вязнярка* (Ю. Лявонны). Тып аказіянальны. Паўторнага ўжывання слова ў БМТ-20 не зафіксавана;

3) **аснова прыметніка + суфікс -ік** = назоўнік са значэннем асобы як носьбіта прыметы, названай утваральнай асновай: **ланцужнік**: *Не было раней ніколі, што вась ты — мужык лапцюжнік — (а ўчора быў ланцужнік) пераходзіш на шматполле* (П. Трус); *...няма ў ім [напева] болей слоў ланцужнік...* (Я. Пушча); *Неахайнік*: *І нашто школа з настаўнікам, — добра быць і неахайнікам* (Я. Купала). Тып моўны, высокапрадуктыўны, асабліва ў гутарковай мове (БГ, § 362, с. 222). Адзначаны 2 назоўнікі, прычым адзін з іх двойчы. Утваральны прыметнік да назоўніка **ланцужнік** сустракаем у Я. Купалы: *Табой [рускім «языком»] сам самадзержац цар пісаў ланцужны свой закон...* Гэты ж дэрыват матывуецца таксама лексэмамі **ланцуг** і **ланцугі** (у значэнні рускіх *оковы, пугы*) і мог быць утвораны ад іх асноў з дапамогай суфікса **-нік**. Падобныя назоўнікі ў літаратурнай мове абазначаюць асоб па іх адносінах да таго, што абазначана ўтваральным словам (БГ, § 363, с. 223);

4) **аснова назоўніка + суфікс -к-а** = назоўнік з мадыфікацыйным значэннем ‘асоба жаночага полу’: **партыйка**: *А Беларусь бязбожніцаю ста-*

ла, цвіце, расце *партыйкай* маладой... (З. Бядуля). Тып моўны, выяўляе прадуктыўнасць толькі пры ўтварэнні асоб жаночага полу (БГ, § 401, с. 239). З паметай *разм.* слова фіксуецца ў сучасных слоўніках літаратурнай мовы;

5) **аснова прыметніка + суфікс -к-а** = назоўнік са значэннем асобы жаночага полу, якая характарызуецца прыметай, названай утваральнай асновай: **ненаглядка**: *Ненаглядку маю я галубіў падчас* (Я. Купала); *...станем... жыць, любіць і цярапець, ненаглядка, з табой* (Я. Купала). Тып аказіянальны. Гэтую лексему Я. Купала ўжыў некалькі разоў;

6) **аснова дзеяслова + суфікс -к-а** = назоўнік са значэннем адцягненай працэсуальнай прыметы: **адлюстроўка**: *Ружавела сонца пацалункам рання, і блішчалі далі адлюстроўкай шкла* (М. Лужанін). Слова матывуецца наватворам У. Дубоўкі **адлюстраваць (адлюстроўваць)**, які стаў лексічнай нормай. Апошнія слоўнікі літаратурнай мовы фіксуюць і запрапанаваны У. Дубоўкам дэрыват **адлюстровак** з тым жа значэннем, што і слова М. Лужаніна **адлюстроўка**, якое не стала ўзуальным. Тып прадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 401, с. 239);

7) **аснова назоўніка + суфікс -ств-а** = назоўнік са значэннем уласцівасці або занятку асобы, названай утваральнай асновай: **пяснярства**: *А жыццё кажэ мне: наладзь пяснярства струны...* (А. Гурло). Тып непрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 450, с. 258). Паўторнага ўжывання дэрывата намі не адзначана;

8) **аснова назоўніка + суфікс -j-э/-оўj-э** = назоўнік са значэннем супнасці прадметаў, названых утваральнай асновай: **вербалоззе**: *Можэ, звякне вербалоззе намі зробленай касой...* (А. Дудар); **кучароўе**: *Акуталіся кучароўем застыўшых бяроз, што папускалі васковыя гірлянды ў цішыню* (Я. Скрыган). Тып малапрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 458, с. 262). Дэрыват **кучароўе** матывуецца назоўнікам **кучары**. Лексема **вербалоззе** стала ўзуальнай;

9) **аснова назоўніка + суфікс -іст-а (-ыст-а)** = назоўнік са значэннем асобы: **пяснярыста**: *Ты [пясняр-беларус] у сваім вянку цярністым убачыш міртавы вянок, і важна слаўлен, пяснярыста, на той свет сойдзеш, як лісток* (Я. Купала). Тып аказіянальны.

На аснове аналізу фактычнага матэрыялу можна зрабіць вывад, што ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. актыўна ўжываліся дэрываты суфіксальнага ўтварэння. Намі разгледжаны 54 аказіянальныя назоўнікі, з іх 43 лексемы (79,6 %) утвораны пры дапамозе суфікса **-асць**. Назоўнікавыя дэрываты з іншымі суфіксамі адносна нешматлікія (11 слоў, або 20,4 %). У адпаведнасці з тыпамі літаратурнай мовы створана 30 суфіксальных назоўнікаў, з адхіленнем ад моўных тыпаў – 12,

па аказіянальных тыпах — 12. Большасці прааналізаваных наватвораў (41 слова, або 75,9 %) характэрна аднаразовае выкарыстанне ў БМТ-20. Значная частка назоўнікаў (13 слоў, або 24,1 %) адзначана па некалькі разоў.

Сталі ўзуальнымі 8 лексем (14,8 %): **безбярэжнасць, блакітнасць, бяскрыласць, вербалоззе, зорнасць, імглістасць, партыйка, пунсовасць.**

2.2. Назоўнікі, утвораныя нульсуфіксальным спосабам

Пры **нульсуфіксальным** утварэнні назоўнікаў (назоўнікаў з нулявым суфіксам) адбываецца скарачэнне ўтваральнай асновы: адсякаецца тая фіналь (марфема), якая з'яўляецца словаўтваральнай адзнакай дзеяслова або прыметніка, а ўтваральная аснова без далучэння словаўтваральнага афікса становіцца асновай назоўніка (БГ, § 496, с. 270). Нулявая суфіксацыя нагадвае звычайную суфіксацыю і, на думку некаторых даследчыкаў, можа лічыцца яе разнавіднасцю [14, с. 71].

Такі спосаб утварэння назоўнікаў быў характэрны для мастацкіх тэкстаў пачатку ХХ ст. Да яго часта звярталіся рускія паэты У. Маякоўскі, А. Блок, І. Севяранін. Шмат падобных слоў у С. Ясеніна (*березь, водь, звень, крепь, сонь, стынь, фырк*) [12], яшчэ больш у В. Хлебнікава (*брызг, власт, безумь, неумь, заумь, любовь, изнеможь, вымоль, сверк* і інш.) [8]. Даволі пашыраны былі нульсуфіксальныя назоўнікі і ў беларускіх мастацкіх тэкстах. Некаторыя нульсуфіксальныя лексемы дзякуючы сваёй лакалічнасці ў 20-я гг. набывалі тэрміналагічны статус. Напрыклад, у «Беларускай граматыцы для школ» Б. Тарашкевіча (1918) сустракаем дэрываты **злуч, кліч**, якія ў пазнейшых выданнях былі заменены на **злучнік і выклічнік**. Тагачасныя слоўнікі таксама фіксавалі нямала такіх лексем: **адгалос, ваб, абмін, здогад, здрыг** і інш. [18]. Вядомы таксама купалаўскі наватвор **выступ** (у значэнні 'выступленне'), які зараз даволі шырока ўжываецца, асабліва ў публіцыстыцы.

У залежнасці ад характару ўтваральнай асновы аказіянальныя нульсуфіксальныя назоўнікі з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. можна аб'яднаць у тры групы: аддзяяслоўныя, адпрыметнікавыя і адназоўнікавыя ўтварэнні.

Аддзяяслоўныя назоўнікі складаюць адну з самых прадуктыўных груп. Яны абазначаюць дзеянне або стан; у іх семантыцы адначасова сумяшчаецца значэнне працэсу, адпаведнае ўтваральнаму дзеяслову, і значэнне назоўніка як часціны мовы (БГ, § 497, с. 270). Як заўважыла І. У. Кандрацэня, у падобных дэрыватах «нейтралізуюцца ўласна дзяяслоўныя ўласцівасці» [11, с. 11]. Намі зафіксаваны наступныя наватво-

ры: **брэдзь** (ад рускага «бредить»): ...*вясна калышыць брэдзь цвятоў і песні салаўінай* (М. Машара); ...*у сэрцы крынічыць песенная брэдзь* (М. Машара); ...*маладняцкая брэдзь песняроў* (М. Машара); **вёрт** (ад *вярцець*): *Пад світ гудкоў, пад вёрт калёс... ваяк чырвоных легіён для бойкі слаўнае узрос* (Ц. Гартны); **вырыс** (ад *вырысаваць*): *І таму на вуснах ад усмешкі вырыс, што душой і сэрцам я сягоння вырас* (М. Лужанін); **Вырыс** рук... (А. Моркаўка); **высад** (ад *высадзіць*): *І на бераг Камуны наш бліжыцца высад!* (Я. Падабед); **летуцень** (ад *летуценіць*): *І песня, нібы летуцень, заплача ічасцем на жалейцы* (М. Танк); **прыпын** (ад *прыпыніцца*): *Аграбленья з гонару й кашулі, з свайго прыпыну выгнанья вон, мы дзякуем...* (Я. Купала); *Для ўсіх даў ён [свет] і прыпын, і прывет* (Я. Купала); ...*вы зрэкліся народу, які вам шчыра даў багацце і прыпын...* (Я. Купала); **прытул** (ад *прытуліць*): *Бязберажжа твае [мора] абшарнае прасторы ці дасць калі прытул выгнанніку гадоў?* (М. Грамыка); **развіт** (ад *развітацца*), **рассвіт** (ад *рассвітаць*): *У прыродзе так светлы змярканне й рассвіт, так просты, так ветлы спатканне й развіт* (У. Жылка); **сплёт** (ад *сплятаць*): *Нуда і холад, недахват, нядоля й здзекі ў цесным сплёту, вяччалі працы наш пасад, прыгонам гналі на работу...* (Ц. Гартны). У граматычным плане большасць такіх назоўнікаў адносяцца да мужчынскага роду. Многія лексемы маюць адпаведнікі ў літаратурнай мове: **вёрт** — *вярчэнне*, **развіт** — *развітанне*, **рассвіт** — *рассвітанне*, **сплёт** — *спляценне* і г. д. Устаноўку аўтараў на стварэнне аказіяналізмаў на месцы агульнавядомых слоў можна растлумачыць неўнармаванасцю тагачаснай літаратурнай мовы, пошукам найбольш дасканалых лексічных адзінак, а таксама патрэбай рыфмы (*рассвіт* — *развіт*; *вырас* — *вырыс*) і імкненнем да больш дакладнай рытмічнай арганізацыі верша. Некаторыя з прааналізаваных лексем можна разглядаць таксама і як адназоўнікавыя ўтварэнні: **прытул** (ад *прытулак*), **развіт** (ад *развітанне*), **рассвіт** (ад *рассвітанне*), **высад** (ад *высадка*).

Як сведчыць матэрыял даследавання, нульсуфіксальныя назоўнікі мужчынскага роду звычайна матывуюцца прэфіксальнымі дзеясловамі (**высад** — *высадзіць*, **вырыс** — *вырысаваць*), у той час як назоўнікі жаночага роду — бяспрэфікснымі (**летуцень** — *летуценіць*).

Тып прадуктыўны ў літаратурнай мове. З зафіксаваных 10 дэрыватаў па адным разе адзначана 7 слоў, шматразова — 3 лексемы.

Адпрыметнікавыя назоўнікі звычайна абазначаюць адцягненую прымету. Як заўважыў В. У. Вінаградаў, яны «в сутнасці... распространяюцца лішь в поэтической речи и в языке художественной прозы» [4, с. 10]. Намі зафіксавана толькі некалькі такіх наватвораў: **жоўць** (ад *жоўты*): *Узялёным лісці распаўзлася празрыста-кволая жоўць* (М. Зарэцкі); **жуць** (ад рускага «жуткий»): ...*ўспамінаю аб дальнім і сумным, тым, што наве-*

яла **жуць** (В. Маракоў); ...*эту стому майскай асалоды на жуць зімы сягоня не змяніць* (В. Маракоў); *Эту жуць не размыеш дажджом* (М. Машара); **нежань** (ад рускага «нежный»): *Нежань пачуццяў — у дым* (С. Ракіта); ...*к чорту слязліваю нежань* (С. Ракіта); **цепль** (ад *цёплы*): *І сонца, і бэзавы пах, і аксамітная цепль вясновага надвячорку — усё гэта ўліло ў сэрца Лясніцкага ружовую слодыч...* (М. Зарэцкі). Тып малапрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 500, с. 272). Два дэрываты зафіксаваны па некалькі разоў. Некаторыя назоўнікі маюць словаўтваральныя вырыянты ў літаратурнай мове: **жоўць** — *жаўцізна*, **цепль** — *цеплыня, цяпло*. Слова **жуць** з'яўляецца русізмам.

Адназоўнікавыя нульсуфіксальныя лексемы не характэрны для літаратурнай мовы. Аднак мастацкія тэксты 20-х гг. змяшчаюць нямала падобных наватвораў: **адпачын** (ад *адпачынак*): *Над плоймай струнных гукаў гучных адпачынаў агнеюцца паходні* (З. Бядуля); *Доўга ж, мая Беларусь, цягнецца твой адпачын* (М. Машара); **бязмеж** (ад *бязмежжа*): *Поле — апяянае Купалам і Коласам — паясамі случкімі сцелецца ў безмеж* (Хв. Ільяшэвіч); **вітань** (ад *вітанне*): *Мы прывезлі вітань з Беларусі...* (З. Бандарына); **глыбінь** (ад *глыбіня*): *Яны [лілеі] гайдаліся паволі, гайдалі цёмную глыбінь* (П. Трус); *Жыццё — глыбінь! На глыбіні ты бачыш цёмны свой адбітак...* (П. Трус); ...*адвечнай цемні глыбінь яшчэ зары пунсова-сіняй не ўспела чырванню адбіць* (П. Трус); **жудзь** (ад *жуда*): *Кінь, паэт, сваіх песняў жудзь...* (Ю. Лявонны); ...*табой [жанчынай] збавёны не вызнае жудзь* (У. Жылка); ...*затопім жудзь вякоў у пене струн...* (Хв. Ільяшэвіч); ...*і сонцам расквеіцца дзікая жудзь* (М. Машара); *Толькі Ты, мая Матка-Краіна, радасць песціш у сэрцы адна; ні за што тваю жудзь не пакіну, буду піць з табой чарку да дна* (М. Машара); **златаструнь** (ад *златаструнне*): *Ой рассыпся, песня, звонкай златаструню на зялёным гаі, на зялёнай руні!* (З. Астапенка); **павуцень** (ад *павуціна*): *Не лірык я. Гнусавіць каб аб «шчасці», ідылій кволых павуцень плясці* (А. Звонак); **падмур** (ад *падмурак*): ...*Вежы рухне падмур* (Я. Купала); **перакліч** (ад *пераклічка*): *І па ўсёй старонцы перакліч вядзём* (М. Машара); **полым** (ад *полюмя*): *У маім сэрцы полым свеціцца златакарых тваіх воч* (М. Машара); ...*этым словам — полым сэрца скалыхнуў* (М. Машара); *Мы не свечка прад богам, а полым...* (М. Машара); **світань** (ад *світанне*): *Жывым агнём гарэлі вочы, віталі яркую світань. Табе не раз, не раз, а двойчы іграла музыка — «Паўстань...»* (П. Трус); **узвыш** (ад *узвышша, узвышэнне*): *Я помню ноч адну ў дарозе. Глухота, ціш. І дол і ўзвыш ляжалі ў цемрадзі-імжы* (Я. Колас); *Бляск самотны зарнічыць узвыш* (Я. Пушча); *Ці ж не лепей сакаліным ды выраем карагодзіць вясны сінякудры узвыш?* (Я. Пушча); *І здаецца, што ўсёй Беларусі хтось паходнямі свеціць з узвыш* (С. Дарожны); **цвець** (ад *цвет*): *А цяпер над радзімым прасторам я спяю пра вясно-*

вую **цвець** (В. Маракоў); *Пайду ў прастор, каб... пра нашу цвець і першае спатканне вясны і траў мелодыю праліць* (В. Маракоў); *...травы заплачуць аб новай вясне, косы асыпляць і зрэжуць іх цвець вольным размахам сталёвых брывей* (В. Маракоў); *...гэта ноч і месячная цвець* (В. Маракоў); *Выйду я зрэзаць вяснову цвець...* (В. Маракоў); *Далёкі край! Стэповыя прасторы! І кавылёў абветраная цвець!* (А. Звонак); **цішынь** (ад *цішыня*): *Маўчала даль тады панура і бровы хмурыла цішынь* (У. Хадыка).

Тып аказіянальны. Намі зафіксавана 14 лексем, 8 з якіх (57,1 %) адзначаны па адным разе, а 6 дэрыватаў (42,9 %) ужываліся па два і больш разоў. Некаторыя словы можна разглядаць таксама як утвораныя ад асноў дзеяслова (*перакліч*) або прыметніка (*бязмеж, жудзь*). Лексема **адпачын** прынята моўнай традыцыяй. Разгледжаныя назоўнікі звычайна не адрозніваюцца семантыкай ад утваральных асноў (параўн. **світань** – *світанне*, **перакліч** – *пераклічка*). Па сведчанні В. У. Вінаградава, падобныя ўтварэнні былі вельмі характэрныя для рускай паэзіі пачатку ХХ ст. (параўн.: *Глядит в удивленьє небесная звездь* (У. Маякоўскі); *Засадил садик мило, дочка, дачка, водь и гладь* (У. Маякоўскі)) [4, с. 110]. Слова **цветь** ужываў С. Ясенін [10, с. 232].

Прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць выснову, што ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. даволі часта ўжываліся аказіянальныя назоўнікі, утвораныя нульсуфіксальнымі спосабам. Усяго разгледжана 28 лексем, з якіх 10 (35,7 %) матывуюцца асновамі дзеясловаў, 4 (14,3 %) – асновамі прыметнікаў і 14 (50 %) – асновамі назоўнікаў. У адпаведнасці з тыпамі літаратурнай мовы створана 14 слоў (50 %), па аказіянальным тыпе – 14 (50 %). Аднаразовае выкарыстанне характэрна для 18 дэрыватаў (64,3 %), а шматразовае – для 10 лексем (35,7 %). Многія нульсуфіксальныя назоўнікі маюць словаўтваральныя сінонімы ў літаратурнай мове (*развіт* – *развітанне*, *прытул* – *прытулак*), а некаторыя словы ўтвораны непасрэдна ад свайго моўнага адпаведніка (*полям* – *польмя*, *цішынь* – *цішыня*).

Асноўнымі прычынамі ўзнікнення нульсуфіксальных аказіянальных назоўнікаў маглі стаць: 1) стылістычныя мэты: абноўленая структура вядомага слова, як правіла, засяроджвае на сабе ўвагу; структурна новае слова здаецца незвычайным на фоне ўзуальных слоў, чым дасягаецца стылістычны эфект; 2) версіфікацыйныя задачы (патрабаванні рытму і рыфмы); 3) арыентацыя на рускую паэзію, дзе аналагічныя новаўтварэнні былі прадуктыўныя.

Шырокае ўжыванне нульсуфіксальных назоўнікаў у БМТ-20 глумачыцца імкненнем кожнай мовы да эканоміі моўных сродкаў, а гэтая «эканомія» ці не найперш дасягаецца з дапамогай разгледжанага вышэй спосабу ўтварэння назоўнікаў.

Тры словы (**адпачын**, **вырыс** і **прытул**) сталі ўзуальнымі.

2.3. Назоўнікі, утвораныя прэфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным і прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабамі

Прэфіксальныя назоўнікі вызначаюцца тым, што пры іх утварэнні прыстаўка далучаецца да поўнага, аформленага слова, і таму дэрыват, як правіла, адносіцца да той жа часціны мовы, што і ўтваральнае слова. Для беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. падобныя назоўнікі малахарактэрныя. Зафіксаваныя адзінкавыя лексемы маюць наступную дэрывацыйную структуру:

1) **прэфікс над- + назоўнік** = назоўнік са значэннем з'явы або стану, якія маюць тыя ж уласцівасці, што названы ўтваральным словам, але займаюць у прасторы, часе ці класіфікацыі месца над імі або перад імі: **надранне**: *Прыйшоў я да цябе ў надранні эры...* (Я. Пушча); **Надранне** (назва верша Я. Пушчы); *Там быў і Купала, і дзіўным святлом праменілі вочы і сэрца спявала, і песня, як мора, арліным крылом будзіла ў надранні ружовыя скалы* (В. Маракоў); **надраспач**: *Адны ў надраспачы ўкрыжоўваюць каменні, а я дзіўлюся ў свет і абнімаю шыр* (П. Трус). Тып набывае прадуктыўнасць у навуковай тэрміналогіі і гутарковым стылі (БГ, § 528, с. 277). Прымаючы гэта пад увагу, абодва назоўнікі лічым утворанымі з адхіленнем ад моўнага тыпу. Лексема **надранне** падаецца апошнімі слоўнікамі літаратурнай мовы як размоўная; прыведзеныя кантэксты ўказваюць на тое, што наватвор хутчэй адносіцца да паэтычнай лексікі, чым да гутарковай;

2) **прэфікс ультра- + назоўнік** = назоўнік, які абазначае асобу ці прадмет з уласцівасцямі, якія значна перавышаюць уласцівасці асобы ці прадмета, названых утваральным словам: **ультраляпы**: *...і гэтка вэрхал справяць ультраляпы, што на свайго забудзеся паэта...* (У. Дубоўка). Тып аказіянальны, бо ў літаратурнай мове назвы асоб падобным чынам не ўтвараюцца. Паўторнага ўжывання лексемы не адзначана.

З трох разгледжаных прэфіксальных назоўнікаў дзве лексемы зафіксаваны па адным разе, адно слова мы сустрэлі ў некалькіх кантэкстах. Дэрыват **надранне** стаў набыткам літаратурнай мовы.

Прэфіксальна-суфіксальныя назоўнікі ўтвараюцца пераважна ад назоўнікаў, зрэдку — ад дзеясловаў і прыметнікаў. Такія наватворы, як правіла, маюць націск на перадсуфіксальным складзе; іх бяспрэфіксная частка звычайна самастойна не ўжываецца. Зафіксаваныя лексемы ўзніклі па наступных тыпах:

1) **прэфікс без- (бяз-, бес-, бяс-) + аснова назоўніка + суфікс -і-э** = назоўнік са значэннем з'явы ці стану, якія характарызуюцца адсутнасцю таго, што названа ўтваральнай асновай: **бязберажжа**: *Бязберажжа*

твае [мора] абшарнае прасторы ці дасць калі прытул выгнанніку гадоў? (М. Грамыка); **бяспуцце**: *Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка, што гібела сталеці ў бяспуці ў пацёмках, — гэі, скажы, скуль цяперашня слава твая?* (Я. Купала); [Мяроха]: *Даўно пайшоў ты на бяспуці, забытаўся ў сухой траве* (Я. Пушча); *Няхай, няхай рабочы прабачае, што я пэнт сялян — «бяспуця»* (Я. Пушча); **бястрашша**: *Няхай жа век жыве тваё* [Кірава] *у нас бястрашша* (А. Гурло); **бясхацце**: *Продкі — ў магіле, у патах — патомкі, з намі, прад намі — бясхацце* (Я. Купала). Тып прадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 557, с. 281). Тры словы зафіксаваны па адным разе, адна лексема адзначана двойчы. Назоўнік *бяспуцце* мог быць утвораны і ад асновы прыметніка *бяспутны* суфіксальным спосабам;

2) **прэфікс без-** (**бяз-, бес-, бяс-**) + **аснова назоўніка** + **суфікс -нік** = назоўнік са значэннем асобы, якая характарызуецца адсутнасцю таго, што названа ўтваральнай асновай: **бяспутнік**: *І вас чакаюць дзеткі ў хаце, і вы бяспутнікі ў жыцці* (Я. Купала); *Пльвуць напевы ад галін, як бы з іх кожная ўзывала: «Хадзі, бяспутнік, адпачынь!»* (Я. Купала). Тып непрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 556, с. 281). Дэрыват можна разглядаць таксама і як адпрыметнікавы суфіксальны назоўнік са значэннем асобы як носбіта прыметы, названай утваральнай асновай (*бяспутн-ы* + *-ік* = *бяспутнік*);

3) **прэфікс над-** + **аснова назоўніка** + **суфікс -і-э** = назоўнік са значэннем месца, прасторы, якія знаходзяцца зверху, над тым, што названа ўтваральнай асновай: **надзор’е**: *Агі ў надзор’і залатацветам шалясцяць...* (П. Трус). Тып прадуктыўны ў спецыяльнай тэрміналогіі (БГ, § 564, с. 282);

4) **прэфікс не-** (**ня-**) + **аснова назоўніка** + **суфікс -і-э** = назоўнік са значэннем стану, які характарызуецца адсутнасцю таго, што названа ўтваральнай асновай: **нялюддзе**: *Я люблю і заву, бы ў нялюддзі — чуюць кліч мой сухія лясы...* (Я. Купала). Тып аказіянальны. Па сутнасці наватворнічым не адрозніваецца ад слова *бязлюддзе*, што фіксуецца слоўнікамі літаратурнай мовы;

5) **прэфікс без-** (**бяз-, бес-, бяс-**) + **аснова назоўніка** + **суфікс -ец** = назоўнік са значэннем асобы, якая характарызуецца адсутнасцю таго, што названа ўтваральнай асновай: **бесхацінец**: *Гэй ты, краю халодны, чужы, прытулі бесхацінца к сабе...* (Я. Купала); *На думку прыйдзе: кінуць хоць на тыдзень і гарады і ўвесць штодзённы клопат, узяць, пайсці вандроўным бесхацінцам на тых шляхах і крыжавых дарогах...* (У. Дубоўка). Тып непрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 556, с. 281). Лексема адзначана двойчы;

6) **прэфікс пад-** + **аснова назоўніка** + **суфікс -ак** = назоўнік са значэннем асобы з уласцівымі адзнакамі таго, хто названы ўтваральнай асновай, і якімі гэта асоба валодае не ў поўнай меры: **падбэндак**: *Прытаіўся*

Бэнда, падбэндак унік... (Я. Колас). Тып аказіянальны, бо ў літаратурнай мове ад уласных назоўнікаў падобныя лексемны не ўтвараюцца. Зыходнае слова ў кантэксте стаіць побач з вытворным, што актуалізуе дэрывацыйную структуру аказіяналізма;

7) **прэфікс пад-** + **аснова назоўніка** + **суфікс -j-э** = назоўнік са значэннем месца, прасторы, якія знаходзяцца ніжэй за тое, што названа ўтваральнай асновай: **падклённе**: *Помню, ой, помню, — тады, як і сёння, ціха кружылася лісце ў падклённі* (У. Хадыка); **паднеб'е**: *Меншыцца шнурочак, у паднеб'і тае...* (Я. Колас). Тып моўны, прадуктыўны (БГ, § 573, с. 284).

З адзінаццаці разгледжаных дэрыватаў восем назоўнікаў адзначаны па адным разе, а тры лексемны мелі больш за адзін выпадак ужывання. Дзевяць слоў утвораны па моўных тыпах, два — па аказіянальных. Як паказвае матэрыял даследавання, аказіянальныя прэфіксальна-суфіксальныя лексемны, як і падобныя ўтварэнні літаратурнай мовы, звычайна матывуюцца іменна-прыназоўнікавымі формамі назоўнікаў: *бязберажжа* — без берагоў, *падклённе* — пад клёнам, *бяхацце* — без хаты і г. д. Лексема **бястрашша** прынята сучаснай моўнай традыцыяй.

Прэфіксальна-нульсуфіксальныя назоўнікі ў беларускай літаратурнай мове ўтвараюцца ад дзеясловаў, прыметнікаў і назоўнікаў (БГ, § 587, с. 285). У мастацкіх тэкстах 20-х гг. намі адзначаны толькі два такія дэрываты, утвораныя па наступным тыпе: **прэфікс без-** (**бяз-**, **бес-**, **бяс-**) + **аснова назоўніка** + **нулявы суфікс** = назоўнік са значэннем стану, з'явы, якія характарызуюцца адсутнасцю таго ці процілегласцю таму, што названа ўтваральнай асновай: **бязволь**: *...мляўкасьць, парнасць і бязволь, думкі вялыя ад жару* (У. Жылка); **бяспогадзь**: *Сустрэнь ты гімнам бляск зары ў змаганні ўстаўшых новых днёў... або ў бяспогадзі памры...* (Ц. Гартны). Тып агульнамоўны (БГ, § 588, с. 285). Абодва словы маюць адпаведнікі ў літаратурнай мове: *бязволь* — бязвольле, *бяспогадзь* — непагадзь. Магло стацца, што дэрыват *бязволь* узнік ад свайго моўнага адпаведніка ці ад прыметніка *бязвольны* нульсуфіксальным спосабам. Паўторнага ўжывання разгледжаных лексем не адзначана.

На аснове прааналізаванага фактычнага матэрыялу можна зрабіць вывад, што аказіянальныя назоўнікі, утвораныя прэфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным і прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабамі, не вызначаюцца вялікай частотнасцю ў БМТ-20 (выяўлена толькі 16 наватвораў). Гэта дае падставы гаварыць пра адносна малую ролю названых спосабаў словаўтварэння ў мастацкіх тэкстах таго часу.

Многія з прыведзеных назоўнікаў маюць словаўтваральныя варыянты ў літаратурнай мове: **бяспуцце** — бездарожжа, **бесхацінец** — бяздомнік, **нялюддзе** — бязлюддзе і інш.

Прычынай узнікнення аказіяналізмаў маглі стаць намінатыўныя мэты (*надзор'е, падклённе, надраспач*), а таксама жаданне стварыць сінонім да існуючага слова (*бяснуцце, бязволь*). Параўнанне наватвора з яго моўным варыянтам прыводзіць да стварэння пэўнага стылістычнага эфекту. Набыткам літаратурнай мовы сталі словы **бясстрашша, надранне**.

2.4. Назоўнікі, утвораныя спосабам чыстага складання, складана-суфіксальным і складана-нульсуфіксальным спосабамі

Складанне – адзін з найбольш прадуктыўных спосабаў утварэння новых слоў. На думку некаторых даследчыкаў, гэта тлумачыцца тым, што складаныя словы дапамагаюць лаканічна, эканомна і сканцэнтравана стварыць мастацкі вобраз [3, с. 212].

Пры вызначэнні складанага слова мы кіраваліся класіфікацыяй К. Л. Рашанцава, згодна з якой «сложное слово – цельнооформленная лексико-морфологическая единица, включающая две (и более) неосложненные или осложненные аффиксами корневые морфемы, объединенные семантически, акцентологически и морфологически» [18, с. 28].

У беларускай літаратурнай мове вылучаюцца складаныя назоўнікі (назоўнікі-кампазіты) з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову, і складанні са звязанымі апорнымі кампанентамі (БГ, § 595, с. 287). У БМТ-20 ужываюцца пераважна аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову, у якіх першы кампанент знаходзіцца ў падпарадкавальнай сувязі з другім. Яны звычайна суадносяцца са словазлучэннямі, дзе граматычныя адносіны выражаюцца ўскоснымі склонамі з прыназоўнікамі або без іх. Зафіксаваныя дэрываты ўтвораны па наступных тыпах:

1) **аснова назоўніка (усечаная аснова прыметніка) + інтэрфікс + назоўнік** = складаны назоўнік: **агняпас** (пас агню, агнёвы пас): *...і ночкі цень раскінула над намі свой агняпас* (М. Машара); **вершапацёмкі** (пацёмкі ў вершах, вершаваныя пацёмкі): *Нос разаб'еш у вершапацёмках, калі пройдзеш па палёх газэтавых* (А. Звонак); **весналіст** (ліст вясны, вясновы ліст): *Няхай жывуць – халодная вада, здаровыя зубы, савецкая раница і сакаўны весналіст* (М. Лужанін); **веснапесня** (песня вясны, вясновая песня): *Над палямі, над зялёнымі веснапесні жаўрука...* (М. Машара); **веснаплынь** (плынь вясны, вясновая плынь): *Веснаплынь! Мо каму й невядома, чым тут сэрца сялянкі гарыць?!* (П. Трус); *Ой, песні!.. Песні-веснаплыні...* (П. Трус); *Вас сустрэну сваёй песняй, песняй-веснаплыню* (П. Трус); **веснарунь** (рунь вясны, вясновая рунь): *Веснарунь* (назва верша А. Бартуля); **веснацвет** (цвет вясны, вясновы цвет): *Веснацвет* (назва зборніка З. Бандарынай); **веснашум** (шум вясны, вясновы шум): *Веснашумы прароча шу-*

мяць (М. Машара); *Над ракой крыгаломы звіняць, і так хочацца стройна-прыгожыя **веснашумы** у вершы збіраць* (М. Машара); *Пяшчоты сонца так чароўны, жывы зялёны **веснашум**...* (М. Машара); ***Веснашумаў** перазвоны палатуць услед за мной* (М. Машара); *...і на ўсёй старонцы **веснашум** пяём* (М. Машара); *Чуеш, брат малады, як бурліў і звіняч **веснашум**?* (М. Машара); *Чуеш, граюць **веснашумы**...* (М. Машара); *ціхай светлаю пяшчотай прывітаю **веснашум*** (М. Машара); **ветрасінь** (сінь ветру, ветраная сінь): *Зацвілі на травах скроні ў **ветрасіні**, зацвілі увосень над усмешкай зор!*.. (П. Трус); *І заплача сэрца ў кволай **ветрасіні*** (П. Трус); **жыццясказ** (сказ жыцця, жыццёвы сказ): *Шмат разоў асыталася лісце, шмат малюнкаў пранёс **жыццясказ*** (А. Моркаўка); **летацвет** (цвет лета, летні цвет): *Адам сягоння ўсё... каб кроплі буйных слёз на **летацвет** апалі...* (П. Трус); **ліставея** (вея лістоў): *Ліставея не моўкне, шуміць...* (У. Дубоўка); **небасінь** (сінь неба, нябесная сінь): *Бяскрайнія, бяздонныя парывы творчых сіл, — шырэй за далі сонныя, глыбей за **небасінь*** (Т. Кляшторны); **сонцавылазка** (вылазка сонца, сонечная вылазка): *Сонцавылазка — на радасць* (А. Александровіч); **сонцазьянне** (зьянне сонца, сонечнае зьянне): *Выйшаў я на сонцазьянне...* (З. Бядуля); *У такім сваім убранні хай стаіць [дзяўчына] у сонцазьянні* (З. Бядуля); **сонцаплёс** (плёс, сагрэты сонцам; сонечны плёс): *Абцяўся колькі раз... не хадзіць любоў страчаць на чужыя **сонцаплёсы*** (З. Астапенка); **сонцатвар** (твар сонца, сонечны твар): *Зямлю цалуе неба сінь сваім чырвоным **сонцатварам**...* (М. Чарот); **срэбрацвенець** (цвенець колеру срэбра, срэбраная цвенець): *Люблю я ноч на сенакосе, у **срэбрацвенеці** кусты* (П. Трус). Тып моўны. Намі зафіксавана 18 аказіянальных лексем, з якіх тры — па некалькі разоў. Некаторыя назоўнікі можна разглядаць як утвораныя шляхам зліцця (зрашчэння): **сонцатвар** (сонца + твар), **небасінь** (неба + сінь), **сонцавылазка** (сонца + вылазка);

2) аснова прыметніка + інтэрфікс + назоўнік = складаны назоўнік: **белацвет** (белы цвет): *І няведама, колькі яшчэ абляціць на шляхах **белацвету**...* (Хв. Ільяхэвіч); **жаўталісце** (**жоўталісце**) (жоўтае лісце): *Было яно калісьці, калі, як **жаўталісце**, жылі мы — не жылі* (Я. Купала); *Не акропіцца радасць ды сокам ў **жоўталісці** асеннім асін* (Я. Пушча); *Зацвілі... Зацвілі... Завіліся!.. **Жоўталісцем** асеннія сцежкі...* (П. Трус); *...Сум і **жаўталісце**...* (П. Трус); *Калі ж у кволым **жаўталісці** навек загубім боль душы* (П. Трус); *Ой, ды ўюцца ў лузе сцежкі ў **жаўталісці!**..* (П. Трус); *Сохне твар, як **жаўталісце**...* (А. Александровіч); ***Жаўталісямі** дні дагараюць...* (П. Глебка); *За акном шумела лісце ў лістападным **жаўталісці**...* (З. Астапенка); *Сінелюстраная даль, промень ў сухім **жоўталісці**...* (З. Бандарына); ***Жаўталіце** з роем павуцін у маністу восені сплялося* (А. Куляшоў); *Радасна і сумна шалясяць асіны — гоман **жаўталіся** я пачуў у іх...* (А. Куляшоў); *Адля-*

цяць журавы і ў сівых туманох ападзе на зямлю жоўталісце усё... (М. Машара); ...тчэ [дзень] у сэрцы жаўталісцем узор вячэрняе зары (М. Машара); ...разложыць [восень] карты жаўталісця і зафарбуе клён у кроў (М. Машара); жаўтацвецень (жоўтацвецень) (жоўтая цвецень): І ў жаўтацвечені пад ярам і далінай тане ў каўшах асенняе віно (П. Трус); Пазрываў у маленстве я церні, з жоўтацвеченню смутак атрос (Я. Пушча); залатапромені (залатыя промені): Дзень хіліць гусу галаву і ў скрыт ссыпае скарбы-знахады — залатапромені ў ставу (У. Жылка); залатацвет (залаты цвет): Там зоры яркія гараць над Беларуссю, гараць і падаюць ў залатацвет раўнін (П. Трус); Агні ў надзор'і залатацветам шаялсцяць (П. Трус); златаблеск (златабліск) (залаты блеск (бліск)): Аздобіў сакавік у златаблеск даліны... (З. Бядуля); Край, які мы ад калыскі вечна снілі, — ён узняўся ў златабліску з лютай былі (У. Хадыка); зялёнацвет (зялёны цвет): Ой, песні!.. Песні-веснальні... Маёй душы зялёнацвет!.. (П. Трус); сінярунь (сіняя рунь): ...не падняць нам з смяротнай пасцелі ў сінярунь адгітарыўшых дзён (Т. Кляшторны); чарнакрылле (чорнае крылле): ...і кажанамі здрада кружыць і чарнакрыллем сонца засціць (М. Хведаровіч); чырвоналісце (чырвоная лісце): Прада мною нязгледжаны сад шэпча вабамі чырвоналісця (У. Хадыка); яснацвет (ясны цвет): Ты [Беларусь] — яснацвет ад водгулляў агністых жняёў, касцоў і старцаў-настыроў (З. Бядуля); Прастор бязмежнасці люблю, — спавіта сін у яснацветы (Я. Пушча); У яснацеце ды над хатамі развясцяць песні сваё вецце (Я. Пушча); Прывет вам, племя маладое, зямель савецкіх яснацвет! (Я. Колас); Кіруй туды, дзе шчасце яснацветам мігціцца за фіранкаю гадоў (І. Плаўнік). Тып прадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 597, с. 288). З адзінаццаці дэрыватаў 6 адзначана па адным разе, а 5 выкарыстоўвалася шматразова. Самае частотнае слова — жаўталісце (15 ужыванняў);

3) **усечаная аснова паў-** (ад палова) + **назоўнік** = складаны назоўнік: **паўразгул** (палова разгулу): А ў гэтым сне на паўразгуле я ўсё жыццё хацеў абняць (В. Маракоў). Тып моўны (БГ, § 597, с. 288). Паўторнай фіксацыі лексемы не зафіксавана.

Як паказвае сабраны фактычны матэрыял, з разгледжаных 30 аказіянальных назоўнікаў, утвораных спосабам чыстага складання, 22 лексемы адзначаны ў БМТ-20 па адным разе (73,3%), а 8 дэрыватаў мелі больш за адзін выпадак ужывання (26,7%). Большасць кампазітаў — семантычна празрыстыя і нясуць у сказе пэўную нагрузку (**весналіст, веснаплынь, жаўталісце** і інш.), значэнне ж асобных лексем даволі зацемненае, і, прымаючы гэта пад увагу, можна гаварыць аб іх пэўнай штучнасці ці няўдаласці (**сінярунь, ветрасінь** і інш.).

Набыткам літаратурнай мовы стала слова **жаўталісце**.

Складана-суфіксальныя назоўнікі значна менш частотныя ў беларускіх мастацкіх тэкстах, чым дэрываты, утвораныя шляхам чыстага складання. Зафіксаваныя лексемы склалі наступныя словаўтваральныя тыпы:

1) **аснова назоўніка + інтэрфікс + аснова дзеяслова (дзеепрыметніка) + суфікс -ец (-ац)** = назоўнік са значэннем адушаўлёнага або неадушаўлёнага прадмета, які ўтварае дзеянне, названае асновай дзеяслова і ўдакладненае першай асновай: **зоратканец** (тканы зорамі): *Я – сонечны воін! Я – гром-зоратканец!* (З. Бядуля); **цемратворац** (тварыць цемру): *Вам, цемратворцам блізім і далёкім, шлю свой прывет і ласку ад сэрца* (Я. Купала). Тып моўны (БГ, § 608, с. 290);

2) **аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + суфікс -j-э** = назоўнік са значэннем з’явы або стану, якія характарызуюцца наяўнасцю таго, што названа апорнай асновай і канкрэтызавана першай асновай: **беласнежжа** (белы снег): *...хмарами над садам ўюцца крышталі-клуччы беласнежжа* (А. Гурло); **залатаструнне** (залатыя струны): *Трымціць, заходзіцца залатаструнне, лісты люляюць ласку слоў* (Я. Пушча); **ціхаводдзе** (ціхая вада): *Распускаліся на ціхаводдзі ліліі* (Я. Гоманаў). Тып малапрадуктыўны ў літаратурнай мове (БГ, § 619, с. 292).

Усе аказіянальныя назоўнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам, адзначаны ў БМТ-20 па адным разе. Можна меркаваць, што слова **беласнежжа** было запазычана з рускай паэзіі, дзе яго ўжываў, у прыватнасці, М. Асееў [9, с. 9]. Спецыфіка складаных назоўнікаў з суфіксам **-j-э** ў тым, што яны звычайна ў другім кампаненце маюць аснову, ад якой утварыць просты назоўнік з дапамогай суфікса **-j-э** немагчыма.

Слова **ціхаводдзе** стала ўзуальным.

Пры **складана-нульсуфіксальным** спосабе ўтварэння слоў у якасці асноўных словаўтваральных сродкаў выкарыстоўваецца адзіны галоўны слоўны націск і сістэма канчаткаў вытворнага слова [16, с. 137]. У літаратурнай мове гэтым спосабам утвараюцца назоўнікі з апорным кампанентам – асновай дзеяслова або назоўніка. У БМТ-20 адзначаны толькі дэрываты з апорным дзеяслоўным кампанентам. Яны, як правіла, абазначаюць з’яву ці асобу, што характарызуецца дзеяннем, названым апорным кампанентам і канкрэтызаваным першай асновай. Структуру такіх назоўнікаў можна паказаць наступным чынам:

1) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -бой** = складаны назоўнік з агульным значэннем з’явы: **сэрцабой** (ад «сэрца б’ецца»): *Я таго не ведаў, што ў сталёвым звоне сэрцабой жыццёвы радасней звініць* (В. Галіцкі); **цветабой** (ад «цвет б’ецца»): *Белай зарой дагарае ўначы п’яны дурны цветабой* (М. Танк); *...расцвітаюць сады ў гэты дурны цветабой* (М. Танк); *Гэта сыпяцца белыя краскі, цветабоі вішнёвых садоў* (М. Машара); *Я бачу пад снежнаю маскаю ізноў цветабой і вясну* (М. Машара); *Пад дрэва*

сцелеца мяцеллю каштанаў пышных **цветабой** (М. Машара); ...спіш ты, пэўна, ў дрэме, майскі **цветабой** (М. Машара); Ў гэты майскі якраз **цветабой** з вішняком вецер ладзіў ігрышча (М. Васілёк);

2) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -бег** = складаны назоўнік са значэннем дзеяння: **шпаркабег** (ад «шпарка бегачь», «шпаркі бег»): *Гараць дні, жыццём п'яныя дні, шпаркабег маразяны занік* (У. Хадыка);

3) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -брызг** = складаны назоўнік са значэннем з'явы: **іскрабрызг** (ад «іскрамі брызгаць»): *Зноў чуцен іскрабрызг вясёлы дзіцячых звонкіх галасоў* (А. Жукоўскі);

4) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -вей** = складаны назоўнік са значэннем з'явы: **агнявей** (ад «агнём веяць»): *Я бачу — вясны агнявей імчацца ў жытнёвы абшар...* (З. Астапенка); **буравей** (ад «бурай веяць», «веяць, як бура»): *З буравеем і холадам, з песняй сэрца музычнаю — паэтычная маладасць і кананне трагічнае* (З. Астапенка); *Палі, хто не змог за буравеем патрапіць* (У. Хадыка); **вяснавей** (ад «вясной веяць»): *Зараніцы-вяснавей маладую радасць ткуць* (А. Александровіч); **Вяснаеем** заліліся грудзі... (Я. Бобрык); *О, вяснавей маладыя! Маёвых песень павады* (Я. Хмель); **ветравей** (ад «ветрам вее», «вецер вее»): *У зацішку з асакою ветравей варожыць* (П. Трус); *Над кубкам возера шліфована-шкляным, пад ветравей між кросен багавіння лілеі плакалі у хвалях сініх...* (П. Трус); *Ой, развейся, сум, у ветравеях* (А. Звонак); *Над садамі пялёсткі павесіў [месяц] і пусціў ветравей па жыту* (Ю. Лявонны); **санцавей (сонцавей)** (ад «сонцам веяць»): *Хто хоча зыркім санцаеем асветліць лік старых багоў?* (Ц. Гартны); *А я вазьму, вазьму касу я, — скашу былёнг пад санцавей* (П. Трус); *А ў сэрцы зорамі цвіце, красуе росквіт і заліваецца ў каралі санцавей* (П. Трус); *Вы з кветак-ружаў санцавею ўяце вянок жывых былін...* (П. Трус); *...праімчаліся дні-санцавей* (П. Трус); *І смяюцца кары вочы кветкай-санцаеем...* (П. Трус); *Сяло схавалася ў тумане, патух на вішнях санцавей...* (П. Трус); *Хай нальцеца душа санцаеем* (П. Трус); *Там, санцавей дзе на жыта выліў свой палкі пыл, спелая радасць імжыцца: сонца звязалі ў снапы!* (С. Дарожны); *З гэтай песняй паходам мы рушыў сонцавей у цемры тварыць* (М. Машара); *...і словы ў песні сонцаеем бруяць, вірацца і плывуць* (М. Машара); *Краіна светлых сонцавеяў, ірдзістых раніц, срыбных рос...* (М. Машара); *Думкі мае — санцавей* (С. Ракіта);

5) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -вей** = складаны назоўнік са значэннем з'явы: **цеплавей** (ад «цёплым веяць»): *... мерна і ціха паўзлі мяккія цеплавей водару і шапатліва лашчыліся к жыту* (К. Губарэвіч); **ціхавей** (ад «ціха веяць», «ціхім веяць»): *Тады зялёна-разложыстыя жытнёвыя перакаты асцярожна слухалі адвечна-шапатліваю казку легкакрылых ціхавеяў...* (К. Губарэвіч); *Вы пакіньце, панурыя дрэвы, свой сумлівы лістоў ціхавей* (А. Аляксееў);

6) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **буразвон** (ад «бура звініць»; «буры звоняць»): *Мы прайшлі ў грывотным буразвоне Туркестанскія, Сібірскія франты* (Ю. Лявонны); *Чуцен крок ліхога буразвону...* (Ю. Лявонны); **спевазвон** (ад «спеў звініць»): *І запоўніць [частушка-кветка] спевазвонам поле, лес, лугі, законы...* (З. Бядуля); **срэбразвон** (ад «звініць срэбра (як срэбра)»: *...лясы прыгожаць ценьмі іх [песень] вясёлы срэбразвон* (А. Дудар);

7) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **ціхазвон** (ад «ціха звінець», «ціхі звон»): *...затанулі далі ў сінім ціхазвоне* (К. Губарэвіч);

8) **аснова лічэбніка + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **стозвон** (ад «званіць, як у сто званоў»): *Іля стромкіх елак ля стозвону бору кінуць мае сані ветры й скажуць: едзь!* (С. Дарожны);

9) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -крыў** = складаны назоўнік са значэннем асобы: **душакрыў** (ад «крывіць душой»): *Прайшлі душакрывы...* (В. Маракоў);

10) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -мёт** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **срэбрамёт** (ад «срэбра(м) мяце»): *Капаюць каплі вады, — ў срэбрамёце іх смех* (Я. Пушча); *У срэбрамёце клёнаў лісьця чую шэст ціхім раннем* (М. Хведаровіч);

11) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -ход** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **веснаход** (ад «вясна ходзіць»): *Яна ідзе ў зялёнай пышнай руні, ў раздвойным шумным веснаходзе* (Ц. Гартны); *Каму веснаход гэты горак?* (У. Хадзька); *Апошнім пройдуць веснаходам мае наступныя гады* (У. Хадзька); *З вятрамі-веснаходамі памкнемся мы ў абшар...* (Ю. Таўбін); *Гэта — ў хвалях вясёлых чырвань пльэтагоніць жыцця веснаход* (З. Бандарына); *...крыві веснаходам чырваніць зямля* (П. Шукайла); *Так даўна чаканы — здалёку прыйдзе на зямлю веснаход* (М. Машара); *...і выславіць хочацца шолах жывы... і выткаць у песні красу іх узорам, узорам, што ткаў тут калісь веснаход* (М. Машара); *Падслухаю казку жыцця, што лесу няе веснаход* (М. Машара); *...хоць жыццё не цвіціць яшчэ макама... але чую — звініць веснаход* (М. Машара); *Няма і следу веснаходу...* (М. Машара); *Веснаход... і Адраджэнне* (М. Машара); *Кіньма думкай туды, дзе жыцця веснаход...* (М. Васілёк).

У літаратурнай мове гэты тып мае прадуктыўнасць у тэхнічнай тэрміналогіі (БГ, § 622, с. 292–293). З прааналізаваных 19 лексем 10 адзначана намі па адным разе, а 9 лексем — больш за адзін раз. Асобныя з іх, падмацаваныя сучаснай паэтычнай традыцыяй, сталі набыткам літаратурнай мовы і фіксуюцца ТСБМ¹ і іншымі сучаснымі слоўнікамі беларускай літаратурнай

¹Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Ін-т мовазнаўства АН БССР; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск, 1977–1984.

мовы як паэтычныя (**буравей, веснавей, ветравей, веснаход**), а адно слова (**цветабой**) — як размоўнае. Як паказаў матэрыял даследавання, толькі ў некаторых выпадках апорны кампанент можа ўжывацца як самастойная лексема, і тады складанае слова суадносіцца з двума словазлучэннямі (**срэбразвон** — «срэбраны звон» і «звінець срэбрам»; **ціхазвон** — «ціхі звон» і «ціха звінець»; **веснаход** — «ход (хада) вясны» і «вясна ходзіць»). Узорам для стварэння аказіянальнай лексемы **веснаход**, верагодна, стала слова **крыгаход** («крыгі ходзяць»). Прымаючы пад увагу, што РБС-53¹ фіксуе прыметнік *ціхавейны* і не фіксуе назоўніка *ціхавей*, апошні можна лічыць таксама і як адпрыметнікавае нульсуфіксальнае ўтварэнне.

Прааналізаваныя 54 назоўнікі, утвораныя спосабам чыстага складання, складана-суфіксальным і складана-нульсуфіксальным спосабамі, сведчаць пра даволі вялікую прадуктыўнасць названых спосабаў ва ўтварэнні аказіянальных лексем. Найбольшыя групы склалі назоўнікі-кампазіты (30 слоў) і складана-нульсуфіксальныя дэрываты (19). Радзей ужываліся назоўнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам — намі зафіксавана толькі 5 лексем.

Даследаваўшы 152 аказіянальныя назоўнікі з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20-х гг. XX ст., можна зрабіць вывад, што падобныя лексемны актыўна ўжываліся. Асабліва частотныя сярод іх былі суфіксальныя дэрываты (54 словы, або 35,5 %). Таксама шматлікія групы лексем, утвораных спосабам чыстага складання (30 лексем, або 19,7 %) і нульсуфіксальным спосабам (28 лексем, або 18,4 %). Малахарактэрныя для мастацкіх тэкстаў аказіянальныя прэфіксальныя (3 словы, або 2 %) і прэфіксальна-нульсуфіксальныя (2 словы, або 1,3 %) дэрываты. Як паказвае матэрыял манаграфіі, аднаразовае ўжыванне характэрна для 108 лексем (71,1 %), шматразовае — для 44 (28,9 %). У адпаведнасці з тыпамі літаратурнай мовы створана 109 назоўнікаў (71,7 %), з адхіленнем ад тыпу — 14 (9,2 %), па аказіянальных тыпах — 29 (19,1 %). Некаторыя аўтарскія наватворы маюць аднакаранёвыя адпаведнікі ў літаратурнай мове. Узнікненне новых назоўнікаў на месцы агульнавядомых можна растлумачыць неўнармаванасцю тагачаснай літаратурнай мовы і пошукам найбольш дасканалых лексічных адзінак. Іншымі прычынамі ўтварэння аказіянальных назоўнікаў з’явіліся: а) стылістычныя задачы, б) патрэба мовы ў новых намінацыях, в) версіфікацыйныя мэты, г) арыентацыя на рускую паэтычную школу пачатку XX ст.

Моўнай традыцыяй прынята 20 назоўнікаў (13,2 %): **адпачын, безбярэжнасць, блакітнасць, буравей, бяскрыласць, бястрашша, веснаход**,

¹ Русско-белорусский словарь / под ред. Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки. М., 1953.

вербалоззе, веснавей, ветравей, вырыс, жаўталісце, зорнасць, імглістасць, надранне, партыйка, прытул, пунсовасць, цветабой, ціхаводдзе.

Найчасцей аказіянальныя назоўнікі ўжывалі М. Машара, П. Трус і Я. Пушча.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Александрова О. И.* Новообразования в поэтическом творчестве Маяковского и его современников: использование отвлеченных существительных с суффиксами *-ость, -й, -ний, -ений* // Ученые записки института / Горьк. пед. ин-т. Горький, 1967. Вып. 62. С. 84–104.

2. *Байкоў М., Некрашэвіч С.* Беларуска-расійскі слоўнік. Мінск, 1925.

3. *Белова Б. А.* Сложное окказиональное слово в поэтической речи // Вопросы языкознания и сибирской диалектологии / Том. гос. ун-т. Томск, 1977. Вып. 7. С. 212–216.

4. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове). 2-е изд. М., 1972.

5. *Виноградов В. В.* Проблемы русской стилистики. М., 1981.

6. *Винокур Г. О.* Филологические исследования: лингвистика и поэтика. М., 1990.

7. *Гілевіч Н. С.* Мова, якой мы пішам // ЛіМ. 1982. 11 чэрв.

8. *Григорьев В. П.* Словотворчество и смежные проблемы языка поэта. М., 1986.

9. *Жигарева Е. А.* Авторские новообразования и их функции в письмах А. П. Чехова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ленингр. гос. пед. ин-т. Л., 1983.

10. *Земская Е. А.* Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.

11. *Кандрацэня І. У.* Нулявая суфіксацыя ў сістэме беларускага словаўтварэння : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск, 2000.

12. *Лопатин В. В.* Синь, упавшая в реку. Об одном словообразовательном приеме С. Есенина // Рус. речь. 1970. № 4. С. 8–13.

13. *Лопатин В. В.* Русская словообразовательная морфемика: проблемы и принципы описания : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / АН СССР, Ин-т рус. яз. М., 1976.

14. *Моисеев А. И.* Словообразование современного русского языка : учеб. пособие. Л., 1985.

15. *Намитокова Р. Ю.* Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. Ростов, 1986.

16. *Немченко В. Н.* Современный русский язык. Словообразование. М., 1984.

17. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX в.: Изменения в словообразовании и формах существительного и прилагательного / под ред. В. В. Виноградова, Н. Ю. Шведовой. М., 1964.

18. *Ряшенцев К. Л.* Сложные слова и их компоненты в современном русском языке : учеб. пособие. Орджоникидзе, 1976.

19. Слоўнік мовы Скарыны : у 2 т. / склад. У. В. Анічэнка. Мінск, 1977–1984.

20. *Шанский Н. М.* О происхождении и продуктивности суффикса *-ость* в русском языке // Вопросы истории русского языка / под ред. П. С. Кузнецова. М., 1959. С. 104–132.

21. *Шеляховская Л. А., Петриченко М. А.* Речевые образования на *-ость, -изм* в стихотворениях Е. Евтушенко // Стилистический аспект изучения русского языка в школе и вузе : сб. науч. тр. / Каз. пед. ин-т им. Абая. Алма-Ата, 1978. С. 48–53.

22. *Шеронова Л. А.* Новообразования в поэтических произведениях С. Есенина и их художественная роль // Ученые записки института / Горьк. пед. ин-т. Горький, 1967. Вып. 62. С. 105–134.

Шабовіч М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя. Мінск, 2013. С. 18–45.

I. М. Яраш

Графічная моўная гульня з удзелам індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у сучаснай беларускай паэзіі

Гульня – гэта накіраваны на атрыманне задавальнення працэс, удзельнікі якога ведаюць правілы і выконваюць іх [6, с. 9]. Яна лічыцца адной з фундаментальных якасцей чалавечай культуры. Дзеці знаёмяцца праз яе з навакольным светам, дарослыя выкарыстоўваюць яе як сродак адпачынку.

Адным з відаў гульні з’яўляецца моўная гульня (МГ) – сродак стварэння арыгінальнага, здольнага зацікавіць чытача незвычайным спосабам выкладання твора. Нягледзячы на тое, што ў лінгвістыцы яна даўно стала аб’ектам даследавання, яе вывучэнне выклікае пэўныя цяжкасці, паколькі само вызначэнне тэрміна «моўная гульня» застаецца канчаткова не акрэсленым. У шырокім разуменні МГ – гэта сама мова ў працэсе яе засваення і ўжывання індывідам, у вузкім – усвядомленае адступленне ад нормы з мэтай стварэння гульнёвага дыскурсу (В. Саннікаў [7], Т. Грыдзіна [1], А. Земская [2]).

Механізм МГ будзецца на мадэляванні моўнага парадоксу, які заключаецца ў чаканні чытачом таго, што ў адпаведнасці з нормамі мовы павінна быць напісана, а на самой справе ім успрымаецца тое, што парушае нормы мовы і таму выклікае здзіўленне. Аўтар стварае гульнёвую

сітуацыю пры дапамозе розных прыёмаў, якія прыводзяць да эмацыянальнага і лагічнага асэнсавання адначасова, што забяўляе чытача, запрашае яго да дыялогу, абуджае творчыя здольнасці, фарміруе новы спосаб асваення свету [5, с. 130].

У манаграфіі «Русская разговорная речь» [4, с. 172–173] вылучаюцца два аспекты МГ: гульнёвае выкарыстанне моўных адзінак з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці тэксту і наўмыснае парушэнне норм мовы з прагматычнай мэтай устанавлення і падтрымання фатычнага кантакту з чытачом праз утварэнне камічнага эфекту. В. Саннікаў бачыць у гэтым вызначэнні элементы таўталагічнасці і лічыць яго вельмі шырокім, паколькі «ўся мастацкая літаратура падпадае пад яго – няма аўтараў, якія б не імкнуліся да большай моўнай выразнасці» [7, с. 15]. А. Земская выказвае думку, што часцей МГ выкарыстоўваецца як сродак стварэння камічнага эфекту, які асноўваецца на «двухпланавасці ўспрымання, сутыкненні двух сэнсаў, што пададзены ў адным выражэнні» [3, с. 192].

Асноўным спосабам абыгрывання словаўтваральных магчымасцей мовы з’яўляецца ўтварэнне новых слоў [7, с. 151], у тым ліку індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (ІАН). Новае, незвычайнае слова, утворанае, як правіла, з парушэннем нормы, засяроджае ўвагу чытача і з’яўляецца сігналам для гульнёвага ўспрымання тэксту. Чытач «расшыфроўвае» яго і атрымлівае ад гэтага задавальненне. Каб зразумець, напрыклад, сэнс аказіяналізма В. Іванова *данабакуль*, патрэбна звярнуцца да кантэксту: паводле правілаў пражывання гасці павінны пакінуць інтэрнат да адзінаццаці гадзін вечара, хлопцы крыху затрымаліся, таму развітваюцца на бягу, і ў спешцы нараджаецца новае слова, якое ўяўляе сабой гібрыднае ўтварэнне: *...Гадзіннік хутка стукне, і – гуд бай. // Аб адзінаццатай гасцям дахаты. // Паўскокваць і пагнаць у родны край, // Ляцець па калідоры інтэрнату, // Пакінуць недапітую гарбату – // Збягаць, збягаць, збягаць! // Данабакуль! // Хутчэй на вахту! // Дваццаць тры нуль-нуль!*

Расійская даследчыца аказіянальных слоў А. Земская, якая вылучыла і апісала пяць асноўных функцый словаўтварэння (уласна намінатыўную, канструктыўную, кампрэсіўную, экспрэсіўную, стылістычную), прапануе вылучыць гульнёвую функцыю словаўтваральных неалагізмаў, што ўяўляе сабой рэалізацыю намеру ўдзельніка камунікатыўнага акту пагуляць з формай маўлення, як спецыфічную [3, с. 186].

Аналіз ІАН з твораў сучаснай беларускай паэзіі дае магчымасць вылучыць некалькі прыёмаў моўнай гульні, адным з якіх выступае графічная моўная гульня. Гэты прыём актывізуе ўвагу чытача на суадносінах формы і зместу. У творах беларускіх паэтаў часцей за ўсё выкарыстоўваюцца кантраст вялікіх і малых літар, лацінскі шрыфт, заключэнне слова ў двукоссе, дэфісацыя.

1. Кантраст вялікіх і малых літар. На гэтым будзеца МГ, напрыклад, у аказіянальных словах *ПОСТсацыялізм*, «*няЛЁСтак*». Выдзелены вялікімі літарамі сегмент аказіянальных слоў супадае з узуальнымі словамі *пост* ‘перыяд устрымання ад скаромнай ежы’, *лёс* ‘ход жыццёвых падзей, якія складваюцца незалежна ад волі чалавека’, што выклікае пэўныя асацыяцыі ў чытача: ІАН *ПОСТсацыялізм* мае не прамое значэнне ‘грамадскі лад пасля сацыялізму’, *ПОСТсацыялізм* – гэта ‘цяжкасці, якія выкліканы пабудовай сацыялізму ў краіне’: *Дзед злуецца: Прычакаем! // Бачыш, коціца ўсё ўніз. // Праядзім з табой, што маем, // І – у ПОСТсацыялізм!* (У. Ермалаеў). Філасофскі сэнс назвы верша «*няЛЁСтак*» падказваецца аўтарам у канцы твора: *Каву з нялёсткам язміну, // Месяц спрабуе выціць, // Знікае // Ўбелым нялёстку // Дня. // Сон, у якім // Мяне не было... быў... плыў // Самотным нялёсткам... // Лёс* (А. Спрынчан).

Калі папярэднія прыклады на слых успрымаюцца як узуальныя словы, то прыслоўе *ПРАСПЕКТыўна* з’яўляецца індывідуальна-аўтарскім утварэннем, якое збліжаецца ў каламбуры са словам *перспектыўна* ‘з добрымі перспектывамі’. Сэнс новаўтворанага слова здзіўляе вынаходлівасцю аўтара: *Натхнёна дойдлід працаваў, // Уверх па службе рос актыўна // І старшынёй гарвыканкома стаў, // Бо ён жа мысліць... ПРАСПЕКТыўна!* (П. Саковіч). Паэт выказвае падзяку старшыні Аршанскага гарвыканкома В. Майсяюку за фінансавую падтрымку выдання і прысвячае яму эпіграму, дзе з жартам іранізуе над кар’ерным ростам старшыні. Як вядома, вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы размяшчаюцца на галоўных вуліцах горада. Так што перспектыўны чалавек, які мае планы на будучае, мае ўсе шансы працаваць менавіта ў такой установе.

2. Выкарыстанне іншых алфавітаў. Гульнёвая сітуацыя можа ўтварацца з дапамогай лацінскага алфавіта. ІАН «*Kvaterra*», напрыклад, у лацінскім графічным афармленні гучыць так, як і ўзуальнае слова *кватэра*. Сэнс аказіяналізма «*Kvaterra*» паэт А. Спрынчан тлумачыць у эпіграфіце: *Укагосьці кватэра, // У мяне ж – Kvaterra – зямля жабак* (аўтар спалучыў разам гукапераймальнае слова *ква* і лацінскае *terra* ‘зямля’).

У беларускім паэтычным творы выяўлены ІАН *вершастихи*, афармлены літарамі рускага і беларускага алфавітаў, у якасці назвы пароды. Аўтар высмейвае беларусаў, якія саромеюцца размаўляць на роднай мове: *Дзесьці сярод ночы // Мэкае каза. // Што не бачаць вочы – // Ведаюць «глаза». // Я такі не першы // У наш час ліхі: // Днём пішу я вершы, // А ўначы – «стыхы»* (А. Дымар).

3. Заклучэнне слова ў двукоссе, якое падказвае чытачу, што незвычайнае слова – гэта не памылка, а МГ. Напрыклад, ІАН М. Чарняўскага «*сальфеджаваць*» таксама мае семантыку, якая адрозніваецца ад значэння ўтваральнай асновы *сальфеджыю* ‘вакальнае практыкаванне – спяван-

не нот з вымаўленнем іх назваў'. У вершы аўтар высмейвае такую загану, як п'янства: мужчыны перабралі «гарачых» напояў, ім захацелася спяваць, але няўдалыя «вакальныя» практыкаванні прыцягнулі ўвагу дружыннікаў, якія адвезлі гора-спевакоў у выцвярэзнік: ...*Гэтак мы «сальфеджавалі» // І раўлі, нібы валы, // Покуль не «адгазавалі» // Нас дружыннікі-арлы* (М. Чарняўскі).

Гэты ж прыём выкарыстоўваецца звычайна пры ўжыванні афікса ў якасці свабоднага слова. Як правіла, атрымліваюць свабоду актыўныя афіксы з дакладным адзіным значэннем [3, с. 196]. Напрыклад: *Кажуць, Бога няма – // Вера «істаў» задышных. // Тым бы толькі ўздымаць // З дзіркай вымпел на дышле* (Ю. Голуб). «Істамі» паэт з іроніяй называе партыйнае кіраўніцтва СССР, складалі якое ў асноўным старыя камуністы-атэісты, якія адмаўлялі існаванне Бога.

4. Дэфісацыя. Аўтар, напрыклад, прапануе чытачу высветліць сэнс частак ІАН *штур-шок*, напісанага праз дэфіс. Сам ён спрабуе гэта зрабіць паводле традыцый футурыстаў: сэнс слова *шок* зразумелы – гэта 'агульнае цяжкае парушэнне функцый арганізма ў выніку моцнага пашкоджання ці псіхічнага ўзрушэння', частка *штур-* звязваецца з дзеясловам *штурхаць* і мае значэнне нейкай сілы, якая дапамагае соснам расці, узлятаць уверх: *Каб узляцець, патрэбен штур-шок, – // Ісціну сцвердзіў вопыт... // «...шок», – разумею, а «штур...»? // – як міраж, // – Якою сілай надзелены?.. // Які ж у тых сосен «шок»? Пэўна, «штур...» // Ад каранёў выштурхоўвае...* (В. Зубнак).

Прыёмы МГ могуць выкарыстоўвацца ў комплексе, як гэта адбылося з індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі *сілас-офія* і *ікона-стась*: каламбур, пабудаваны на частковым гукавым супадзенні паранамазавы *філасофія* і *сілас*, *іконастас* і *Стась* спалучаецца з графічнай МГ. Напісанне новага слова праз дэфіс дапамагае агаліць яго ўнутраную форму: *Укрыкліўца свая філасофія, // А ў каровы свая сілас-офія: // Будзе сілас, дык дам малака* (К. Камейша); *Яшчэ ты Стась, а будзеш Стахам. // І я не бачу ў гэтым страху. // Нясі, трымай высока, Стась, // Сваіх радкоў іконастась* (К. Камейша). Так утвараецца каламбур: *сілас-офія* – гэта філасофія каровы, *ікона-стась* – іконастас Стася (Станіслава Валодзькі).

У эпіграме П. Саковіча, прысвечанай Леаніду Галубовічу, графічная моўная гульня таксама спалучаецца з каламбурам, паколькі індывідуальна-аўтарскае прыслоўе *ЛеГальна* вымаўляецца як і ўзуальнае *легальна* 'дазволена законам', але мае іншае напісанне і значэнне: *ЛеГальна* – 'паводле Леаніда Галубовіча': *Аднак законна ўсё, ЛеГальна // – Няма ў тым справы крымінальнай...* Каламбур будзецца на абыгрыванні ўтворанай ад імені і прозвішча беларускага паэта Леаніда Галубовіча абрэвіятуры *ЛеГал* і сугучных ёй узуальных слоў *лягаў* (паранамастычны каламбур),

нелегал ‘чалавек у нелегальным становішчы’ (антанімічны каламбур):
*ЛеГал не раз лягаў пісакаў // Дый аглаблёй лупіў са смакам. // Бывала, гэ-
так «прыгалубіць»... // Ну хто ж тут крытыку палюбіць!.. // А можа,
ў складчыну ЛеГала // «Закажам» проста... нелегалу?*

Такім чынам, паэты звяртаюцца да МГ, каб рэалізаваць свае творчыя задумкі і выклікаць у чытача імкненне да творчага ўспрымання тэксту. Ужыванне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў як сродкаў графічнай моўнай гульні ў сучасных паэтычных творах дазваляе прыцягнуць увагу чытача і падтрымаць з ім кантакт, стварыць цікавы змест за кошт незвычайнага выкарыстання моўных сродкаў, рэалізуе закон эканоміі маўленчых намаганняў, паколькі адно ёмкае, выразнае слова можа перадаць змест цэлага сказа або тэксту. Стварыць гульніваю сітуацыю дапамагаюць наступныя прыёмы графічнай моўнай гульні: кантраст вялікіх і малых літар, выкарыстанне літар розных алфавітаў, двукосся, дэфісацыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Гридина Т. А.* Языковая игра: стереотип и творчество. Екатеринбург, 1996.
2. *Земская Е. А.* Игровое словообразование // Язык в движении: к 70-летию Л. П. Крысина / отв. ред. Е. А. Земская. М., 2007. С. 186–194.
3. *Земская Е. А.* Игровое словообразование // Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / В. Л. Воронцова [и др.]. 2-е изд. М., 2000. С. 162–196.
4. *Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н.* Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. М., 1981.
5. *Кунец С. В.* Языковая игра на страницах белорусских газет // Язык и социум : материалы VIII Междунар. науч. конф., Минск, 5–6 дек. 2008 г. : в 2 ч. / Беларус. гос. ун-т ; под общ. ред. Л. Н. Чумак. Минск, 2009. Ч. I. С. 130–132.
6. *Куранова Т. П.* Языковая игра в речи теле- и радиоведущих : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Яросл. гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. Ярославль, 2008.
7. *Санников В. З.* Русский язык в зеркале языковой игры. 2-е изд., испр. и доп. М., 2002.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / Н. М. Лявончык [і інш.]; пад рэд. М. Р. Судніка і М. Н. Крыўко. Мінск, 1996.

*Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў :
матэрыялы II Міжнар. навук. канф., Мазыр, 22–23 крас. 2010 г. /
рэдкал.: В. В. Шур (адк. рэд.) [і інш.]. Мазыр, 2010. С. 116–118.*

Раздзел 3

СЛОЎНІК АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ

У прапануемым слоўніку прыводзяцца аўтарскія неалагізмы рознай часцінамоўнай прыналежнасці, пры гэтым словы падаюцца ў пачатковай форме: для дзеяслова – інфінітыў, для прыметніка – м. р. адз. л. і г. д. Вызначаецца семантыка кожнага аказіяналізма: вылучаюцца словы з экспліцытнай (прамой) і імпліцытнай (апасродкаванай, асацыятыўнай) актуалізацыяй семантыкі. Прамая актуалізацыя семантыкі ўласцівая адзінкам, лексічныя значэнні якіх заснаваны на выразнай сэнсавай сувязі з утваральнымі асновамі, г. зн. суадносяцца са значэннем кораня і адпаведных афіксаў: *лірніцаць* ‘іграць на ліры’, *шпаркабег* ‘імклівы, хуткі рух’, *шчодрыца* ‘быць шчодрым, плённым’. Аказіяналізмы з імпліцытнай семантыкай узнікаюць у выніку вобразнага, асацыятыўнага ўспрымання свету, што часта прыводзіць да непрадказальнасці, няпэўнасці семантычнай структуры аўтарскіх неалагізмаў: *залучыніць* ‘узнікнуць у памяці’, *срэбрацвецень* ‘з’яанне месячнага святла’.

У асобных выпадках прыводзяцца варыянтныя значэнні аказіянальных слоў, а таксама графіка-арфаграфічныя варыянты напісання аказіяналізмаў паводле арыгінальных тэкстаў адпаведнай эпохі. Пры некаторых аказіяналізмах з празрыстай семантыкай, найперш складанаўтвораных, значэнні не прыводзяцца.

А

Абвеснены *прым., дзеепрым.* (ад *вясна, веснавы*) ‘той (тое), хто (што) адчуў(-ла) на сабе ўздзеянне вясны, вясновы’: *Кіпіць абвеснены прасцяг; Ідуць з абвесненай нарады...; Мар дарожных усмешкай абвеснены // і татарскай фурманкі званок* (У. Хадыка); *За акном – абвесненае ранне* (М. Шабовіч).

Абвяскованы дзеепрым. (ад *вёска, вяскovy*) ‘акружаны вёскай’: *Супастаўна каля хат // Абвяскована дарога...* (У. Хадька).

Абгімніваць дзеясл. (ад *гімн*) ‘урачыста апяваць (як у гімне), услаўляць’: *Я канечна абуран: індустрыя? // Александровічу б яе абгімніваць* (А. Звонак).

Абгуканы дзеепрым. (ад *гукаць*) ‘абжыты’: *Як хлапчанё, вітаць заўсёды рад // Шпакамі абгуканья шпакоўні* (К. Жук).

Абеларусіць дзеясл. (ад *Беларусь*) ‘адапціраваць да законаў беларускай мовы, асіміляваць’: *...запазычыўшы тое ці іншае слова, трэба яго абеларусіць, г. зн. падпарадкаваць законам свае граматыкі* (Я. Лёсік).

Аб’ёміста прысл. (ад *аб’ёмісты*) ‘з вялікім аб’ёмам’: *Аб’ёміста, шмат-словіста, // А значыць – ганарарыста* (Г. Юрчанка).

Абкебічыць дзеясл. (ад прозвішча *Кебіч*) ‘зрабіць прыхільнікамі Кебіча; стаць у паводзінах і ўчынках падобным да Кебіча’: *Адзін Бог ведае, колькі людзей такім хітрым чынам удалося абкебічыць* (ЛіМ. 1998. 8 мая).

Аблаўрэчаны дзеепрым. (ад *лаўрэат*) ‘пра таго, хто атрымаў званне лаўрэата’: *Убачыў ісіціну на дне застою // І быў аблаўрэчаны за тое* (Р. Барадулін).

Абліскавічаны прым., дзеепрым. (ад *бліскавіца*) ‘пакрыты маланкамі’: *Верхаводка, // Абліскавічаная бліскавіцай, // Агромная громам крутарогім* (М. Танк); *З абліскавічанага неба — // сяйво пазалацельх зор* (С. Панізнік).

Аблокабровыя прым. (ад *аблокі і бровы*): *У неба ўскінулі галовы // Аблокабровыя дымы* (Р. Барадулін).

Аблокаплыўны прым. (ад *аблокі і плысці*): *Хай прывітальныя радкі // Аблокаплыўнымі пантонамі // Злучаюць берагі ракі...* (Р. Барадулін).

Аблюдзіцца дзеясл. (ад *людзі*): *І ўзадзьмуцца зубровы грудзі, // ды аблюдзяцца ўрэшце людзі* (А. Давыдаў).

Абмякініць дзеясл. (ад *мякіна*) ‘пакрыць мякінай, у мякіне’: *Хлявы раскідаюць каровы, абмякініўшы пысы ў мякіну* (Я. Пушча).

Абніжэць дзеясл. (ад *нізкі, ніжэй*): *Ведаю, Дзвіна ўжо не такая: // пэўна, абніжэлі берагі...* (С. Панізнік).

Абнэплены дзеепрым. (ад *нэп* (*гіст.*) — новая эканамічная палітыка) ‘з прыметамаі нэпа’: *Іду, а душы маёй комфракцыя // абурана натоўпам абнэпленым* (А. Звонак).

Абнядоліцца дзеясл. (ад *нядоля*) ‘збяднець’: *Ты і вёскаю, ты і горадам // Абнядолілась, поле роднае* (Я. Купала).

Абплакаціць дзеясл. (ад *плакат*) ‘зрабіць нежышчэвым, нерэальным, ідэалагічна надуманым, шаблонным’: *Абплакацім шлях у апраметную* (Р. Барадулін).

Абраманіцца дзеясл. (ад раман і Раман): Ты **абраманіўся**, Ганад, — // Цяпер табе сам Мележ брат (М. Шабовіч).

Абгынніца дзеясл. (ад тын (агароджа)) ‘закрыцца, абгарадзіцца’: **Аб-тыннося жалезным тынам**, // Дробнымі зорамі абгараджуся (Н. Гілевіч).

Абурштынены дзеепрым. (ад буриштын) ‘такі, які стаў падобным на бурштын, мае колер бурштыну’: *А ён глядзіць з тысячаў партрэтаў тысяччу вачэй з нямою думай з абурштыненых вітрын* (З. Бядуля).

Абурштынніца дзеясл. (ад буриштын) ‘пакрыцца бурштынавай смалой’ (пра племя): ...*смалою абурштынiлася* (З. Бядуля).

Абхаўтураны дзеепрым. (ад хаўтуры) ‘нежылы, мёртвы’: *Хрытне спеў лебядзіны ў абхаўтураным дыме палацаў* (У. Хадыка).

Абыпраштоські наз. (ад абы, пра і штосьці): назва нататак Я. Рагіна (ЛіМ. 1998. 10 ліпеня).

Абыякаўцы наз. (ад абы-як) ‘пра раўнадушнага, абыякавага, нейтральнага ў адносінах да іншых’: *Мы — або вялікія патрыёты, // або звычайныя абыякаўцы...* (Л. Дранько-Майсюк).

Абяззораны дзеепрым. (ад без і зоры): *Неба чорнае, поле ворнае, // што пасеяў твой Бог начны, // абяззораны, абязброены?* (М. Віч).

Абязрыбіць дзеясл. (ад без і рыба): *Ды нейкаму // Пераўтваральніку прыроды // Узбрыло рачулку гэту // Вырастаць і абязрыбіць, і перакінуць мост, // Які мы зараз пераходзім* (М. Танк).

Абярэжніца наз. (ад абярэг, аберагчы): *Ты са мною — і свет не загіне, // Да грудзей прыпаду галавой — // Не багіня, а берагіня, // Абярэжніца, берагой мой* (В. Зуёнак).

Аб’ясніць дзеясл. (ад ясны — растлумачаны) ‘зрабіць ясным (у выніку тлумачэння), прасветленым’: *Няўжо нас не аб’ясніць розум ясны?* (Я. Купала).

Абцяльшчык наз. (ад абцяць): *Самым хвалько // Ёцэлай сельскай акрузе // Быў абцяльшчык // Па прозвішчу Зюзя* (К. Кірэенка).

Аваўкалачыцца дзеясл. (ад ваўкалак) ‘зрабіцца непрыемным, несправядлівым, злым’: *Вельмі ж аваўкалачыліся і каб прымелі, дык утапілі б мяне ў лыжцы вады два рыжыя і лысыя журналісты...* (Г. Далідовіч).

Авечарэлы дзеепрым. (ад вечар): *Як жа табе жывецца, // авечарэлае сэра?* (С. Панізнiк).

Агнецца дзеясл. (ад агонь) ‘свяціцца, як агонь; палаць’: *Агнеюцца паходні* (З. Бядуля).

Агнецца-агніцца дзеясл. (ад агонь) ‘радавацца, быць шчаслівым’: *З’явіся зноў на шчасця даляглядзе, // Няхай душа агнеюцца-агніцца* (М. Шабовіч).

Агнець-гарэць дзеясл. (ад агонь і гарэць) ‘гарэць, існаваць’: *Бывай, зранка ясная мая, // Агней-гары, нат як мяне не будзе* (Э. Акулін).

Агнёва-калючы прым. (ад агнёвы і калючы) ‘калючы, як агонь’: *Сам Віктар не бачыў і не чуў ні дарогі... ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарстоваю абсыпаў яго твар* (М. Зарэцкі).

Агнёва-прамяністы прым. (ад агнёвы і прамяністы) ‘прамяністы, як агонь’: *Зазяла жыццё даўно патрачаным бляскам, усміхнулася агнёва-прамяністай усмешкай* (М. Зарэцкі).

Агнёва-ясны прым. (ад агнёвы і ясны) ‘ясны, як агонь’: *...я адчуў тут усім нутром з агнёва-яснай выразнасцю ўсю неабходнасць гэтай пераробкі і немінучасць яе* (М. Зарэцкі).

Агнёвасць наз. (ад агнёвы) ‘святло, асветленасць’: *І ночы таемнасць пазнай ты глыбоку // і зор яе дробных агнёвасць, святло... (А. Гурло); ...прад намі — агнёвасць пазіцый* (А. Звонак).

Агністасць наз. (ад агністы) ‘яркае святло’: *Месяц глянуў, схваўся між гор, // не адважыўся ласцы прэрэчыць тых, // хто ззяе агністасцю зор* (А. Гурло).

Агніць, агніцца дзеясл. (ад агонь) ‘рабіцца (быць) падобным да агню; палаць’: *Чырвань тулава ярка іскравіць, // агніць пад праменьнямі сонца-агнішча* (З. Бядуля); *Ой, ты, гаю шоўказонны, // Над табой агніць зара* (С. Хурсік); *Дзе скрыўджаных доля агніцца, дзе мовы іскрыцца вясёлка...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Агняваць дзеясл. (ад агонь) ‘грымець, быць неспатольным’: *Доўга балъ агняваў, чырванеў і грымеў, // дым атрутны наўкола струменіў* (А. Емяльянаў).

Агнявей наз. (ад агонь і веяць) ‘радасць ад абуджэння, выясновасць’: *Я бачу — вясны агнявей // Імчацца ў жытнёвы абшар...* (З. Астапенка).

Агнявейны прым. (ад агонь і веяць; параўн. агнявей) ‘радасны, жыццёвы’: *Гэта мы залічым, // гэта мы успомнім, // калі словы стануць // агнявейнай дзейі* (У. Дубоўка); *Хай поле тваё родзіць вечна // і помніць агнявейнае Купалле* (С. Панізнік).

Агнявіста прысл. (ад агнявісты) ‘цёпла, светла, урачыста’: *Беларусь, над табой агнявіста // новай квадры настаў маладзік!* (П. Трус).

Агнявокі прым. (ад агонь і вока) ‘з агнявымі вачыма; які мае (нагадвае) агнявое вока; бліскучы, зыркi’: *Вось удалёку, з-за цьмянага бору // агнявокае бліснула сонца* (Я. Журба).

Агнядзейсны прым. (ад агонь і дзейсны) ‘напорысты, мэтаімякнёны, імклівы’: *І ўзарвецца хваляй цёплай, // Агнядзейснаю, гарчай* (М. Мятліцкі).

Агнязарны прым. (ад агонь і азарыць) ‘бурны, імклівы, рэвалюцыйны’: *Ў гордым ходзе і барацьбе // Зменіш ты агнязарнае Сёння* (З. Астапенка).

Агнязорны, вагнязорны прым. (ад агонь і зорны) ‘ясны, светлы’: *Пад жыццёвы штодзённы шум, // Пад гадзін агнязорных веянь // Растрасу*

накіпаўны сум (А. Куляшоў); Здабудзем ішчасце для сябе, для ўнукаў // пад Савецкім **вагнязорным** цудам (З. Бядуля); Думкі **агнязорныя** ў далячынь бясконца птушкай вырываюцца... (С. Ракіта); Што ў паглядзе тваім? **Агнязорная** спель // Ці крынічка жыцця, што так слаўна булькоча? (М. Шабовіч).

Агняквет наз. (ад *агонь* і *квет(ка)*) ‘нешта выключнае, дзіўнае’: Бо толькі гэта глеба // дасць нам жаданы **агняквет**, // якім крывіцкі геній // счаруе свет (В. Ластоўскі).

Агнякрылы прым. (ад *агонь* і *крылы*) ‘з вогненнымі крыламі; які мае агнявыя крылы’: ...на дарозе між прысад ходзіць вечар, // ускрыляе **агнякрылых** птушаня (А. Александровіч).

Агняпас наз. (ад *агонь* і *пас*) ‘паласа (пас) агню’: ...і ночкі цень раскінула над намі свой **агняпас** (М. Машара).

Агняспад наз. (ад *агонь* і *спадаць, падаць*) ‘вогненныя іскры’: Правады, як лейцы, // зблытаюцца ў вузлы. // Імгненна пачынаецца // іскрапад, **агняспад** (М. Бусько).

Агнятонны прым. (ад *агонь* і *тон* (муз.)) ‘які мае тоны агню’ (пра песні): У іх гоман сталі звонкае, // удары малатка, // напевы **агнятонныя** // фабрычнага гудка (А. Дудар).

Агняцвет наз. (ад *агонь* і *цвет*) ‘пра нешта светлае, шчаслівае; увогуле пра будучыню’: Тонуць постаці жней // Ў **агняцветце** надзей, // І шасцяць, шалясяць на майдане (П. Трус).

Агняцветы-ніткі наз. (ад *агняцвет* (*агонь* і *цвет*) і *ніткі*): Прадуцца раніц **агняцветы-ніткі** (М. Танк).

Агняцвеціць дзеясл. (ад *агонь* і *цвет*; параўн. *агняцвет*) ‘ярка цвісці; рабіцца як агняцвет’: ...ў шэрані бярозаў — **агняцвеціць** словы (Я. Туміловіч).

Аграўсімпром наз. (ад *агра*, *усім*, *пром* (прамысловы)): Установа «**Аграўсімпром**» (В. Бародзіч).

Агромлены прым. (ад *агромністы*) ‘незвычайна вялікі, агромністы’: І ў кроне яблыні **агромленай**, // І ў ацішэлых берагах — // Была святлейшаю ад промня // Правініцяльная туга (Я. Янішчыц).

Адвечна-зменлівы прым. (ад *адвечны* і *зменлівы*) ‘пра тое, што пастаянна абнаўляецца; увогуле пра новае’: Ты не вечны, але ты не лішні // на **адвечна-зменлівай** зямлі (В. Жуковіч).

Адгітарыць дзеясл. (ад *гітара*) ‘пра мінулае, незваротнае’: ...Не падняць нам з смяротнай пасцелі // Ў сінярунь **адгітарыўшых** дзён (Т. Кляшторны).

Аддана-наіўны прым. (ад *адданы* і *наіўны*) ‘рамантычны, узнёслы, даверлівы’: Зняволіш яшчэ не адно // **аддана-наіўнае** сэрца // і кінеш на самае дно (Т. Крэнь).

Адзетак наз. (ад адзенне): *Ці шчасце ад адзетку?* (Д. Бічэль-Загнетава).
Адзёўчанець дзеясл. (ад дзяўчына) ‘пасабываць з дзяўчынай; іран. быць падобным да дзяўчыны’: *З дзяўчынкай сеў, глядзі, адзёўчанеў* (С. Блатун).

Адзінаспеўны прым. (ад адзіны і спеў) ‘дарагі сэрцу, любімы’: *Гучыць мелодыя каханьня — // Адзінаспеўная. Адна* (М. Шабовіч).

Адзяржавіць дзеясл. (ад дзяржава) ‘набыць дзяржаўнасць, стаць дзяржавай’: *Нашанівлі Боскую праўду — у Слове, // Адзяржавілі родны свой кут* (І. Багдановіч).

Адкаваліваць дзеясл. (ад кавалак; наразаць (араць) кавалкамі) ‘араць пашню’: *Адкаваліваюць скібы // Коні гакамі падкоў...* (П. Трус).

Адкарагодзіць дзеясл. (ад карагод) ‘адысці ў мінулае’: *Адкарагодзіў лістапад, // Адлістападзіў* (А. Салтук).

Адлетуценіць дзеясл. (ад летуценны, летуценнік) ‘пазбыцца жыцця, памерці; стаць дарослым’: *Прышоў са змроку — ў цемру лёг. // Адлетуценіў* (Р. Барадулін).

Адлістападзіць дзеясл. (ад лістапад) ‘скінуць ліст; адысці ў мінулае’: *Адкарагодзіў лістапад, // Адлістападзіў* (А. Салтук); *Адначуццёвіць сэрцабой, // Як быццам лес адлістападзіць* (М. Шабовіч).

Адлусціць дзеясл. (ад луста (хлеба)) ‘адрэзаць лусту хлеба’: *Пірага з пытлёўкі свежай вечар // неспадзеўкі дзесь нажом адлусціў* (У. Ляпёшкін).

Адлюстроўе наз. (ад адлюстравань) ‘адлюстраванне’: *светамір перакуліўся // згубіў правільнасць // памераў і прапорцыў // у ім перамышаўся // бляск зорак // і адлюстроўе ліхтароў у шыбах* (І. Багдановіч).

Адлюстроўка наз. (ад адлюстроўваць) ‘адбітак, адлюстраванне’: *Засыпана зорамі неба ўсё чыста, // Плывуць адлюстроўкі ад іх каля нас тут* (У. Дубоўка); *Ружавела сонца пацалункам раньня, // і блішчалі далі адлюстроўкай шкла* (М. Лужанін).

Аднабакова-аднадушна-шэры прым. (ад аднабаковы, аднадушны і шэры): *Няўжо на тэлебачанні ўжо даўно няма яркіх індывідуалаў-прафесіяналаў? І ўсё яно (4 гадзіны вяшчання ў дзень на 3000 калектыў?) аднабакова-аднадушна-шэрае?* (ЛіМ. 1992. 17 студзеня).

Адназемка наз. (ад адзін і зямля) ‘паходжаннем з адной зямлі’: *Вось чаму імя тваё мне дорага, // Адназемка добрая мая* (П. Глебка).

Аднаімец наз. (ад адзін і імя) ‘той, хто мае адно паходжанне; блізкі родзіч’: *Пытанне ўраз узнікла без прычыны: // хто наш таму: // нашчадак? // Аднаімец? // Ці сваяк?* (А. Клышка).

Аднанакантынентцы наз. (ад адзін і кантынент) ‘тыя, хто пражывае на адным і тым жа кантыненте’: *У Вялікім Княстве Літоўскім, такім чынам, сышліся куды маладзейшыя сыны Сярэднявоўя, чым іх аднанакантынентцы на Захадзе* (А. Лойка).

Аднаконны-худаконны прым. (ад аднаконны і худаконны): *Ён мяне лічый тады закаранелым кансерватарам, калі я раз пасмяяўся над яго саматужніцтвам — гэта значыць праводзіць індустрыялізацыю ў аднаконнай-худаконнай гаспадарцы* (К. Чорны).

Аднакрэўнік наз. (ад адзін і кроў) ‘адной крыві’: *Г голас крыві // Аднакрэўнік // З натоўпу вякоў пазнае* (Р. Барадулін).

Адольфваць дзеясл. (ад Адольф (імя мастака)): *Мастак і празаік ... // Лягчэй так ствараць // «Жывою душой» пачуццёваю: // Як пэндзлем стамляешся ўсё адцяняць, — // Адольфваеш прозаі жыццёваю* (Ю. Свірка).

Адпачуццёвіць дзеясл. (ад пачуццё) ‘закончыць выяўляць пачуцці’: *Адпачуццёвіць сэрабай, // Як быццам лес адлістанадзіць* (М. Шабовіч).

Адпачын наз. (ад адпачынак) ‘адпачынак’: *Над плоймай струнных гукаў гучных адпачынаў агнеюцца паходні* (З. Бядуля).

Адпрэчваць дзеясл. (ад прэч (ісці прэч)) ‘адводзіць погляд у іншы бок; пазбягаць назірання’: *Навесты голя за акном, прыстылым да пагляду, // Адпрэчваюць пагляд, і дом, і белы прывід саду* (Т. Бондар).

Адрознамоўны прым. (ад розны і моўны) ‘іншамоўны; пра тых, хто валодае рознымі мовамі’: *Цадзі вачмі чужыя гарады, // Нырай на дно адрознамоўных рэчак...* (Р. Барадулін).

Адрэхваць дзеясл. (ад рэха) ‘вяртацца рэхам; пра паўторныя прыступы кашлю’: *Кашляла зорка ў нябёсах, // Зорка прастыла ў самоце // У сінім касмічным сумёце, // Кашаль адрэхваўся ў лёсах* (І. Багдановіч).

Адснежыць дзеясл. (ад снег) ‘пра заканчэнне снегу; пра прыход вясны’: *Неяк непрыкметна адснежыла зіма і прамінула вясна, саступіўшы месца сапраўднаму цяплу...* (В. Коўтун).

Адсценіць дзеясл. (ад сцяна) ‘адштурхнуць, прыціснуць да сцяны’: *Бокам ледзь прыкіне, // Неўпрыкмет штурхне, адсценіць — // І... бывай гадзіннік* (А. Александровіч).

Адцвіласць наз. (ад адцвілы) ‘тое, што прайшло, адцвіло’: *Жудасна. Баюся дагарэць. // А ў жыцці адно: адна адцвіласць* (З. Бандарына).

Адчайдушна прысл. (ад адчайны і душа) ‘ад усёй душы; шчыра, паспраўднаму’: *Супраціўляліся адчайдушна* (У. Караткевіч).

Адчайдушна-вясёлы прым. (ад адчайдушны (адчайная душа) і вясёлы): *Г усё гэта было як жудасная, адчайдушна-вясёлая, да надрыву пякельная цяжкая пад гэтымі валамі гульня* (У. Караткевіч).

Адчайна-незямны прым. (ад адчайны і незямны): *А заўтра мо сенсачы амаатар, // Сляпы паклоннік атамнай чумы, // З аукцыёна твой прадасць бюстгальтар // І твой партрэт адчайна-незямны* (Я. Янішчыц).

Адчайна-проста прысл. (ад адчайны і проста): *Так годна-смела і адчайна-проста // І шкадаваць, што ты малога росту...* (М. Шабовіч).

Адчайна-таропкі прым. (ад адчайны і таропкі): *Мы будзем любіць пацалункі дажджу і памятаць голас адчайна-таропкі* (Л. Барадзейка).

Адшкадаваць дзеясл. (ад шкадаваць) ‘падароваць са шкадаваннем’: *Шчодро нам шчасце адшкадавалі — // Не паміраеш з ім і не жывеш...* (Р. Тармола-Мірскі).

Адшчыраваць дзеясл. (ад шчыры) ‘плённа папрацаваць’: *Калі адшчырае над кветкай пчала, // Мураш сваю рупнасць у працы спатоліць — // Работа мяне прыкуе да стала* (К. Жук).

Адынец наз. (ад адзін) ‘адзінокі; той, хто адбіўся ад статка’: *На ўзлесці, // Як адынец, адбіўшыся ад статка, — // Вялізарны вывараці корч* (М. Танк).

Аер-чарот наз. (ад аер і чарот): *Рэчка шустрая // Песень хвалямі, // Чыстай люстраю // Ды каралямі // Вольна коціца // Пад аер-чарот* (П. Трус).

Аерьшца дзеясл. (ад аер) ‘пра аер па берагах рэчкі’: *Рака-паляшучка // Чароціца і аерьшца* (А. Зарышкі).

Ажалобіцца дзеясл. (ад жалоба) ‘быць у стане жалобы’: *Смуткам, роспаччу вачэй прарубы вуліц ажалобіліся* (З. Бядуля).

Ажвіраны дзеепрым. (ад жвір) ‘пакрыты жвірам’: *Не заплача сэрца з журавамі // У туман ажвіраных далін* (Т. Кляшторны).

Азорваць дзеясл. (ад зоры) ‘асвятляць зоркамі; кіравацца ў дарозе па зорках’: *Я парушыў тваю цішыню, // разарваўшы на частачкі сэрца. // Шлях твой светлы азорвае* Зніч (М. Ляшчун).

Азярняць дзеясл. (ад зерне) ‘засеяць зернем’: *Скідае куточак, азярняць поле...* (Я. Купала).

Айчыналюб наз. (ад айчына і любіць) ‘той, хто любіць айчыну’: *А ці шмат на Нясвіжчыне людзей «у краязнаўстве»? Хто іх сёння збірае пад сцягі айчыналюбаў або нейкага звязу «па інтарэсах»? (Я. Грынкевіч).*

Айчынна-нашыя прым. (ад айчынны і нашы): *Ды намі ж не такое згорана — // няўжо ні кропелькі не сорамна, // гаспадары айчынна-нашыя? // Карміць вас нельга нават кашаю!* (М. Дукса).

Акамсамоліць дзеясл. (ад камсамол) ‘папоўніць свае шэрагі маладымі; з пачуццём маладосці, энергіі і спрыту’: *«Маладняк» сваім юнацкім запалам акамсамоліў і амаладнячыў і тых старых пісьменнікаў, якія ўвайшлі ў «Маладняк»* (А. Вольны).

Акардэонна прысл. (ад акардэон) ‘пра гукі, што нагадваюць ігру на акардэоне’: *Ах, што гэта за рэстаранчык быў! На цэнтральнай вуліцы Касцюшкавай акардэонна дзвярыма парываў* (Л. Дранько-Майсюк).

Аквечаны дзеепрым. (ад кветка) ‘упрыгожаны кветкамі; услаўлены’: *І вось паўстае, аквечаны заравам, ўзгадованы воляй высокі разгон...* (В. Ма-

ракоў); *Тады* — я памятаю — ў вуліцах **аквечаных** ішлі ў сярмягах вы... (Х. Ельшэвіч).

Аквяціць дзеясл. (ад *кветка*) ‘упрыгожыць; асвятліць’: ...**аквяці** лугавыя пакосы... (Я. Купала); *Нядоля і слёзы сабой краіны чало* **аквячалі**... (У. Дубоўка).

Акешка наз. (ад *акенца*) ‘пра невялікае акенца’: *На ўскраіне горада ў новай хаціне // Адчыняю акешкі, гукаю ў прастор і змаўкаю*... (М. Лужанін).

Акрынчыць дзеясл. (ад *крыніца*) ‘зрабіць бадзёрым, чыстым, незмутнёным’: *На дне далін вянкi цвітуць адвечна, // істоту акрынчылі красой* (У. Дубоўка).

Аксаміціць дзеясл. (ад *аксаміт*) ‘пакрываць аксамітам; нагадваць аксаміт’: *Сонца тварам у снезе купаецца, // Аксаміціць шырокае поле*... (Ю. Базыленка).

Аловіста прысл. (ад *аловак*): *Паперыста, аловіста, // Задуміста, парнасіста* (Г. Юрчанка).

Альтабасабарытон наз. (ад *альт, бас, барытон*): *О! Маё хобі — мікрафон! // Мой альтабасабарытон!* (М. Скрыпка).

Альтанка-самотніца наз. (ад *альтанка і самотны*): *Алея, за якой пачалося каханне, // вытокам альтанку-самотніцу мела* (К. Мяшкова).

Амаладнячыць дзеясл. (ад назвы літаратурнага аб’яднання «Маладняк») ‘абудзіць маладыя таленты, амаладзіць’: «Маладняк» сваім юнацкім запалам акамсамоліў і **амаладнячыў** і тых старых пісьменнікаў, якія ўвайшлі ў «Маладняк» (А. Вольны).

Амерычкі наз. (ад *Амерыка*): *Амерычкі, еўропкі... // Вайна так неўспадзеў...* (Л. Дранько-Майсюк).

Амлет-рулет-сардэлькі наз. (ад *амлет, рулет, сардэлькі*): *Ды выпіў неяк раз тры лішніх стопкі // І трапіў у «Амлет-рулет-сардэлькі»* (П. Сушко).

Ангарнасць наз. (ад *ангарны*): *Інтэр’ераў ангарнасць бетонна-шкляная, // Антыфазы дзвярэй, // Заблудзіўся скразняк...* (Г. Булыка).

Анкетаман наз. (ад *анкета і -ман*) ‘строгі чыноўнік, прыхільнік розных анкет і пад.’: *Відаць, гэтыя, што з устаноў, // Таварыстваў, Музеяў, Рэдакцый, // Ад калекцыянераў аўтографу і анкетаманаў, — // Няхай пачакаюць* (М. Танк).

Антыабстрактны прым. (ад *анты-* і *абстрактны*): *У галаве яго цяпер раіліся // І бушавалі яркія ўяўленні: // Зусім рэальная, антыабстрактная, // Засмажаная ў саганку свініна, // Румяныя скрылькі тушоной бульбы...* (Н. Гілевіч).

Антыбайка наз. (ад *анты-* і *байка*): *Зязюлі хацелася надта // Наседзец самой антыяйкі, // Каб вывесці антыпернатых // Для антыбайкі* (Р. Бардулін).

Антыбалада наз. (ад *анты-* і *балада*): *Гісторыка-геаграфічная анты-балада* (падзагаловак да верша «Пірогі і пірагі» В. Зуёнка).

Антыгалава наз. (ад *анты-* і *галава*): *З босай антыгалавой // Не шапчыся з крапівой, // Бо загар на ўсю шчаку // Атрымаеш неўзнаку; Гудзе, і думку абвівае лой. // І вершы пішуцца антыгалавой* (Р. Барадулін).

Антыдачны прым. (ад *анты-* і *дачны*): *Эпас пісаў антыдачны, // Пакуль дачы ўзяць не мог!* (А. Лойка).

Антыдраканіст наз. (ад *анты-* і *драканіст*) ‘той, хто паводзіць сябе прыстойна; справядлівы чалавек’: *Ён з намі быў, ён нас любіў // І нават пад уціскам // Не проста Бургамістрам быў, // А антыдраканістам* (Л. Дранько-Майсюк).

Антыдрама наз. (ад *анты-* і *драма*): *Ёсць бяда, і гора ёсць? // Але ж радасць ёсць таксама. // На зямлі яна не госць – // Змрочнай драмы антыдрама* (М. Стральцоў).

Антыдым наз. (ад *анты-* і *дым*): *Туман, хто – ты? // Аблачына вады? // Антыдым?* (А. Мінкін).

Антыежа наз. (ад *анты-* і *ежа*): *Вось хіба з’ем талерку антыежы // І за табою следам палячу* (Г. Юрчанка).

Антыпярнатая наз. (ад *анты-* і *пярнатая*): *Зязюлі хацелася надта // Наседзець самой антыяйкі, // Каб вывесці антыпернатых // Для антыбайкі* (Р. Барадулін).

Антыродзічы наз. (ад *анты-* і *родзічы*): *О, хіжыя цыклоны і цыклопы, // Калі ж вас антыродзічы змятуць?* (М. Чарняўскі).

Антысіла наз. (ад *анты-* і *сіла*): *Нашто гадаць, якая антысіла // Цябе з зямлі узнесла да планет* (Г. Юрчанка).

Антыяйкі наз. (ад *анты-* і *яйкі*): *Зязюлі хацелася надта // Наседзець самой антыяйкі* (Р. Барадулін).

Антэнарогі прым. (ад *антэна* і *рог*) ‘насычаны антэнамі’: *Горад антэнарогі // наставіў ад ветру злога // каўнер акружнае дарогі* (М. Скобла).

Апанець дзеясл. (ад *пан*): *...няўжо я настолькі... апанеў?* (М. Зарэцкі).

Апаньтаньваць дзеясл. (ад *апантаны*) ‘быць апантаным; бяздумна нешта рабіць’: *Апаньтаньваў іх шал // Лаўрэнція Беры!* (А. Лойка).

Апаўнець дзеясл. (ад *паўнець*) ‘зрабіцца поўным’: *Апаўнела сонца над борам. // Цёплы бераг дыхае чаборам* (С. Панізнік).

Апошне-сціснутыя прым. (ад *апошні* і *сціснуты*): *Апошне-сціснутыя кроплі расы...* (С. Баранавых).

Апошняець наз. (ад *апошні*) ‘штосьці апошняе’: *У галаве – апошняець думкі, // А ў кашальку – астатні грош...* (І. Багдановіч).

Ап’янела-крыважэрны прым. (ад *ап’янелы* і *крыважэрны*) ‘забойчы, антылюдскі, чалавеканенавісніцкі’: *Агонь не згасне, польмыя ўзгарыцца // І рухне ап’янела-крыважэрны // Іканастанас насільніцтва і цемры* (В. Зуёнак).

Арангутанна присл. (ад арангутан) ‘непрямна, нахабна, непрыстойна’: ...з экрануў равуць **арангутанна** – // спяваюць калматыя // трасуны-хапуны (А. Русецкі).

Арахоўна присл. (ад арэх, арэхавы) ‘з багатым ураджаем арэхаў’: *І шуціць ляшчыннік: // Будзе арахоўна* (П. Панчанка).

Арбіціна наз. (ад назвы папулярнага гатунку цыгарэт «Арбіта»): *Потым, наволі дасмоктваючы арбіціну, узіраўся на дужую хуткую плынь вады* (У. Ягоўдзік).

Арганіць дзеясл. (ад арган) ‘іграць на аргане; браць арганьныя ноты’: *Кладзе сабе восень на пліты лісты, // А трубы арганяць вясёла!* (А. Пісарык).

Арлаваць дзеясл. (ад арол) ‘назіраць за палётам арлоў’: *Арлуе цішыня арламі // На сотню кіламетраў з сакам; Два арлы арлуоць // Над шырокім стэпам* (М. Танк).

Арласты прым. (ад арол) ‘з выявай арла як геральдычнага знака; з выявай герба Расіі’: *Арласты гузік* (С. Баранавых).

Арлінагорба присл. (ад арліны і горб) ‘нагадваючы выяву арла’: *Сагнуўшыся арлінагорба, уваветрыўшы ў працяг руку – то Афрадытай, то Ніобай здавалася дзяўчына* (У. Дубоўка).

Арлы-гвардзейцы наз. (ад арлы і гвардзейцы): *На клёкат грозны, баявы // Зляцяцца ўраз арлы-гвардзейцы* (А. Пысін).

Арфазвоннасць наз. (ад арфа і звон): *Мой лобы браце, блізкі і далёкі, // няма сталёвасці і арфазвоннасці...* (У. Дубоўка).

Арфічна присл. (ад арфа) ‘з музычным афармленнем на арфе’: *Ці варты я хвіліны гэтай шчаснай, // Калі гучаць арфічна Вашы астры // Панад пустой канцэртнай асакой* (Л. Дранько-Майсюк).

Архігруць наз. (ад архі- і труць) *Архітрутня Аўгусціна ці яго казначэя Саўку Паўзуна пачуў?* (А. Бажко).

Асамотнены прым. (ад самотны) ‘пусты, які не мае сяліб’: *Стары гасцінец асамотнены* (М. Танк).

Асачынка наз. (памянш. ад асака): *Я рады, што казыча скронь // Мне асцярожна асачынка* (У. Скарынкін).

Асенніца дзеясл. (ад асенні) ‘мець восеньскі настрой; сумаваць’: *Хай восенню – асенніца, // А летам няхай леціца* (У. Правасуд).

Аслона наз. (ад асланіца) ‘надзейнасць’: *Мая апора і аслона // Убезнадзеі на краю – // Кажы ласкавыя мне словы, // Дары пляшчоту мне сваю* (Н. Мацяш).

Асмуглачолы прым. (ад смуглы і чало): *Люстэркі ранішніх калюж // Балкан асмуглачолы // Разбіў, // Як састарэлы муж* (Р. Барадулін).

Аснежка наз. (ад снежны) ‘снежавы покрыв’: *І толькі праменнае сонца жывое // Кранецца дыханнем аснежка зямлі* (М. Мятліцкі).

Асоба-з’ява-вобраз наз. (ад *асоба*, *з’ява* і *вобраз*): *Цімох Афінскі як асоба-з’ява-вобраз сустракаецца ў літаратуры Адраджэння ў італьянцаў, англічан, іспанцаў і французцаў, потым трапіць да Шэкспіра* (Г. Колас).

Асобакультайскі прым. (ад культ *асобы*) ‘суровы, бесчалавечны, антынародны’: *Грузін Сталін у перапынках // паміж асобакультайскімі захадамі // рухаў наперад рускую філалогію* (ЛіМ. 1998. 19 чэрвеня).

Аступеніца дзеясл. (ад *ступень* (навуковая)) ‘атрымаць навуковую ступень’: *Трэцца шчэ ля матчынай спадніцы, // А ў навуку падбегам сяшыць // Аступеніца, абараніца, // Каб бяздумна, лёгка, сытна жыць* (П. Панчанка).

Асуд наз. (ад *асудзіць*): *Сяброў за ворагаў лічыць – сабе ў асуд і выйдзе; Усё вядома ўжо. І да канца. // У гэтым і асуд, і суцяшэнне* (Т. Бондар).

Асфальтка наз. (ад *асфальт*) ‘асфальтаваная шаша’: *Асфальтка шалёна бегла пад колы машыны, з віхрам і шалясценнем ірвалася з-пад іх назад, фары лёгка і ярка рассоўвалі змрок* (В. Быкаў).

Атарна прysl. (ад *атара*) ‘падобна на атару шэрых авечак’: *Туманам атарна – // Варна!* (Р. Барадулін).

Аўдзей – Скубі з людзей (ад *Аўдзей*, *скубі з людзей*): *Ох і меў народ забаву, // Як паселі ўсе на лаву: // І Патап – Вялікі хан, // І Аўдзей – Скубі з людзей* (Н. Гілевіч).

Аўтабіяэкалаграфія наз. (ад *аўта-*, *бія-*, *экалаграфія*): *Напісаў новы твор, які назваў: аўтабіяэкалаграфія. Спадзяюся, чытач зразумее, у чым сэнс такой крыху надзвычайнай назовы* (А. Казловіч).

Аўтабрыдотны прым. (ад *аўта* (аўтамабіль) і *брыдотны*) ‘забруджаны выхлапнымі газами’: *Вірыць, цячэ двуруслам вуліц // Аўтабрыдотная рака* (К. Камейша).

Аўтакаханцы наз. (ад *аўта-* і *каханы*): *У чадзе спаленага бензіну, выдаткі за які аўтакаханцам аплоціць не каса ўзаемадапамогі, а толькі зычлівы эрат, патанае водар юрлівай парфумы* (Л. Дранько-Майсюк).

Аўтапрысвячэнне наз. (ад *аўта-* і *прысвячэнне*): назва верша П. Шрубавы ў зборніку «Лабараторыя».

Аўтатабун наз. (ад *аўта-* і *табун*): *Каля станцыі некага чакаюць // Рознай масці аўтатабуны* (П. Панчанка).

Аўтограф-надпіс наз. (ад *аўтограф* і *надпіс*): *Аўтографы-надпісы ваши, сябры, // Чытаю на кніжках падораных...* (Н. Гілевіч).

Афіцыйшчык наз. (ад *афіцыйны*) ‘афіцыйная асоба’: *Ну, а яшчэ ніжэй месцейка афіцыйшчыку пакінуў – гэта каб ён, афіцыйшчык, дазвол на ўезд назначыў, нумар паставіў* (Л. Дранько-Майсюк).

Ахвочка наз. (ад *ахвота*) ‘той, хто мае ахвоту да пэўных спраў’: *Яна – да радасці ахвочка* (В. Коўтун).

Ахоўна-ўрачысты прым. (ад ахоўны і ўрачысты): Ён — класікаў погляд ахоўна-ўрачысты // І келіх каханьня — без донца, // Без донца... (І. Багдановіч).

Ацаглініць дзеясл. (ад цагліна) ‘стукнуць цаглінай па галаве’: *Што, ацаглінілі, браце, і цябе? За ўсё на свеце трэба плаціць. Трэба сплочваць небу* (В. Казько).

Ашалалуціць дзеясл. (ад шалалут) ‘падмануць; абвесці вакол пальца’: *Ашалалуцілі* Лявона з гэтым калгасам! (С. Баранавых).

Ашлюбаватца дзеясл. (ад шлюб) ‘узяць шлюб; як у шлюбце’: *Прыйдзе час... // І пад сцягам чырвоным // Ашлюбуюцца з Нёманам Вісла* (П. Трус).

Ашчодрыць дзеясл. (ад шчодры) ‘шчодрата аддзякаваць’: *Не абміні мяне, вясна! // Ступі ў душу чароўнай феяй, // Запалані зялёнай вей, // Ашчодры радасцю спаўна* (К. Жук).

Б

Баравіковасць наз. (ад баравік) ‘багацце баравікоў’: *Як мне табой не ганарыцца... // Спрадвечным верасам мядовым, // Баравіковасцю бароў* (Ю. Свірка).

Баяніць дзеясл. (ад баян) ‘утвараць дзеянне з дапамогай баяна’: *І я гэты дзень-удзень // Цымбаліць, гусліць і гармоніць, // Баяніць, флейціць і дудзец!* (Г. Юрчанка).

Бегчыся-расціся дзеясл. (ад бегчы і расці): *Як хутка, лёгка беглася-раслося* (Д. Бічэль-Загнетава).

Безаглядна-малады прым. (ад безаглядны і малады): *Таму шапку услед на голас звонкі, // На смех ваш безаглядна-малады* (Я. Янішчыц).

Белазуба прысл. (ад белазубы) ‘з прыемнай усмешкай’: *Хваля доўга вагалася ў незнаёмых глыбінях, // Прымервалася, выбірала, // Нарэшце — // Спружыніста ўскочыла, // Рассмялася белазуба, // Падалася ўсім цела* (Н. Мацяш).

Беларусканерушны прым. (ад беларускі і неруш): *Вершы і паэмы вабілі свежай, арыгінальнай вобразнасцю, багаццем беларусканерушняй мовы* (А. Каўрус).

Беладзерны прым. (ад белы і ядро) ‘які мае падабенства з ядрамі’: *Вечер дыхаў у твар навальніцай, // Спасылаў беладзерны град* (Я. Янішчыц).

Бель-пасцель наз. (ад белы і пасцель): *Над люстрам вод ружова-сініх // Між вербалоз гусцей, гусцей // Плыве туман, бялявы іней, // Плыве і сцэле бель-пасцель* (П. Трус).

Берагіня наз. (ад *берагчы*) ‘пра таго, хто аберагае’: *Ты са мною – і свет не загіне, // Да грудзей прыпаду галавой – // Не багіня, а берагіня, // Абярэжніца, бераг мой* (В. Зуёнак).

Беспрасветна-густы прым. (ад *беспрасветны* і *густы*): *На ўзмор’і туман беспрасветна-густы, // Аж сонцу на неба не ўзбіцца* (Я. Янішчыц).

Бессань наз. (ад *без* і *сон*; параўн. *бяссонне*) ‘адсутнасць сну; бяссонне’: *Начэй не сплю ў глухую бессань // З усімі разам і за ўсіх* (З. Астапенка); *І некаму пажаліцца на бессань, // На непагоду ў свеце і ў душы* (Я. Янішчыц).

Бессардэчна-бязлікі прым. (ад *бессардэчны* і *бязлікі*): *Параднюся з палын-цішыняй, // Свет не ўвесь бессардэчна-бязлікі* (Я. Янішчыц).

Блізь наз. (ад *блізкі*) ‘пра тое, што знаходзіцца блізка, непадалёку’: *Успаміны – як марскія міны: // Плаваюць затоена між хваль, // Патрывожыш – страшны выбух грывне, // Напалам расколе блізь і даль* (Х. Жычка).

Бронзавасць наз. (ад *бронзавы*) ‘які мае колер бронзы; жаўтавата-карычневы’: *О смуглявая бронзавасць скуры // І кашулі даўнейшая бель!* (Л. Сільнова).

Брыдосны прым. (ад *брыдкі*) ‘брыдкі; цёмны’: *А з заморскай брыдоснай імглы // Шчэрыць зубы сусветны хануга* (Я. Колас).

Брусніцы-слёзы наз. (ад *брусніцы* і *слёзы*): *Так думаў дзед... // І ў срэбра росы // Пажоўклых кветак і травін // З вачэй цяклі брусніцы-слёзы* (П. Трус).

Будлівы прым. (ад *будзіць*) ‘які мае ўласцівасць будзіць, абуджаць ад сну’: *Каго я люблю? Айчыну // з будлівай, быстрай ракою, з ластаўкай гарваркою* (Д. Бічэль-Загнетава).

Будучнасць наз. (ад *будучы*) ‘пра будучае’: *На сінім балоце, дзе багна і мох, // Дзе бросня і водар багунны, // Няхай пракладзеца ў будучнасць май // Над рэйкамі гулкай чыгункі* (З. Астапенка).

Буй-голле наз. (ад *буй(ны)* і *голле*): *За зялёным полем // Кучаравы лес // Маладзіць буй-голлем // Ў сіняватай мгле* (П. Трус).

Буй-цвет наз. (ад *буй(ны)* і *цвет*): *Лісце між калюкоў // Буй-цвету наварожыць* (Н. Мацяш).

Буйна-голле наз. (ад *буйны* і *голле*): *...І пад водегulle // Пад вясновае // Буйна-голлямі, // Сілай новаю, // Цёмна-сіні бор // Кучаравіцца* (П. Трус).

Буйна-росны прым. (ад *буйны* і *росны*): *Месяц долу дарыў // Пацалункі-дары // Буйна-росныя* (П. Трус).

Бульбашжор наз. (ад *бульба* і *жор* (*жэрці*)): *Устаноўка памятнага знака – гэта не блюзнерства, як пабудаваны побач бульбашжор «Поедем поедем», але ўшанаванне Курапатаў* (Народная воля. 2018. 19 кастрычніка).

Бунтарнасць наз. (ад *бунтарны*) ‘нескаронасць, непакорнасць; рэвалюцыйнасць’: *Акуніцеся, дакраніцеся // Да бунтарнасці трапяткой...* (П. Макаль).

Буравей наз. (ад *бура* і *веяць*): *З буравеем і холадам, // З песняй сэрца музычнаю — // Паэтычная моладасць // І кананне трагічнае* (З. Астапенка); *Ідзе Май у вясёлкавым ззянні — // Буравей, камсамалец-юнак — // І заве ў прамяністае ранне // Разняволенай працы вяжак* (Я. Колас).

Буравейны прым. (ад *буравей*): *Ой, зоры, кветы, сонца-ружы, // Пад буравейныя вякі, // Красу адвечную цярушаць* (П. Трус).

Бурагон-сухавей наз. (ад *бура* і *гнаць, сухі* і *веяць*): *І халодны віхор, бурагон-сухавей // Гэту хмарку-красуню чапіў...* (Я. Колас).

Бурапена наз. (ад *бура* і *пена*) ‘пра няўдалае, надуманае; рэвалюцыйнасць; пра новае, імклівае, няспыннае’: *Пазней усе няўдалыя вершы сталі «бурапенай» зваць. Ці не з мае лёгкай рукі...* (Я. Колас; паводле ўспамінаў М. Лужаніна).

Бурапеннасць наз. (ад *бурапена*) ‘імклівасць’: *Не адарвацца ад усіх, і не адчуць сябе адзінкай // Касмічных сіл дзівосных тых, // Той бурапеннасці вялікай* (Л. Сільнова).

Бурапенны прым. (ад *бурапена*) ‘актыўны, няспынны, імклівы, бурны, рэвалюцыйны’: *У бурапенны час расло новае цікавае пакаленне беларускіх пісьменнікаў, і адным з герояў і арыенцірам для іх зрабіўся М. Багдановіч* (М. Барановскі).

Буржуй-індывідуй наз. (ад *буржуй* і *індывідуальны*): *Людская сіла дробіцца, // І што тут не талкуй, // А з нас, выходзіць, робіцца // Буржуй-індывідуй* (Я. Колас).

Бурштынава-ўзнёслы прым. (ад *бурыштынавы* і *ўзнёслы*): *Бурыштын пад нагамі, бурыштын у нябёсах — // Кастрычнік у Вільні бурштынава-ўзнёслы* (І. Багдановіч).

Буянасць наз. (ад *буянны*) ‘буйнасць, няўрымслівасць, нескаронасць, непакорлівасць’: *Часы буянасці прайшлі // І ў ходзе канулі штодзённым...* (З. Астапенка); *Блюзінца стынь палян і слоў, // Буянасць фарбаў — для другога* (Л. Забалотская).

Бяздомніца наз. (ад *без-* і *дом*): *Яна для цябе — бяссонніца... // Яна без цябе — бяздомніца* (Д. Бічэль-Загнетава).

Бязлітасна-тупы прым. (ад *бязлітасны* і *тупы*): *Нахабная, // Бязлітасна-тупая, // Не спыніцца яна ні перад чым...* (Г. Бураўкін).

Бялява-пуккі прым. (ад *бялявы* і *пуккі*): *Празвінеў званок, — і на пероне // Ёжко растаў бялява-пуккі дым...* (З. Астапенка).

Бярлогія наз. (ад *бярлога*) ‘пра прыдуманую краіну’: *Але ў бярлогіі свае // Яна пайшла імкліва-спешна* (М. Шабовіч).

В

Вадар наз. (ад *вадзіць* (весці)) ‘пра таго, хто накіроўвае, вядзе за сабой’: *Запалі ад маладзіка паходню любові // і можаш быць маім вадаром* (Д. Бічэль-Загнетава).

Вадарой наз. (ад *вада* і (магчыма) *рой: рый*) ‘пра моцны вадасцёк, вадаспад’: *Але няхай дрэмле жыццё, // Парослае цінай густой, // Пакуль над дрымучым трысцём // Не звініць з турбін вадарой* (М. Танк).

Ваенна-ліхалетні прым. (ад *ваенны* і *ліхалетні*): *Гэта было выклікана дзвюма юбілейнымі датамі: на ваенна-ліхалетні 1917 г. выпадаў 400-гадовы юбілей беларускага кнігадрукавання...* (І. Багдановіч).

Валідоліць дзеясл. (ад *валідол*) ‘утвараць дзеянне з дапамогай валідолу’: *Валідоліў пракурор* (У. Верамейчык).

Варагіня наз. (ад *вораг*) ‘пра варожа настроеных жанчын’: *Толькі не праспі ты ноч-апоўнач крокі ворагаў і варагінь* (Д. Бічэль-Загнетава).

Вар’яцінка наз. (ад *вар’яцець*) ‘з праяўленнем хітраватасці, кемлівасці’: *З белай барадой ці безбароды // Тоіцца вар’яцінка ў вачах* (М. Скобла).

Васільковець дзеясл. (ад *васільковы*) ‘дзеянне паводле назоўніка *васілёк*; мець блакітны колер’: *Помню, ў дзяцінстве маім // Так васількові далі...* (М. Шабовіч).

Вачэць дзеясл. (ад *вочы*) ‘далёка бачыць, пранікнёна і глыбока разумець’: *Прыпавесыці народнага пісьменніка напісаны навырост. Каб, спасыцаючы іх, чытач і вачэў, і вышэў* (Р. Барадулін).

Ваяка-вярнігор наз. (ад *ваяка* і *вярнігор* (*вярнуць горы*)): *А мільёны ваяк-вярнігораў // Леглі густа, як травы ў пракос* (Я. Колас).

Ведзьміцца дзеясл. (ад *ведзьма*) ‘паводзіць сябе нахабна, непрыстойна, сурова’: *У выдмах захмарных // Завяя ведзьміцца* (Р. Барадулін).

Верлібрыцца дзеясл. (ад *верлібр*) ‘пісаць верлібры, аддаваць перавагу верлібру’: *Хай доўга па-ліманску одзіцца, // Верлібрыцца творчы калчан* (М. Шабовіч).

Вершаруб наз. (ад *верш* і *рубіць*) ‘пра надзвычай плённага паэта, аўтара велізарнай колькасці вершаў’: *Але астачарцелі ўсе // Старых канонаў рытмы. // Ад іх калісьці на той свет // Збег вершаруб Уітмен* (М. Танк).

Вершасплаў наз. (ад *верш* і *сплаў*) ‘напоўненасць вершамі; перадача пацупцяў праз вершы’: *Дзень добры, мой шчымылівы вершасплаў* (М. Шабовіч).

Вершаішпацырны прым. (ад *верш* і *ішпацыраваць*) ‘лёгка, не абцяжараны глыбокай думкай’: *Тое, што піша Міхась Башлакоў, мімавольна вагаецца між паўтарамі (якія па іншы бок ад паняцця «рэфрэна») і гіперакцэнттуацыяй на асабістай вершаішпацырнай адысеі* (Д. Лысенка).

Веснаваць дзеясл. (ад *вясна*) ‘мець вясновы настрой; абуджацца’: *Хоць душа й сягоння // Леціцца й вяснуе* (М. Шабовіч).

Веснавейны прым. (ад вясна і веяць): *Хоць даўно ўжо мае веснавейныя // Засталіся за спінай жыццёвага бору дні* (М. Шабовіч).

Веснамайскі прым. (ад вясна і майскі): *Ой, ветры, ветры, // Веснамайскія, прасторныя!* (П. Трус).

Веснаплынь наз. (ад вясна і плынь): *Яго творчасць можна толькі параўнаць з бурнай веснаплынню прыбіўшайся з беларускіх нетраў крыніцы...* (А. Бабарэка).

Веснаход наз. (ад вясна і хадзіць): *Ёсць ціхіх думак вольны веснаход* (Я. Янішчыц).

Весніць дзеясл. (ад вясна) ‘мець вясенняе надвор’е’: *У вёсцы то мяцеліца, то весніць* (В. Коўтун).

Ветра-буйны прым. (ад вецер і буйны): *Вы з кветак-ружаў санцавею // Ўяце вянок жывых былін // Пад ветра-буйныя напевы, // Пад гоман сонечных калін!..* (П. Трус).

Ветравей наз. (ад вецер і веяць): *У зацішку з асакою // Ветравей варажыць* (П. Трус).

Ветравінне наз. (ад вецер): *І кволы подых ветравіння // Тваё убранне хваляваў* (П. Трус).

Ветрамётна прysl. (ад вецер і месці): *Плечы ў плечы ветрамётна дзяюкі лятуць* (У. Дубоўка).

Ветрасінь наз. (ад вецер і сінь): *Ды лісты павянуць // На азёрах сініх... // І заплача сэрца // Ўкволай ветрасіні* (П. Трус).

Вецер-буй наз. (ад вецер і буйны): *Па гасцінцу звонкаму, па полю, // Дзе гуляе спрытны вецер-буй, // Адпускаю душаньку на волю...* (Я. Янішчыц).

Вецер-ветравінне наз. (ад вецер і ветравінне): *Можа ў ветры-ветравінні, // Ў ветравінні пры даліне, // Пры даліне – ў вечар сіні // Вобраз ў сэрцы не астыне* (П. Трус).

Вечарніца-зара наз. (ад вечарніца і зара): *Толькі ў полі вецер – «люлі»? // «Лю-лі» – ціша за сцяной. // ...Сорак год яму зязюлькай, // Вечарніцаю-зарой* (Я. Янішчыц).

Вечназімовы прым. (ад вечны і зімовы): *Буду, вечназімовая, шчыра маліцца ўначы* (Д. Бічэль-Загнетава).

Вечнаімгненны прым. (ад вечны і імгненны): *Схоплена вечнаімгненнае ішчасце: // Дзіўнае воблака ў небе плыве* (Я. Янішчыц).

Вея наз. (ад веяць) ‘пра вясновы водар; настраёвасць, прыроднае абуджэнне’: *Не абміні мяне, вясна! // Ступі ў душу чароўнай феяй, // Запалані зялёнай веяй, // Ашчодры радасцю спаўна* (К. Жук).

Відушчасць наз. (ад відушчы) ‘магчымасць бачыць’: *Я зараз прашу: не вяртай са спазненнем ніколі // Мне – розум, // Вушам – слых, // Вачам – відушчасць, вуснам – голас* (М. Танк).

Вінагроздзе наз. (ад *віна(град)* і *гроздзе* (гронка)): **Вінагроздзя** кахан-
ня // *расталі ў віне* (І. Багдановіч).

Вінагроздзевы прым. (ад *вінагроздзе*): **Вінагроздзевы** час — // *ураджай-
ны, даспелы, святочны...* (І. Багдановіч).

Вінагронка наз. (ад *віна(град)* і *гронка*): **Вінагронкай** смяюся, // *удзяч-
ная сонцу за цуд // даспяваць на лазе* (І. Багдановіч).

Вінадарна прысл. (ад *віно* і *дар*): *Лозам вінадарна* — // *Варна!* (Р. Ба-
радулін).

Вір-персона наз. (ад *вір* і *персона*): *Ну як жа будзе зараз вір-персона* //
У гэткі дождж ісці без парасона? (І. Багдановіч).

Вір-вызваленне наз. (ад *вір* і *вызваленне*): *І на хвалях вольнай плыні, //*
*На грудзях вір-вызвалення, // Бура вынесла жанчыну, — // Зніклі чары за-
думлення* (П. Трус).

Вірабурна прысл. (ад *вір* і *бурны*): *Вольных песень стыхійныя хвалі //*
Вірабурна прыволлем буяняць (П. Трус).

Віхрабежны прым. (ад *віхар* і *бегчы*): *Аклікаўся ён і громам, // Неба*
плыні віхрабежнай (Я. Колас).

Вішнёва-сочны прым. (ад *вішнёвы* і *сочны*): *І шчыра, шчыра пацалую //*
Вішнёва-сочны яе твар (П. Трус).

Водарнасць наз. (ад *водарны*) ‘пахучасць; прыемны пах, водар’: *Над*
водарнасцю праталін, // Над цеплынёю млечнай // Бязвоблачная світае //
Ціхіх вачэй сінеча (Г. Кляўко).

Вокамгненна прысл. (ад *вока* і *імгненна*): *Яна маланкай выбавіць з заць-
мення, // Якая вокамгненна давядзе, // Куды зайшла я, // Дзе мая дарога*
(Н. Мацяш).

Вольна-сакаліны прым. (ад *вольны* і *сакаліны*): *І тады на крыллях воль-
на-сакаліных // Поглядам арліным мераю працяг* (П. Трус).

Вольнагучна прысл. (ад *вольны* і *гучны*): *І глядзіць туды вокам арлі-
ным, // Каб узняцца на крыллях вясенніх, // Дзе равуць вольнагучна ма-
шыны* (П. Трус).

Вольнаплынны прым. (ад *вольны* і *плысці*): *Збіраўся скарб, струменіў-
ся няспынна, // Вясёлкавым ірэдзеннем мне спяваў, // І выхаду шукаў // Ад-
бітак родных з’яў // У словах-вобразах, у песнях вольнаплынных* (Я. Колас).

Восенна прысл. (ад *восень*) ‘адчуванне надыходу восені, нібы восен-
ню’: *Жніўна. Амаль што восенна* (М. Шабовіч).

Выдро наз. (ад *выдра* і *вядро*): *Пахадзіла выдра ў школку, // Пачала*
чытаць «Вясёлку»— // І знайшла памылку ў ёй. // Аж не верыцца самой: //
*— Хто ён, // Гэткі грамацей, // Так у зман // Увёў дзяцей? // Тут напіса-
на: «Вядро». // Пэўна ж, // Правільна // «Выдро»* (М. Чарняўскі).

Вызараны прым. (ад зорны) ‘пакрыты зорамі’: *І Януку здалося, што ў траве // І ў небе вызараным чуе ён // Не галасы бяссонных туркачоў* (М. Танк).

Выкрунтасіста прысл. (ад выкрунтасы): *Спрабую філасофіста – // Выходзіць выкрунтасіста* (Г. Юрчанка).

Вылюднець дзеясл. (ад людны) ‘стаць жыць па-людску; жыць людскімі законамі’: *Калі ж нарэшыце вылюднее свет // І скончацца ваенныя пагрозы?* (Я. Янішчыц).

Высока-пакаты прым. (ад высокі і пакаты): *А ўдалі за разлогім абшарам, // За гарою высока-пакатай, // Ружавелі асеннія хмары, // Уздыхалі павольна гарматы...* (П. Трус).

Высь-вечер наз. (ад высь і вечер): *Вось скалыхнулася паветра, // І ў густа-сіняй высі-ветры // Ўздыхае гром* (П. Трус).

Вышымайка наз. (ад вышываць і майка) ‘вышытая майка’: *Пра культурнае значэнне «вышымаек»* (Звязда. 2016. 24 лютага).

Вэлом-туман наз. (ад вэлом і туман): *Як нявесту вэломам-туманам // Добасну* (назва рэчкі. – М. П.) *прыкрыла свацяц-ноч* (Х. Жычка).

Вянуць-адцвітаць дзеясл. (ад вянуць і адцвітаць): *Выйду апоўначы, // Выйду за дуброву, – // Над вадой дуброва // Вяне-адцвітае* (П. Трус).

Вяснова-малады прым. (ад вясновы і малады): *Шырокай радасці прылівы // Хвалююць сэрца пералівам // Ў грудзях вяснова-маладых* (П. Трус).

Вяснова-незямны прым. (ад вясновы і незямны): *Я чую, як душа ў цябе пая, // Ад пачуцця вяснова-незямнога* (З. Марозаў).

Вясновасць наз. (ад вясновы) ‘вясенняя пара; адчуць вясновы настрой’: *Выйсі ў вясновасць двара і захлынуцца адразу песняй, пакуль не пара правіць і слова, і фразу* (А. Каско).

Вясновіць дзеясл. (ад вясна) ‘дарыць вясенні настрой; абуджаць, маладзіць’: *Як радасна сэрца вясновіць! // У небе – святая імша* (Г. Міклашэвіч).

Вятры-дабравей наз. (ад вятры і дабравей): *Добрай раніцы ў полі шырокім // Вятрам-дабравеям, // Каласам умалотным, высокім, // Рупным жнеям* (М. Танк).

Вятрынь наз. (ад вечер) ‘лёгкі ветрык’: *Хвалюе ціха возера вятрынь* (П. Трус).

Г

Галавакружны прым. (ад галава і кружыць): *...Ні прасторы галавакружнай, // Ні зор* (Н. Мацяш).

Галадамірыць дзеясл. (ад галадамір: магчыма: голад і мірыць): *Успомніш, як галадамірыў калісьці разам ты са мной* (У. Дубоўка).

Ганарарыста прысл. (ад ганарар) ‘з добрым ганарарам’: *Аб’ёміста, шматсловіста, // А значыць — ганарарыста* (Г. Юрчанка).

Гарантка наз. (ад гарант): *Шануйце Маладосць як вечны дар, // Яна — гарантка творчага імпэту!* (І. Багдановіч).

Гарачкава-пяшчотны прым. (ад гарачкавы і пяшчотны): *А ўляціш у мой маркотны круг — // Абыякава атрэсі плечы // Ад гарачкава-пяшчотных рук?* (Н. Мацяш).

Гарачынны прым. (ад гарачыня) ‘вельмі гарачы; спякотны’: *Эх вы, дні гарачынныя лецейка!* (М. Шабовіч).

Гармоніць дзеясл. (ад гармонь) ‘утвараць дзеянне з дапамогай гармоні’: *І я гатовы дзень-удзень // Цымбаліць, гусліць і гармоніць, // Баяніць, флейціць і дудзец!* (Г. Юрчанка).

Гаротна-журботна прысл. (ад гаротны і журботны): *Крыж пахіліўся гаротна-журботна* (Я. Колас).

Гаршканосцы наз. (ад гаршчок і насіць): *Разлягаўся голас па вёсцы: // — Ганчары ідуць! // — Гаршканосцы!* (Д. Бічэль-Загнетава).

Гібельна-зоўны прым. (ад гібельны і зваць): *Ідуць клён з бярозкай на гібельна-зоўны касцёр* (Н. Мацяш).

Глушэц-рэцэнзент наз. (ад глушэц і рэцэнзент): *Няважна, што скажа глушэц-рэцэнзент* (М. Танк).

Глыб-вада наз. (ад глыбіня і вада): *Глыб-вада пад нагамі, // Па баках агонь неўгасальны* (Н. Мацяш).

Глыбіня-дно наз. (ад глыбіня і дно): *Чаго так рана ў сэрцы чулым // Звініць апошняя струна? // Яшчэ яна не ўскалыхнула // Мае душы глыбіні-дна!..* (П. Трус).

Голле-вещце наз. (ад голле і вещь (руск. ветки — галіны)): *Маіх песень голле-вещце // Увянок заўецца!..* (П. Трус).

Голь-мужык наз. (ад голь і мужык): *Уваскрасала жаўрукова // І на Палессі, і ў Ляўках, // На вуснах голі-мужыка // І ў Саўнаркоме Чарвякова* (Н. Мацяш).

Гольчасты прым. (ад ігольчаты — востры) ‘вастраверхі’: *Узняліся ўго-ру, ў просінь // Бору гольчастыя вежы* (З. Астапенка).

Горнасць наз. (ад горны ‘сумны, горкі, цяжкі’): *Як многа радасці без слоў // Знікае стомленасць і горнасць* (П. Трус).

Градапад наз. (ад град і падаць): *Калі ты ад клопот // Жыццёвых стараніўся, // Ні хлебам, ні вадой // З сябрамі не дзяліўся, // Нікога не сагрэў // Ні словам, ні спагадай // І ніву не прыкрыў // Грудзьмі ад градападу, // Заўсёды за другіх // Хаваўся ў ліхалецце, — // Лічы, што не было // Цябе на гэтым свеце* (Р. Барадулін).

Грязяшлёп наз. (ад *гразь* і *шлёпаць*): *А мне здаецца, што гэта Вера-сень // Са сваімі сябрамі Неганісабакузхаты, // Даждэжахлюпам і Грязяшлёпам // Зацепелі нашу лазню і хваляцца венікам прысад* (М. Танк).

Грамоскі прым. (ад *гром*, *грымець*) ‘грымотны, грозны’: *Ён жыве і жыць будзе // У сэрцах братоў, // У нямоўкнучым рэчу // Грамоскіх баёў* (М. Танк).

Графаманісты прым. (ад *графаман*): *...У чорным сне прымоілася яўна // Такое, што страшыць небеспадстаўна: // Няўмелы, графаманісты паэт* (Л. Сом).

Грозналіцы прым. (ад *грозны* і *лицо* (твар)): *Сам пярун там грозналіцы // Перайшоў зямлі граніцы // І вядзе над ёю раць* (Я. Колас).

Грубавата-кафейны прым. (ад *грубаваты* і *кафейны*): *...толькі самая ідылія была мяккая, размытая, паўночная, без уласцівых поўдню грубавата-кафейных і глянцава-зялёных адценняў* (У. Караткевіч).

Грузчык-ватэрпас наз. (ад *грузчык* і *ватэрпас*): *Дзень узважыць грузчык-ватэрпас* (Я. Янішчыц).

Грыбасей наз. (ад *грыбы* і *сеяць*): *Люблю ліпнёвы грыбасей* (Я. Янішчыц).

Грымотнасць наз. (ад *гром*, *грымець*) ‘навальнічная пара; неразгаданасць, суровасць’: *Вежа праўды тваёй непрыступная ўся, як грымотнасць* (М. Арочка).

Грэчкасей наз. (ад *грэчка* і *сеяць*): *Юстын — самагоншчыка першага, // Майстра Захарку, // Захарка — сыноў-грэчкасеяў: Сымона і Марку...* (М. Танк).

Грэшна-самавіты прым. (ад *грэшны* і *самавіты*): *Пад спеў лясотны грэшна-самавіты // Ты молішыся лірычнаму радку* (М. Шабовіч).

Гукі-словы наз. (ад *гукі* і *словы*): *Ёсць тайны знак у песні неўміручай, // А гукі-словы — сэрца спарышы* (Я. Янішчыц).

Гураган наз. (ад *ураган*): *Шумеў сусветны гураган // Выгнаннікам паганым* (Я. Янішчыц).

Гусліць дзеясл. (ад *гуслі*) ‘утвараць дзеянне з дапамогай гусяляў’: *І я гатовы дзень-удзень // Цымбаліць, гусліць і гармоніць, // Баяніць, флейціць і дудзец!* (Г. Юрчанка).

Густа-сіні прым. (ад *густы* і *сіні*): *Вось скалыхнулася наветра, // І ў густа-сіняй высі-ветры // Ўздыхае гром* (П. Трус).

Густакудры прым. (ад *густы* і *кудры* (кудравы)): *Спеў цярэбіць яблыневым раннем // Густакудры наш юнацкі сад* (Л. Гаўрылаў).

Гучнабежны прым. (ад *гучны* і *бег* (бегчы)): *Ці гром гучнабежны пракоціцца ў хмарах, // Ці грукне над лесам пярун, — // Усё адклікаецца ў вольных абшарах, // Усё іх дакранаецца струн* (Я. Колас).

Д

Дабрадайка наз. (ад *дабро* і *даваць*): *Яны ж усе гатовы разарваць цябе, сваю дабрадайку, — старэйшы паказаў на брудных месцічаў* (В. Коўтун).

Дажджапад наз. (ад *дождж* і *падаць*): *Дажджапад. Халадэча. // І падману асцё* (М. Шабовіч).

Дажджахлоп наз. (ад *дождж* і *хлопаць*): *А мне здаецца, што гэта Верасень // Са сваімі сябрамі Неганісабакузхаты, // Дажджахлопам і Гразяшлёпам // Заццелелі нашу лазню і хваляцца венікамі прысад* (М. Танк).

Дажынны прым. (ад *дажынкi*, *дажынаць*): (Верш. — М. П.) *Віншуе ад хмараў Дняпроўскія гоні, // Ляціць над дажынным аржоньнем* (М. Грамыка).

Дакладчык-час наз. (ад *дакладчык* і *час*): *Дакладчык-час узважаець мой хатуль* (Я. Янішчыц).

Даланясты прым. (ад *далоні*, *далоністы*) ‘шырокі; кляновы ліст’: *Ходзіць бабка лесам-гаем, // Ухусціначку збірае: Даланясты ліст кляновы — хлеб на ім пячы жытнёвы...* (М. Танк).

Далечны наз. (ад *даль*, *далёкі*) ‘далёкі’: *Зірні: з далечнай сінізны // Святло — праз хмары...* (М. Шабовіч).

Далікатна-проста прысл. (ад *далікатны* і *просты*): *Так далікатна-проста // Грэюць шчаку далоні...* (Г. Міклашэвіч).

Далявід наз. (ад *даль* і *від*): *Той, хто кліча, // выбраў цябе // са свайго // анёльскага далявіду* (І. Багдановіч).

Даляглядзіць дзеясл. (ад *далягляд*) ‘марыць, прадбачыць’: *Ты, як анёл, узнёсла жыў... // Аб моры мару даляглядзіў...* (Э. Акулін).

Далячынь-акіян наз. (ад *далячынь* і *акіян*): *Вось ветразь і сцяг адмыслы. // Ля мачты стаіць капітан. // З паперы матрасы... // Гатова! // Плыві ў далячынь-акіян* (З. Астапенка).

Дарнасць наз. (ад *дар*, *дарыць*) ‘шчодрасць, плённасць’: *Так был штодзённы, мітусня і марнасць, // Нібы малюскі, росяць цудаў дарнасць...; Табе, Найвышэйшы Божа, // Мая замалая ўдзячнасць // За шчодрую дарнасць збожжа, // За хлеба нябёснага смачнасць* (І. Багдановіч).

Дарога-каляя наз. (ад *дарога* і *каляя*): *Памалюся за тваю ўдачу, // За тваю дарогу-каляю* (Я. Янішчыц).

Дарога-самабранка наз. (ад *дарога* і *самабранка*): *Тут зоўны полаг ранку, // Карэц вады жывой, // Дарога-самабранка, // І думка-ашуканка, // І светлыня, як нянька, // Над цяжкай галавой* (Я. Янішчыц).

Дасхочу прысл. (ад *да-* і *схочу* (схацець)) ‘так, каб атрымаць поўнае задавальненне’: *І лінуў дождж знянцку, бы з вядра, // Каб напіць дасхочу ўсё жывое* (Х. Жычка).

Двубой наз. (ад два і бой (бітва, паядынак)): *Век Скарыны — нібы на двубоі, // уцяжліва доляцца з сілай* (Д. Бічэль-Загнетава); *Змяняўся гукамі двубоі, // што вёўся мной з самім сабой* (А. Козел).

Двузіхоткі прым. (ад два і зіхоткі): *Палае двузіхоткае пярэ, // Пакінутае мне // Не на ўспамінах* (Н. Мацяш).

Двухджалле наз. (ад два і джала): *І мудрая // Не ад двухджалля змяя, // Аду запыніць хоча вечную думу* (Р. Барадулін).

Дзейсніцца дзеясл. (ад дзея) ‘адбывацца (адбыцца)’: *А тое, што ў ім адбываецца, // Па-рознаму долюю дзейсніцца* (У. Лебедзеў).

Дзень-санцавей наз. (ад дзень і санцавей): *Ой, не яснага сокала крылле, // Праімчаліся дні-санцавей...* (П. Трус).

Дзеткі-бязлеткі наз. (ад дзеткі і бязлеткі): *Дзетак-бязлетак яшчэ падгадуе // ды на асуджаных не засярдуе* (Д. Бічэль-Загнетава).

Дзівамройца наз. (ад дзіва і мроя, мройца) ‘рамантык; той, каму прымроілася нешта дзіўнае’: *Нішто не трэба дзівамройцу // акром сваіх цудоўных мар* (С. Патаранскі).

Дзіўна-спеўны прым. (ад дзіўны і спеў(ны)): *Растрывож мой начны спакой // Дзіўнаспеўным сваім «кахая»* (М. Шабовіч).

Дзіўнаквеціць дзеясл. (ад дзіўны і квет (кветка)): *Дзіўнаквецілі далі, // Вабіў-клікаў блакіт...* (М. Шабовіч).

Дзянны прым. (ад дзень) ‘дзённы’: *У небе хмарачкі дзянныя // Плылі, як гусі маладыя* (Я. Колас).

Добрасць наз. (ад добры) ‘дабро, шчодрасць’: *...пады духу: любоў, радасць, мір, доўгацярплінасць, добрасць, міласэрнасць, вера...* (з Паслання да Раства 2019 г. Мітрапаліта Мінскага і Заслаўскага Паўла, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі).

Дождж-дратаванка наз. (ад дождж і дратаванка): *Ну і грыміць тады громам, // Ну і сцібае сваіх коней // Дажджом-дратаванкай...* (М. Танк).

Доляцца дзеясл. (ад доля) ‘змагашца; атрымаць лепшую долю’: *Век Скарыны — нібы на двубоі, // уцяжліва доляцца з сілай* (Д. Бічэль-Загнетава).

Донжуаніць дзеясл. (ад Донжуан): *У Гамера ён вучыўся быць сляпым, // У Байрана кульгаць, // У Поля Фора — донжуаніць...* (М. Танк).

Драмок наз. (ад драмаць ‘дрымота; лёгкі сон’): *Але сваё права і сон забірае // І вочы салдату драмком засцілае* (Я. Колас).

Драніна наз. (ад драць ‘эксплуатаваць; забіраць апошняе’): *Дралі і бралі з народа ўсюды, тая драніна паноў і трымала* (У. Дубоўка).

Дрэжны прым. (ад драмаць) ‘пра тое, што яшчэ не стала явай; пра тое, што «драмала» да пэўнага часу’: *Аглядаючы словы і словаформы... асэн-*

соўваючы іхнюю значнасць і ролю, мы ўзнаўляем, актуалізуем іх у сваёй памяці, абуджаем **дрэмную** ў іх моц, каб ёю падсілкоўвалася наша маўленне (А. Каўрус).

Думка-непасада наз. (ад думка і непасада): Але куды ты, **думка-непасада**? (Я. Янішчыц).

Думкаград наз. (ад думка і град (горад)): Небяспечная блізкасць атручвае: // **Думкаград**, // Сэрцэрэз, // Слэзапад – // Люстраванне душы балючае (Н. Буйко).

Духастратна прысл. (ад дух і страціць): Не ведае, не прыгадае Вас, // Таго, хто так нялюдна, далкатна, // Нястомна ў час, да ганьбы **духастратна** (Н. Мацяш).

Душыгрош наз. (ад душыць і грош): Пrowadжу праз граніцу то купцоў, // Што хочучь абмінуць Чарштынскі замак, // Каб воткуп не плаціць ягоньм **душыгрошам** (М. Танк).

Дэгегаізатар наз. (ад дэ- і гегаічны, гегаізатар) ‘пра тых, хто адмаўляе гегаічнасць’: «Маладым **дэгегаізатарам**» (назва верша Х. Жычкі).

Е

Еўропкі наз. (ад Еўропа): Амерычкі, **еўропкі**... // Вайна так неўспадзеў... // На згубленыя клёпкі // Цень атаму асеў (Л. Дранько-Майсюк).

Ж

Жабкаманка наз. (ад жабка і -ман): Вельмі дзіўна, што Спрычан // Стала **жабкаманкай**, // Бо Аксана ж не гурман – // Вегетарыянка (П. Сакковіч).

Жальбаваць дзеясл. (ад жальба) ‘перажываць, смуткаваць’: Часамі шукаеш // дзявочае ласкі, // **жальбуеш**, што маці // ня ведаў з калыскі (У. Прыбыткоўскі).

Жаралісты прым. (ад жарало) ‘дуплісты; з пабітай карой’ ...**Жаралісты** дуб высокі, // Колісь поўны сілы (Я. Колас).

Жаўрукова прысл. (ад жаўруковы) ‘з жаўруковай песняй; па-вясно-ваму’: Уваскрасала **жаўрукова** // І на Палессі, і ў Ляўках... (Н. Мацяш).

Жніўна прысл. (ад жніво) ‘заканчэнне лета; пара жніва’: **Жніўна**. Амаль што восенна... (М. Шабоўіч).

Жоўталісце наз. (ад жоўты і лісце): Ой, ды ўеца ў лузе // Сцежка ў **жоўталісці**!.. (П. Трус).

Жоўтацвечень наз. (ад жоўты і цвечень): І ў **жоўтацвечені** над ярам і калінай // Тоне ў каўшах асенняе віно (П. Трус).

Журавінець, журавініць дзеясл. (ад журавіны) ‘утвараць дзеянне з дапамогай журавін; мець журавінавы колер’: *Небакрай журавінее // Ад подыху блізкага ранку* (А. Зарыцкі); *Восень на балоце журавініць мох* (В. Аколава).

Жураўкі-спяванкі наз. (ад жураўкі (журавы) і спяваць): *Чародкаю вольнай жураўкі-спяванкі — // І тыя вярнуліся ў сэрца* (Н. Мацяш).

Жытна-верасны прым. (ад жытны і верасны): *І твар сялянкі жытна-верасны* (Я. Янішчыц).

Жыццядайца наз. (ад жыццё і даваць) ‘той, хто дае жыццё’: *Нішто не трэба жыццядайцу // акром натхнення зорных дум* (С. Патаранскі).

Жыццядарны прым. (ад жыццё і дарыць): *Ёсць пажыццёвая турма — // Ёсць пажыццёвае імкненне // Да жыццядарнага збавення, — // І немагчымага няма* (Н. Мацяш).

Жыццяносны прым. (ад жыццё і насіць): *Пад яго жыццяноснай галінкай // Пасвятлее хоць на краплінку* (Н. Мацяш).

Жыццярысы наз. (ад жыццё і рысы): *Можна таму і жыццярысы нашы // Часта канчаюцца словам «Прадчасна»* (М. Танк).

3

Забарыкадзіць дзеясл. (ад барыкада) ‘забараніць, перашкодзіць, перапыніць’: *Вяскоўцы дзякуюць Аркадзю, // Што ён ім сум забарыкадзіў* (М. Шабовіч).

Забранзавелы прым. (ад бронзавы) ‘недаступны, абыякавы’: *Шкада, о я не ведала, // Не знала, // Што ты, нібы забранзавелы помнік, // Глядзіш, на жаль, аднолькава на ўсіх* (Я. Янішчыц).

Забязаваны дзеепрым. (ад бярозавы) ‘з бярозавымі пасадкамі; з бярозамі абапал дарогі, сцежкі’: *І сярод сцежак забязаваных — сцежкай...* (М. Танк).

Завасільковець дзеясл. (ад васільковы) ‘пакрыцца васількамі; мець колер васількоў; блакітны’: *Як рана васількі завасільковелі!* (Н. Мацяш).

Заверасованы дзеепрым. (ад верасовы) ‘пакрыты верасамі; які мае верасовы колер’: *Сярод заверасованых далін — далінай...* (М. Танк).

Завод-горад наз. (ад завод і горад): *Іду на сельскі сход // З сястрою камсамолкай // І апяваю ёй // Заводы-гарады* (П. Трус).

Завушніца-вясёлка-воселка наз. (ад завушніца, вясёлка і вясло): *Завушніцу-вясёлку-воселку з прадоння Чорнага возера зачাপіла* (Д. Бічэль-Загнетава).

Загканат наз. (ад заг- (загадчык) і канат): *Ён дзеяч: круць ва ўсе бакі... // Быў загканатам на пароме* (К. Кірэенка).

Задуміста прысл. (ад *задумлівы*) ‘маючы пэўную думку; быць перапоўненым думкамі’: *Паперыста, аловіста, // Задуміста, парнасіста* (Г. Юрчанка).

Зажурана-прачула прысл. (ад *зажураны і прачулы*) ‘сумна, журботліва’: *Зажурана-прачула* гаворыць пісьменнік пра чарнобыльскае Палессе (М. Мятліцкі).

Закахальна прысл. (ад *кахаць*) ‘замілавана; з пачуццём кахання, быць закаханым’: *...і трава // спатольна туліцца // ў ману туману // і шэпча // закахальна // ка... ха... ха...* (І. Багдановіч).

Закволіцца дзеясл. (ад *кволы*) ‘задаволіцца зробленым; запыніцца ў развіцці’: *Даруй і мне, што я паміж людзей // І сапраўды закволіўся зрана* (М. Шабовіч).

Залатарунны прым. (ад *залаты і руно*): *Што арнат залатарунны // Тканай ім да скону мовы // Разарвалі ўнукі-гуны* (Э. Акулін).

Залатацвет наз. (ад *залаты і цвет*): *Там зоры яркія // Гараць над Беларуссю, // Гараць і падаюць // Ў залатацвет раўнін* (П. Трус).

Залацень наз. (ад *залацець*) ‘з залатым колерам’: *...Над ваколлем трыміць залацень* (Н. Мацяш).

Замятуха наз. (ад *замятаць*) ‘снежны след, снеговая павалока’: *Конь стракаты прамчаўся здалёк — // замятухаю свет завалок* (Д. Бічэль-Загнетава).

Запаланэзіць дзеясл. (ад *паланэз*) ‘засумаваць; мець рамантычны настрой’: *Але раптоўна свет запаланэзіў, // І песня-казка ў сэрцы завінела* (М. Шабовіч).

Запанядзелены дзеепрым. (ад *панядзелак*) ‘пачатак новага тыдня’: *І нядзеля запанядзелена // Чым каштоўным я тут надзелена?* (Н. Мацяш).

Запаўночыць дзеясл. (ад *паўночы*) ‘мець адпаведны настрой ноччу; сумаваць’: *Калі запаўночыць, ці сціхне журба, // Ці здолеюць зоркі разгойдаць сумненні?* (М. Шабовіч).

Запачаткаваць дзеясл. (ад *пачатак*) ‘стаць пачаткам у якой-небудзь справе; пачынаць што-небудзь новае’: *І ўсё ж яшчэ прыбавіў бы // Дзень першага пацалунка Евы, // Які запачаткаваў // Усе іншыя юбілеі* (М. Танк).

Запунсавела-прыпухлы прым. (ад *запунсавелы і прыпухлы*): *Запунсавела-прыпухлыя вусны // Свецяцца ціха-шчасліва праз снег* (Я. Янішчыц).

Зарапад наз. (ад *зоры і падаць*): *Калі трывожыць сэрца зарапад...* (Я. Янішчыц).

Засамоіцца дзеясл. (ад *самота*) ‘засумаваць у адзіноце’: *На краме засамоіцца замок* (З. Марозаў).

Засветлафорыць дзеясл. (ад *святлафор*) ‘стаць чырвоным, падобным на чырвонае святло святлафора’: *Як ашалелі яго вочы і з якой патугай аса-*

ромленага, на чым твары раптам **засветлафорыла** чырвань, пад прымусам рэштак уласнага сумлення ці, можа, спалоху, выціснуў з сябе... (А. Века).

Заспаромлены дзеепрым. (ад паром) ‘перададзены, перавезены; захаваны’: *Колькі ў душы заспаромлена дабрыні, міласэрдзя, даверу, цяпла!* (Д. Бічэль-Загнетава).

Зашмулена-буры прым. (ад зашмулены і буры): *...Зноў ціша. // На беразе гэтым // Зашмулена-бурым* (Н. Мацяш).

Збажынова-травяны прым. (ад збажына і травяны): *Цымбальны дожджык нотак серабрыстых // Ліецца з высяў светла і ўрачыста // Узбажынова-травяны прыпол* (З. Марозаў).

Звоніцца дзеясл. (ад званиць (у звон?)) ‘звінець; радавацца’: *А сягоння бурлівіць і звоніцца // Твая песня нястрымана новая* (П. Трус).

Звонкагліны прым. (ад звонкі і гліна) ‘гучны, звонкі’: *Звонкагліныя збанкі // На платах вісэлі* (М. Скобла).

Звясновіць дзеясл. (ад вясна, вясновы) ‘абудзіць; мець вясновы настрой’: *Каб нават і словам адным не зманіць, // А душы людскія злагодзіць, звясновіць...* (М. Шабовіч).

Згеніяльніцца дзеясл. (ад геніяльны) ‘стаць геніяльным’: *Чытаю, чытаю – і нечакана-неспадзявана раблю адкрыццё: як за апошні час згеніяльнілася наша літаратура!* (Н. Гілевіч).

Зеленабок прым. (ад зялёны і бок): *А дзесьці кнігаўка галёкае, // Што з жаўруком на крылах чуйных // Нясуць вясну зеленабокую* (Н. Мацяш).

Зеленавір наз. (ад зялёны і вір): *Зеленавір лагодлівых вачэй, // Як анішто, мае прыгожыць дні...* (М. Шабовіч).

Зеленасвет наз. (ад зялёны і свет): *Вясёлыя гаі твае бярозавыя // Нітуюцца з барамі ды з дубровамі, // Каб з травамі, імхамі, чаратамі // Няўзнак на ўвесь зеленасвет Еўропы важыць* (Н. Мацяш).

Зеленацвенець наз. (ад зялёны і цвенець): *І плачуць сваім верхавіннем // Ўзеленацвенеці гаі* (П. Трус).

Зелле-твань наз. (ад зелле і твань): *Кацілі хвалі ў шумавінні // На цёмнай плыні зелле-твань* (П. Трус).

Землятрус наз. (ад зямля і трэсці) ‘землетрасенне’: *Не страшны мне ніякі землятрус* (З. Марозаў).

Ззімець дзеясл. (ад зіма) ‘застыць ад марозу; спыніць існаванне’: *Згубілася шляхетнае слова // ззімела ў вятрах пралетарскіх* (І. Багдановіч).

З’іне́ла-белы (ад з’іне́лы і белы): *Цяпер, калі на валасах маіх // Усё натхнёнай чыркае галубка // Крылом з’іне́ла-белым...* (Н. Мацяш).

Златадзённы прым. (ад злата (золата) і дзённы): *Знічка – зорчак кананне, // А вясёлка – выплыванне // Златадзённага чаўна* (Я. Колас).

Змяізм наз. (ад змяя) ‘якасць змяі’: *Здаўна дабро гуманізмам людзі завуць між сабою, // змеі ж, напэўна, змяізмам прызвалі б, каб ведалі словы* (Ю. Пацюпа).

Знадзеены дзеенрым. (ад надзея) ‘які мае надзею’: *Паміж знадзееных дарог* (М. Шабовіч).

Знепрыгожаны прым. (ад непрыгожы) ‘зняслаўлены; пра таго, хто з’яўляецца непрыгожым у пэўных падзеях’: *І забудзе свой шлях да дзвярэй // Знепрыгожанай брыдкай нявесты* (З. Астапенка).

Зняжыўлены прым. (ад знежывець) ‘пазбаўлены жыцця; нежывы’: *І дарма // Заклікаць да зняжыўленага сумлення* (Н. Мацяш).

Знянацкасць наз. (ад знянацку) ‘нечаканасць’: *Ад дому за гэтулькі вёрст // Такая знянацкасць* (К. Камейша).

Зорачка-свавольніца наз. (ад зорачка і свавольніца): *Адзіна мы, ды зорачка-свавольніца, // Што ўсё ж не-не – дый зазірне ў акно* (Н. Мацяш).

Зорка-зараніца наз. (ад зорка і зараніца): *Сляза чаканая, зорка-зараніца, // Апошняе надзеі не суроч!* (Я. Янішчыц).

Зорна-жнівеньскі прым. (ад зорны і жнівеньскі): *Ступае на каціных лапках // Ноч зорна-жнівеньскае масці* (Н. Мацяш).

Зорніцы-сведкі наз. (ад зорніцы (зоры) і сведкі) ‘зоркі на небе; зорнае неба’: *Тыц – стой!.. Глядзяць зорніцы-сведкі* (Я. Купала).

Зямля-калыска наз. (ад зямля і калыска): *Зямля-калыска: песні і жыты, // Няўжо вар’ят цябе са свету спіша?* (Я. Янішчыц).

Зярняткі-мроі наз. (ад зярняткі і мроі): *Але галоўка задумана склоне-на // ветак зярняткі-мроі дзяўбе* (Д. Бічэль-Загнетава).

I

Іглініць дзеясл. (ад іглінкi) ‘пакольваць, калоць’: *Шыгаллём шаляслівым // хваін дні кунежаць, ігліняць, злятаюць* (У. Дубоўка).

Ідэа-абгортка наз. (ад ідэа- і абгортка): *Гісторыя без ідэа-аздоб, // Гісторыя без ідэа-абгорткі // Пытанне мае смак салёна-горкі* (Л. Сом).

Ідэа-аздоба наз. (ад ідэа- і аздоба): *Гісторыя без ідэа-аздоб, // Гісторыя без ідэа-абгорткі // Пытанне мае смак салёна-горкі* (Л. Сом).

Ідэяложніцтва наз. (ад ідэя і -ложніцтва (лжывасць)): *Ідэяложніцтва – партыйцаў хлеб цяжкі!* (В. Зуёнак).

Імкліва-спешна прысл. (ад імклівы і спяшацца): *Але ў бярлогіі свае // Яна пайшла імкліва-спешна* (М. Шабовіч).

Імклівіць дзеясл. (ад імклівы) ‘спяшацца; хутка бегчы’: *час імклівіць, як водарны // шоўк шарданэ...* (І. Багдановіч).

Інакшасць наз. (ад *інакшы*) ‘тое, што адрозніваецца ад звыклага’: *...За якою — інакшасць і песень, і мэт, // І гады праплываюць не нашай чаргою...* (З. Астапенка).

Ірдзень наз. (ад *ірдзець*) ‘яркае гарэнне’: *Хай не гасне яркая ірдзень // І цвітуць у мігаценні зоры...* (П. Трус).

Ірлаваць дзеясл. (ад *арол*) ‘высока лятаць, кружыць’: *Арлы ірлююць ў небе зранку // І ў гары кружацца назад...* (З. Астапенка).

Іскразянны прым. (ад *іскры* і *ззяць*): *То быў вобраз іскразянны, // Мо-мант радасці, надзей* (Я. Колас).

Іскрапад наз. (ад *іскра* і *падаць*): *Правады, як лейцы, // зблытваюцца ў вузлы. // Імгенна пачынаецца // іскрапад, агняспад* (М. Бусько).

К

Кадратрус наз. (ад *кадры* і *-трус* (трэсці)): *У суботу ў Беларусі адбыўся вялікі кадратрус* (Народная воля. 2018. 21 жніўня).

Кадрыліць дзеясл. (ад *кадрыль*) ‘танцаваць кадрыль; радавацца жыццю’: *Там сягоння з бадзёрым уздымам // Па-над постацыю жнеі кадрыляць* (П. Трус).

Казалуп наз. (ад *каза* і *лупіць*) ‘пра Гітлера’: *Аб чым жа гадаў казалауп // У зборышчы катаўскіх рыл?* (Я. Колас).

Казка-захад наз. (ад *казка* і *захад*): *Прада мной гарыць зарою // Казкі-захаду пажар* (З. Астапенка).

Калгасія наз. (ад *калгас*) ‘пра калгасную грамаду, у цэлым пра калгасы як калектыўныя гаспадаркі’: *Не жартачкі — калгасія, // Падумаць ёсць над чым* (Я. Колас).

Калыхальна прысл. (ад *калыхаць*) ‘запаволена, ціха, прыемна’: *і трава // спатольна туліцца // ў ману туману // і шэпча // закахальна // ка... ха... ха... // зліваючыся з небам // калыхальна* (І. Багдановіч).

Калючэць дзеясл. (ад *калючы*) ‘станавіцца калючым, сохнуць’: *Музейна па гадах // Галінка калючэе* (Р. Барадулін).

Камяніць дзеясл. (ад *камень*) ‘рабіць цвёрдым нібы камень; мужнець, сталець’: *Як, з валуноў якіх ціск гэты ўзнік, // Хто камяніў маю долю?* (Я. Малец).

Канцавоссе наз. (ад *канец* і *вось*): *Сваёю палкасю, сваёй нялюдскай // вы расцілі б лёд на канцавоссях, // лядоўню гэту нашага сусвету* (У. Дубоўка).

Капыціць дзеясл. (ад *капыты*) ‘бегчы і грукаць капытамі па дарозе’: *Не стоміцца яна ляцець без скону, // Капыцічы дрымотную вярсту* (С. Законнікаў).

Касмечык наз. (ад *космы* (валасы)) ‘маленькая пасма валасоў’: *Быў ужо ў прастай сялянскай вопратцы, з-пад манаскага вастраверхага стаўбуна на галаве выслізулі сівыя касмечыкі рэдкіх валасоў* (В. Коўтун).

Качарагусінскі прым. (ад *качар* і *гусінскі*): *У калгасе «Пераход», // Нездзе каля Мінску, // Жыў заўзяты птушкавод, // Качарагусінскі* (М. Скрыпка).

Кашуля-доля наз. (ад *кашуля* і *доля*): *Глядзіш з партрэта на мяне здаля, // Як сыну я кашулю-долю шыю* (Д. Бічэль-Загнетава).

Квет-радзінны прым. (ад *квет* і *радзінны*): *Сустракай мяне, // Поле ветлае, // Поле дзіўнае, квет-радзіннае* (К. Жук).

Кветка-сонцавей наз. (ад *кветка* і *сонцавей* (сонца і веяць)): *І смяюцца кары вочы кветкай-сонцавеем...* (П. Трус).

Кінапапкорн наз. (ад *кіно* і *папкорн*): *Аляксея Герман на сустрэчы з кінематаграфістамі ў Мінску... навалі пераходзіў ужо на амерыканскі кінапапкорн* (Л. Саянкова).

Кірмашаваць дзеясл. (ад *кірмаш*) ‘гандляваць’: *Як некалі ехаў праз родныя гоні // Па дровы, па сена, кірмашаваць з дзедом* (М. Танк).

Клянова-пунсовы прым. (ад *кляновы* і *пунсовы*): *Мае вочы журбу утапілі // У клянова-пунсавай лістве* (П. Трус).

Кляцьба-дакор наз. (ад *кляцьба* і *дакор*): *І клянуща вусны не кляцьбой-дакорам...* (П. Трус).

Колькасналікі прым. (ад *колькасць* і *лік*) ‘вялікі, значны’: *Азіраючы колькасналікі цуг сустрэтых новых гадоў, было ўжо, занепакоіўся: няма сярод іх яскрава адметных* (М. Мятліцкі).

Коскакроп’е наз. (ад *коска* і *кропка*): *Прад коскакроп’ем вінаваты // да скону свету футурысты!* (І. Багдановіч).

Кругабег наз. (ад *круг* і *бег*): *Я вакенца ў золкасць адчыняю, // Папяроса пыхае, трымціць... // За вакном — прыгожая нязнанасць, // Кругабегі рэйкавых пуцін* (З. Астапенка).

Крутаброва прысл. (ад *круты* і *бровы*): *Небу, што крутаброва // Маладзік узяло* (Р. Барадулін).

Крутазвон наз. (ад *круты* і *звон*): *Звоніць ліся // Крутазвон* (З. Астапенка).

Крылата-пакручаста прысл. (ад *крылаты* і *пакручасты*): *Хто ж так крылата-пакручаста // Пажартаваў?* (М. Шабовіч).

Крылаціць дзеясл. (ад *крылы*, *крылаты*) ‘натхняць, ахвоціць, паказваць прыклад’: *Хто натхняў на радкі, хто душу мне крылаціў* (М. Шабовіч).

Крыляць дзеясл. (ад *крылы*, *крылаты*) ‘лятаць, кружыць’: *А ў небе нада мной крыляюць жураўлі* (М. Шабовіч).

Крынічанне наз. (ад *крыніца*, *крынічыць*) ‘быць крыніцай чаго-небудзь’: *Жывая краска — сымбаль жыццёвага крынічання* (Ц. Гартны).

Крынічыць дзеясл. (ад *крыніца*) ‘пралівацца крыніцай’: *Дзе нядаўна пад прыгонам // Пот крынічыў на паноў — // Загула сталёвым званам // Малатарня ў мужыкоў (П. Трус); Жыццё крынічыць і музыкі граюць (У. Дубоўка).*

Крыўдна-весела прысл. (ад *крыўдна* і *весела*): *Узвод глядзеў-глядзеў... // Тады пачаў // Адразу крыўдна-весела смяяцца... (З. Астапенка).*

Крыштальіць дзеясл. (ад *крышталь*) ‘звінец падобна крыштально’: *Цымбаламі гукі крыштальцяць, і іх не заглушыць гармонік (У. Дубоўка).*

Крыштальіцца дзеясл. (ад *крышталь*) ‘пералівацца колерамі крыштально’: *Сыплюцца каплі вады // І крыштальіцца ў возеры сінім (П. Трус).*

Кудравіста-аўсяны прым. (ад *кудравісты* і *аўсяны*): *Позна-позенька // Зарою смуглаціай // Каля постаці кудравіста-аўсянай // Я спаткаю жнейку-маладзіцу (П. Трус).*

Купалка, купаліш наз. (ад *Купала*) ‘удзельнікі свята на Купалле’: *Пацалункамі вусны мае паліш, // Але вось з улюблёнай купалкай // Развітаецца заўтра купаліш, // Кучаравы, зялёны і палкі (З. Астапенка).*

Кучарава-золатагаловы прым. (ад *кучаравы* і *золатагаловы*): *Наплыве одум вечаровы // І радзімай ніткі суравей — // Кучарава-золатагаловы // Сцішыўся разанскі салавей (Я. Янішчыц).*

Л

Ламікамень наз. (ад *ламі* (ламаць) і *камень*): *Давай назавём ламікамнем, — // Леся прыдумала назву (Х. Жычка).*

Ланцужыць дзеясл. (ад *ланцуг*) ‘закаваць у ланцугі; узяць у палон’: *Мяне ланцужылі ў палон — // Салодкае ярмо... (І. Багдановіч).*

Легкавейны прым. (ад *лёгка* і *веяць*): *Узвейны ветрык легкавейны, // Пакажа сцежку напраткі (Я. Янішчыц).*

Лекаваць дзеясл. (ад *лекі*, *лячыць*) ‘лячыць’: *Табе мо ў сны прыходзіць Ізяслаў, // Цябе лякуе памяць пра Рагнеду (М. Шабовіч).*

Лес-сухавей наз. (ад *лес* і *сухавей*): *Адыдуць, як сон, нагаворы // На поле, на лес-сухавей (Я. Янішчыц).*

Лесарубіць дзеясл. (ад *лесаруб*, *лес рубіць*): *О, каб гэта сякера, // З якой лесарубіў, // Або плуг... (М. Танк).*

Лессабес наз. (ад *лес* і *сабес* (адзел сацыяльнага забеспячэння)): *Зяюля на ўвесь лес // Разнесла лессабес: // Прыстасаванцы! Малаверы! // Не бачаць праўды з-за паперы (Х. Жычка).*

Летацвет наз. (ад *лета* і *цвет*): *Каб кроплі буйных слёз // На летацвет апалі (П. Трус).*

Леціцца дзеясл. (ад *лета*) 'быць добрым, лагодным, па-летняму цёплым': *Хай восенню — асенніцца, // А летам няхай леціцца* (У. Правасуд); *Хоць душа й сягоння // Леціцца й вяснуе* (М. Шабовіч).

Лёсапавальны прым. (ад *лёс* і *паваліць*) 'цяжкі, суровы, трагічны': *Тады, трыццаць гадоў назад, здаецца, на пальцах можна было пералічыць тую мовазнаўчую, мовалюбную помаладзь, якая ўзнімалася пасля трагічных, лёсапавальных трыццатых і ваенных гадоў; помаладзь, так ці інакш звязаную з постацю Фёдара Янкоўскага* (А. Клышка).

Лізаблюд-ласуны наз. (ад *лізаблюд* і *ласун*): *А колькі лізаблюдаў-ласуноў // Сумленне размянялі на манеты?* (З. Марозаў).

Лістабой наз. (ад *ліст* і *біць*): *Будзе слоту абвясчыць прагноз, // Лістабой учыніць ператруску* (Я. Янішчыц); *Знікне малочнае мроіва, // Хустай нябачнай сплыве // Следам за лістабоем // Па ссірацелай траве...* (М. Шабовіч).

Ліставей наз. (ад *ліст* і *везьць*): *Як доўга крокі патухаюць! Лістота... Ліставей...* Снягі (Т. Бондар).

Ліставея наз. (ад *ліст* і *везьць*): *І ўсё прымаю, лета і зіму, // Паводку бурную і ліставею* (Н. Мацяш).

Лістападзіць дзеясл. (ад *лістапад*): *Мокры горад чакаў памяркоўнай зімы — // Што ўжо лета чакаць, як даўно лістападзіць!* (М. Шабовіч).

Лісцявей наз. (ад *лісце* і *везьць*): *На ўсе лады праславілі паэты // і залаты, і медны лісцявей* (Х. Жычка).

Літпрыстойны прым. (ад *літ* (*аратар*) і *прыстойны*): *Ён літпрыстойны зблізку і здаля* (М. Шабовіч).

Люстранасць наз. (ад *люстры*) 'адлюстранне': *Каб у іх люстранасці // адсьвяціць вялікасьць* (А. Бабарэка).

Лясотны прым. (ад *лясны*) 'лясны': *Пад спеў лясотны грэшина-самавіты // Ты молішся лірычнаму радку* (М. Шабовіч).

Лятунак наз. (ад *лятаць*) 'спевы; песні': *З-за прыгожых, песенных лятункаў // Хіба можна, хлопча, груставаць?* (З. Астапенка).

Лячэба наз. (ад *лячыць*) 'лячэнне': *Людзі мруць, як мухі, // Дзе ўжо тут лячэба?* (Я. Колас).

М

Магарычыць дзеясл. (ад *магарыч*) 'утвараць дзеянне з дапамогай магарыча': *За што, прабач, не магарычаць // — За гной, за дровы, за ўлоў* (У. Верамейчык).

Магіліць дзеясл. (ад *магіла*) 'знішчаць; псаваць, шкодзіць': *Плоць // магіліць хлеб — // спараджае гной* (А. Давыдаў).

Магніціць дзеясл. (ад *магніт*) ‘прыцягваць увагу; лашчыць, спагадаць’: *Вочы магніцяць ласкай — // Я не магу стрымацца...* (Г. Міклашэвіч).

Мадоннатвары прым. (ад *Мадонна і твар*): **Мадоннатварая** балгарка, // *Міг запыніць табе з рукі!* (Р. Барадулін).

Маладжавіцца дзеясл. (ад *маладжавы*) ‘набываць спеласць’: *Ззяе белю снягоў, // Маладжавіцца грэчка* (У. Паўлаў).

Маладзёна-вячысты прым. (ад *маладзёна (малады) і вячысты*): *Толькі б на голлі жыцця // маладзёна-вячыстыя // ззялі ўноч між другіх // нашых душ спарышы* (А. Шушко).

Маладзікова прысл. (ад *маладзік*) ‘падчас маладзіка; па-маладому’: **Маладзікова**. // *Ягадна. // Клянова* (Д. Бічэль-Загнетава).

Маладзічок-тайнічок наз. (ад *маладзічок і тайнічок*): *Хаціна цёткі Анэты... // Цямрэчаю ганачак светлы. // Маладзічком-тайнічком абарэты, // Званком светлячка надперты* (Д. Бічэль-Загнетава).

Маланкагромны прым. (ад *маланка і гром*): *І гул маланкагромны // Узняў ракету ў неба* (М. Танк).

Маларадзімнасць наз. (ад *малая радзіма*) ‘тое, што звязана з малой радзімай; тэматыка малой радзімы аўтара’: *Ёсць аўтары, у якіх «маларадзімнасць» выглядае як камяк жаванай паперы, без душы, без асабістых перажыванняў — сухая (выбачайце за міжвольны аксюмаран) фармальная зарыфмоўка* (Д. Лысенка).

Малахацінны прым. (ад *малы і хата (хаціна)*): *Нарадзіўся ў вёсцы над Вечалем // у малахаціннай Кавалеўшчыне* (Р. Барадулін).

Малачай-санцагляд наз. (ад *малачай, сонца і -гляд (глядзец)*): *Сіняквет зацвітае, // Малачай-санцагляд* (В. Коўтун).

Малеце наз. (ад *малы, маленства*) ‘маленства; дзяцінства’: *Калісьці ў малецці шукалі мы, дзеці, // а дзе ж той канец для дарогі на свеце?* (У. Дубоўка).

Малець дзеясл. (ад *малы*) ‘станавіцца меншым; дзеянне паводле прыметніка *малы*’: *І не малее запас // з умалоту Скарынавых думак* (Д. Бічэль-Загнетава).

Малітварука прысл. (ад *малітва і рука*): *Яшчэ стуманеных дарог // Малітварука* слухаць споведзь, // *Яшчэ, пакуль дазволіць Бог, // Пісаць жыцця свайго аповесць...* (М. Шабовіч).

Малітоўна прысл. (ад *малітоўны*) ‘з малітвай; звяртацца з малітвай’: *І малітоўна паўтараю я, // Як запавет, // Як вернасці прысягу: // Ты, // Беларуская зямля, — // Мая, // Куды аднойчы я навекі лягу!* (Г. Бураўкін).

Маляты наз. (ад *малы*) ‘малыя дзеці’: — *Многа нас, ды мы — маляты // Каб нічога не баяцца, // Будзем разам мы трымацца* (І. Муравейка).

Маністы-наміткі наз. (ад маністы і наміткі): *Ізноў я там, дзе пад акном тры клёны // Маністы-наміткі // Схілілі на карніз* (П. Трус).

Маторнасць наз. (ад матор) ‘напорлівасць, рашучасць’: *Ад ліхаманкавай маторнасці — // Да нерушы бароў на ягады, // ...Вяртаемся, каб зноўку вырасці...* (П. Макаль).

Матрацападобны прым. (ад падобны на матрац): *І калі ў тых на прывілеі і ўсякія даброты была невялікая кайстра, а ў гэтых матрацападобны мех — гэта яшчэ не падстава надзяляць апошніх пальмай першыства* (Звязда. 1995. 14 студзеня).

Матыль-разведчык наз. (ад матыль і разведчык): **Матыль-разведчык** на плячо прысеў мне, // *За ім — камар, узброены клінком...* (М. Танк).

Мафіёзна-панскі прым. (ад мафіёзны і панскі): *Тут і былыя міністры, // Зброд мафіёзна-панскі* (П. Панчанка).

Мачыляпа наз. (ад мачыць і ляпа): **Мачыляпа** й **Мачыморда** — // *Раз у месяц ходзім цвёрда!* (Н. Гілевіч).

Мачыморда наз. (ад мачыць і морда): **Мачыляпа** й **Мачыморда** — // *Раз у месяц ходзім цвёрда!* (Н. Гілевіч).

Маяцца дзеясл. (ад май) ‘радавацца маю (вясне); перан. пакутаваць’: *Хай кожны ў маі маецца...* (У. Правасуд).

Меднакосы прым. (ад медны і косы): *Па меднакосай збажыне // Звінелі шаблі кос* (Я. Янішчыц).

Меднастволы прым. (ад медны і ствол): *Паглядзі — меднастволыя сосны // Неўпрыкмет падышлі да вады* (С. Гаўрусёў).

Мемуарысты прым. (ад мемуары) ‘пра ўзрост, калі пачынаюць пісаць мемуары’: *Равеснікі мае // Унастроі мемуарыстым: // Глядзяць на ўласны пуп // І на запасы круп* (П. Панчанка).

Месік наз. (ад месяц) ‘маладзік’: **Месік** хітра смяецца над хатай. // *Быццам кажэ: «Сама вінавата»* (Н. Гілевіч).

Месцежа наз. (ад месць (помста)) ‘адплата; помста’: *Але месцежа тоўпіцца ў сэрцы на дне. // За бацькоў і зямлю сваю помста кіпіць* (Д. Бічэль-Загнетава).

Месціцца дзеясл. (ад месца) ‘дзеянне паводле назоўніка месца; знаходзіцца’: *Пад Сонцам высокім і Месяцам // Зямное жыццё наша месціцца* (У. Лебедзеў).

Месціч наз. (ад месца) ‘жыхар пэўнага месца, мясцовы’: *І срэбны цень чужога небакраю — // Чэрнь у абліччах месцічаў тваіх* (Г. Булыка).

Месяц-дальтонік наз. (ад месяц і дальтонік): *Ці сяйво // Ад месяца-дальтоніка // Прабівае космы стрэчных хмар?* (Я. Янішчыц).

Месяц-перасмешнік наз. (ад месяц і перасмешнік): *І ўсё лаўчыўся месяц-перасмешнік // Заглянуць у пячору з вышыні...* (Н. Мацяш).

Месяц-чара наз. (ад *месяц* і *чары*): *А з месяца-чары лілося віно // У нашы біклагі, далоні* (М. Танк).

Метэацёткі наз. (ад *метэа-* і *цёткі*): *Памыляюцца метэацёткі, // Абячаючы добры дзень* (В. Зуёнак).

Мешчаннё наз. (ад *мяшчане*) ‘неадабр.: жыхары горада, гараджане’: *І няхай мешчаннё гаворыць, што быў і ўжо няма* (У. Дубоўка).

Мешчанота наз. (ад *мяшчане*) ‘неадабр.: пра абывацеляў, прагматычных жыхароў’: **Мешчанота** наша туды пабегла (У. Караткевіч).

Мёдагалосы прым. (ад *мёд* і *голос*): *Няўжо ты не чула, // што ўздыхамі // цябе называў я, каханая, // мёдагалосай пчолкай...* (Г. Пашкоў).

Міжбой наз. (ад *між* (паміж) і *бой*) ‘біцца паміж сабой’: *...яны глядзяць на мой адчайны міжбой* (А. Разанаў).

Міжчасе наз. (ад *між* і *час*): **Міжчасе** – ў наваколлі. // **Міжчасе** – ува мне (А. Разанаў).

Мікракаўбаса наз. (ад *мікра-* і *каўбаса*): *Бабровіч: А чым я вас карміць буду? Генка: Сінтэтычнай мікракаўбасой* (К. Крапіва).

Мікрамаёр наз. (ад *мікра-* і *маёр*): *Нас, малодшых лейтэнантаў запасу (мікрамаёраў – жартавалі мы), знаёмлі з новай тэхнікай* (М. Гіль).

Мікрапагода наз. (ад *мікра-* і *пагода*): *Імчаліся ў Кліўдзен, // дзе ім рабілі ласку – // мікрапагоду стваралі // па-боску, па-царску* (А. Вярцінскі).

Мільённец дзеясл. (ад *мільён*) ‘дзеянне паводле лічэбніка *мільён*; шмат, невымерна многа’: *Я мушу быць, край, у цябе ўлюбёны, – // Мільённее люблю – мільённее і боль* (А. Лойка).

Мільёншчык наз. (ад *мільён*) ‘мільянер’: *І мільёншчык, ад злосці зялёны, // У страху за бізнес свінцовы // Ў Іспанію ідзе аркан...* (К. Кірэенка).

Мільярдагалосы прым. (ад *мільярд* і *голос*): *Схілялася мірнай планетай // Мільярдагалосая цішыня* (В. Зуёнак).

Мільярдзіна наз. (ад *мільярд*) ‘адна частка ад мільярда’: *Цяжка дыхаць мільярдзіны // На планеце людзей* (П. Панчанка).

Міні-максі наз. (ад *міні-* і *максі-*): *На што мне гэта міні-максі панства* (К. Кірэенка).

Міні-фараон наз. (ад *міні-* і *фараон*): *І так вось час паўзе ягоны, // жыве, як быццам у музеі, // у ролі міні-фараона // або лісліўца-фарысея* (К. Камейша).

Мінісон наз. (ад *міні-* і *сон*): *На гэты ціха-шчаслівы мінісон я шэптам звярнуў увагу суседа* (Я. Брыль).

Мінулабыццё наз. (ад *мінулы* і *быццё*): *...на чым мы асабліва паразумеліся, судакранаючыся з роднаснымі пластамі нашага мінулабыцця* (А. Бутэвіч).

Мітусня-верхаводка наз. (ад мітусня і верхаводка): *Уратуйма яе ад к्लाак, // Траскатні, мітусні-верхаводкі* (Я. Янішчыц).

Міхальваныч наз. (ад Міхаіл Іванавіч): *Сябар таксама студэнтам быў, вучыўся на фармафаку, а па начах працаваў — у аптэцы паблізу ад праспекта Міхальванчыча Калініна дзяжурыву* (Л. Дранько-Майсюк).

Мнагалучны прым. (ад многа і лучы (проміні)): *Цені сталі больш густыя, // Мнагалучны, несчыслены* (Я. Колас).

Многаглаголаніе наз. (ад многа і глаголіць (гаварыць)): *Прыйшоў у будынак многаглаголанія імя айцоў базыліянаў васільковых а палове трэцяй гадзіны* (М. Гарэцкі).

Мова-ед наз. (ад мова і -ед (есці)): *«Сволач!» — сказаў я і пайшоў прэч ад гэтага мова-еда* (Г. Далідовіч).

Мовалюбны прым. (ад мова і любіць) ‘пра тых, хто любіць мову’: *Тады, трыццаць гадоў назад, па пальцах можна было пералічыць тую мовазнаўчую, мовалюбную помаладзь, якая ўзнімалася пасля трагічных, лёсавальных трыццатых і ваенных гадоў* (А. Клышка).

Молада-шпарка прысл. (ад малады і шпаркі) ‘імкліва, незаўважна’: *Усе (гады. — М. П.) прыходзілі і сыходзілі — спачатку молада-шпарка, потым самотна-прытомлена* (М. Мятліцкі).

Моўніца наз. (ад мова, мовіць) ‘месца для прамаўлення’: *Мужыцкай праўдаю загавары да Беларусі ўсёй з высокіх моўніц!* (Д. Бічэль-Загнетава).

Мудранебны прым. (ад мудры і неба): *Следам за Зеўсам, як і належыць, світа, ці, калі хочаце, карагод таксама мудранебных* (А. Васілевіч).

Мужыцка-беларуска-партызанскі прым. (ад мужыцкі, беларускі і партызанскі): *Я нават пачуўся абражаным у сваёй мужыцка-беларуска-партызанскай годнасці, але пераводзіў гаворку на жарты пра панкоў і падпанкаў* (У. Калеснік).

Музаложніцтва наз. (ад муза і -ложніцтва): *Паэты ў музаложніцтве сапсели* (В. Зуёнак).

Музейна прысл. (ад музейны) ‘нежышцёва, мёртва’: *Музейна па гадах // Галінка калючэе* (Р. Барадулін).

Мурашканогі прым. (ад мурашка і ногі): *Я падумаў пра бабулек мурашканогіх, што пры вешалцы тупаюць* (Л. Дранько-Майсюк).

Мухаперсоны наз. (ад муха і персоны): *Двухногія мухаперсоны // Страшней за крылатых стварэнняў* (Н. Гілевіч).

Мэтаносны прым. (ад мэта і -носны (насіць)): *Паглянь, як спада-рожнік — // Малюсенькая зорачка рухомая // Між плоймы ўяўна нерухо-мых зор, — // Як прутка, // Як упэўнена // ён торыць // Свой мэтаносны шлях!* (Н. Мацяш).

Мяккакрылы прым. (ад мяккі і крылы): *Нейкі шолах мяккакрылы...* (Я. Колас).

Мясцорыцца дзеясл. (ад *месца*) ‘займаць месца; садзіцца бліжэй’: *А цяпер, журботная, мясцорыцца // і шкакой бліжэй да сена туліцца* (С. Панізнік).

Мяцеліцца дзеясл. (ад *мяцеліца*) ‘дзеянне паводле назоўніка *мяцеліца*’: *У вёсцы то мяцеліцца, то весніць* (В. Коўтун).

Н

Набатна-ўсевідушчы прым. (ад *набатны* і *ўсевідушчы*): *Запала ў сэрца слова яго кожнае — // Набатна-ўсевідушчае, трывожнае* (С. Гаўрусёў).

Навагоддзе наз. (ад *новы год*) ‘навагодняе свята, новы год’: *Неяк умудрыліся мы ўдвух, атрымаўшы ганарар, за дзень да навагоддзя выправіцца ў няблізкую зімовую дарогу* (К. Камейша).

Навальнічна прысл. (ад *навальнічны*) ‘у прадчуванні навальніцы; перад навальніцай’: *І навальнічна хмары мітусяцца* (М. Шабовіч).

Навачасны прым. (ад *новы* і *час*): *Ад псеўдахараства навачасных будынкаў... // Я хаваюся, як у густую траву хаваецца вуж* (А. Мінкін).

Навесмы наз. (ад *навісаць*) ‘нізка навіслае голле’: *Навесмы голля за акном... // Адпрэчаваюць пагляд, і дом, // І белы прывід саду* (Т. Бондар).

Навукова-гніламёдна прысл. (ад *навуковы* і прозвішча *Гніламёдаў*): *І ўсе напісаны грунтоўна, // Тактоўна, роўна — і дыктоўна, // Ні звадна, ні паньла-модна, // А навукова-гніламёдна* (Р. Барадулін).

Нагінна прысл. (ад *нагінацца*) ‘нізка нагнуцца; нахілена да зямлі’: *Наліліся каласкі нагінна* (А. Бачыла).

Надзеіць дзеясл. (ад *надзея*) ‘мець надзею; спадзявацца’: *Думку нашчыш золкімі ўспамінамі, // Сэрца песняй жніўнаю надзеіш* (Р. Барадулін).

Надзем’е наз. (ад *над-* і *зямля*) ‘над зямлёй; у паветры’: *Унадзем’і, як жалейка, // Сонцу ў лад і ў тон // Сыпле птушка-чарадзейка // Першых песень зvon* (Я. Колас).

Надзор’е наз. (ад *над-* і *зоры*) ‘звод неба; начное неба’: *Агі гараць... // Агі ў надзор’е // Залатацветам шалясяцяць* (П. Трус).

Надзьмута-самаўпэўнены прым. (ад *надзьмута* і *самаўпэўнены*): *Спачатку, праўда, ён здаўся мне нейкім надзьмута-самаўпэўненым дзіваком* (З. Прыгодзіч).

Надо-рэ-мі-фа-со-ліць дзеясл. (ад назваў музычных нот *до-рэ-мі-фа-со-ль*): *Адзін музыка так узбагаціў // Сваю фантазію і так свой слых развіў — // Ажно мазгі з натугі намазоліў // І так руку надо-рэ-мі-фа-соліў, // Што стаў пісаць раманы, хоры, песні* (Н. Гілевіч).

Надтэмзовы прым. (ад над і Тэмза): *З французскіх газетаў даліў ён гарчыцы, // З нямецкіх — квасу, // А з надтэмзовых пагарда бруіцца // Для духу часу* (У. Дубоўка).

Надынаміціць дзеясл. (ад дынаміт) ‘узбудзіць; узрушыць’: *Хто там несьвядома // Надынаміціў дзікі стогн?! (Т. Кляшторны).*

Нажмурысты прым. (ад нажмурыцца) ‘хмуры, незадаволены, насуплены’: *Такого нажмурыстага я яго не бачыў ніколі* (С. Баранавых).

Наземіць, наземіцца дзеясл. (ад зямля) ‘падаць на зямлю; ападаць (найчасцей пра лісце ўвосень)’: *Тугой спавіты небакрай, // наземіцца няспынна слёзы...; // І ціхазвонна і паволі восень лісьце наземіць; // І пялёсткі наземіць мак* (У. Дубоўка).

Назоў наз. (ад назва) ‘назва, паходжанне; радавод’: *Адкуль выводзім свой назоў? Апроч наіўнай надзеі нічога не маю, // Што адраджуся на градцы з назовам любоў* (Д. Бічэль-Загнетава).

Наіўна-легкакрылы прым. (ад наіўны і легкакрылы): *І ўзняліся ўраз да аблокаў // Наіўна-легкакрылыя анёлы* (С. Гаўрусеў).

Найкняжы прым. (ад най- і княжы): *Найкняжаму з князёваных найменняў, // Быліннаму з былінных галасоў... // Мне страшна, што мяшчанства сыпле жменяў // Цынём... // І косіць мужных як касой* (В. Аколава).

Наймічкаваць дзеясл. (ад наймічка) ‘батрачыць’: *А Зося тым часам наймічкавала ў маладога Паўзуна* (А. Бажко).

Найпаклоністы прым. (ад най- і паклон (паклоністы)): *Шчодра нам шчасце адшкадавалі — // Не паміраеш з ім і не жывеш, // Хоць пачапі ім за гэта медалі // Ці паднясі найпаклоністы верш* (Р. Тармола-Мірскі).

Найсамы прым. (ад най- і самы): *Можна, найсамы, найсамы цяжкі // можна, шчэ будуць не раз тупікі, // можна, я траплю ў глухое скляпенне* (С. Шах).

Наканьячаны дзеясл. (ад каньяк) ‘з каньяком’: *Але на той жа мэблі скандынаўскай стаяў яшчэ і чай каньячаны* (Л. Дранько-Майсюк).

Накірмашыцца дзеясл. (ад кірмаш) ‘нагандлявацца ў час кірмашу; натаміцца падчас кірмашу’: *Не паспеў накірмашыцца? (С. Баранавых).*

Налі-чарніла наз. (ад наліць і чарніла (віно)): *Ён дзеяч: круць ва ўсе бакі... // Быў тэхнікам налі-чарніла* (К. Кірэенка).

Наліў-настой-гарэлка наз. (ад наліў(ка), настой(ка), гарэлка): *Загадваў Мільеуноў гандлёвай кропкай // Пад назваю «Наліў-настой-гарэлка»* (П. Сушко).

Намуляваць дзеясл. (ад Мулявін): *...нельга спадзявацца, што нейчая рука ўздымецца з балончыкам у парыванні «намуляваць» імя лідара «Песняроў»* (Д. Падбярэзскі).

Нападнікі наз. (ад *нападаць*) ‘пра тых, хто нападае, варожа адносіцца да прыхільнікаў таго ці іншага дзеяння’: **Нападнікаў**, // *Роднае слова, зашмат // Трываеш // І мала ў цябе абаронцаў* (Р. Барадулін).

Наперахопкі прысл. (ад *перахапіць*) ‘адзін перад адным; навывперадкі’: *То абцяюць, то страшаць // Лідары наперахопкі...* (В. Зуёнак).

Наплявізм наз. (ад *напляваць*) ‘пра абьякавыя адносіны да людзей і абставін; абьякавасць’: *Непатрэбна ніякая агітацыя супраць сацыялізму. Яго страшэнная беднасць, наплявізм на чалавека і яго памкненні, дзікае варварства ва ўсім — найлепшы агітатар супраць яго* (А. Кудравец).

Напутны прым. (ад *на і путь* (шлях)) ‘слова перад дарогай; настаўленне; пажаданне’: *І час настае — // З цёплым словам сяброўскім, // З прамовай напутнай // Сакратар, // Баявы камісар, // Устае* (К. Кірэнка).

Нарысовы прым. (ад *нарыс*) ‘у літаратурнай форме нарыса’: *На завод хадзіў штогод // Нарысваю паходкаю* (Р. Барадулін).

Насампраўдзе прысл. (ад *на самой праўдзе*): *Нутром адчуваючы, што насампраўдзе так не павінна быць, што гэта нейкае ашуканства, людзі ў кашы, у мяшкі, у начоўкі паспешліва набіралі ахвотнай, быццам сп’янелай, рыбы, што не знаходзіла месца сабе ў вадзе; 3 дня ў дзень, з году ў год, з веку ў век збіраюся з тайнаю моцай, каб калі-небудзь абвергнуць сваё існаванне, адолець дваістасць і стаць насампраўдзе сабой* (А. Разанаў).

Насамсправе прысл. (ад *на самой справе*): **Насамсправе** (назва версэта А. Разанава).

Наслядоўцы наз. (ад *наследаваць*) ‘спадчыннікі; наступнікі’: *Не наслядоўцы мы, о не! // Наш рух — калодзесь непачаты* (Т. Кляшторны).

Насмерчаны дзеепрым. (ад *смерць*) ‘насычаны смерцю; пра тое, што нясе смерць’: *Спеў у разорах // Насмерчаны тол — // Сярпам кананад // Аглушальна звінець* (А. Камароўскі).

Насмешліва-шкадуючы прым. (ад *насмешлівы і шкадуючы*) ‘адначасова са смехам і шкадаваннем’: *Няспешна // Сціраю з вуснаў гэты горкі смак // Насмешліва-шкадуючай усмешкі* (Т. Крэнь).

Настальгікнуць дзеясл. (ад *настальгія*) ‘успомніць пра нешта значнае або дарагое ў мінулым’: — *Ну, а як цяпер Давідгрудэк мой любы пажывае? — настальгікнуў светла* (Л. Дранько-Майсюк).

Наступнасць наз. (ад *наступны*) ‘будучыня’: *Ці будуць зноў, Радзіма дарагая, // Бунтоўны рус і апраметны лях // Святлом штыкоў, шпіцрутэнаў, нагак // Табе ў наступнасць выпраменьваць шлях?* (В. Зуёнак); *Некалі, вырваўшыся ў наступнасць, туды, дзе мяне няма, убачу далёкую постаць* (А. Разанаў).

Наступнік наз. (ад *наступны*) ‘пра таго, хто будзе наступным’: *Не выпадкова шмат паэтычных твораў маладая настаўніца прысвячае нашым юным наступнікам* (Чырвоная змена. 1979. 23 мая).

Насуплена-присудна присл. (ад насуплены і присуд): *І паспрабуў яму ты запарэч — // Яшчэ не тое скажа ён прылюдна, // Свой правапісны, як Дамоклаў, меч // Узняўшы ўверх насуплена-присудна* (М. Шабовіч).

Насцігач наз. (ад насцігнуць) ‘пераследнік; пра таго, хто каго-небудзь даганяе’: *...праз урвішчы і кустоўе ўцякаю ад насцігачоў* (А. Разанаў).

Натоўпіцца дзеясл. (ад натоўп) ‘буйна расці; зарастаць’: *Кашлаты дзядоўнік натоўпіцца каля паркана...* (А. Разанаў).

Натхнёна-разняволены прым. (ад натхнёны і разняволены): *Ад мітусні і ад будзённай прозы // Загойвае людскія сэрцы, розум // Натхнёна-разняволеным радком* (З. Марозаў).

Находнік наз. (ад хадзіць) ‘нетутэйшы; часовы; варожы’: *Чаму прадаеш зямлю родну находнікам?* (В. Коўтун).

Начаніца наз. (ад ноч, начніца) ‘ноч, начная пара’: *І зложыць крылле начаніца сцісла, // жыццё адной заільсніцца зарой* (У. Дубоўка).

Начлежыць, начлежыцца дзеясл. (ад начлег) ‘начаваць’: *Я раскажу, як архірэй // У Шмаргуна начлежыў...* (А. Бажко); *У вачах начлежыцца зара* (Р. Барадулін).

Начсалома наз. (ад нач- (начальнік) і салом): *Ён дзеяч: круць ва ўсе бакі... // Хадзіў у званні начсалома* (К. Кірэнка).

Начэць дзеясл. (ад ноч) ‘цямнець; хмурнець’: *Увязня начэе пагляд, // І сунеца прыхадзень // Люты, як стронцый* (Р. Барадулін).

Нашанівіць дзеясл. (ад назвы газеты «Наша Ніва») ‘дзеянне паводле ўласнай назвы «Наша Ніва»’: *Нашанівілі Боскую праўду — у Слове, // Адзяржавілі родны свой кут* (І. Багдановіч).

Нашатырыць дзеясл. (ад нашатыр) ‘дранцвець; адчуваць мароз’: *Мароз нашатырыць; На лбе з’явіліся маршчыны, бровы нашатырыліся* (С. Баранавых).

Нашчаднасьць наз. (ад нашчадак) ‘патомства; нашчадкі’: *На свеце няма найцяжэйшае помсты, // Як знішчыць нашчаднасьць, // як знішчыць патомства!* (М. Клімковіч).

Небаверны прым. (ад неба і верыць) ‘богабаязны, з верай у Бога’: *Небаверны Васіль, // Без цябе // Стала мулка ў Крывіцкім краі* (Р. Барадулін).

Небагляд наз. (ад неба і глядзець): *Святлеюць сузор’і ўгары, // палаюць зоркі на небаглядзе* (А. Вярцінскі).

Небадайны прым. (ад неба і даваць): *...але, чытач, пабыць дазволь // у небадайным асяроддзі // такой самотнаю — з табой* (В. Куртаніч).

Небадах наз. (ад неба і дах): *Вясёлка небадах змацоўвае* (Р. Барадулін).

Небадом наз. (ад неба і дом): *...Каб монпарнаскі небадом сляпы // Убачыў яснасьць неба і сената* (Л. Дранько-Майсюк).

Небазвон наз. (ад неба і звон): *Зноўку змоўклі птушак галасы, // Загрымелі ў бубны небазвоны...* (К. Жук).

Небакрай наз. (ад неба і край): *Пабегла дарога далёка, // далёка за небакрай...* (А. Вярцінскі); *Успененыя коні, бы звяры, // развейваюць на небакрай грывы* (М. Рудкоўскі); *Як важна і тое, што згадкі пра Жэню Янішчыц і сёння выклікаюць у маёй душы цёплы і спакойны настрой, змушаюць прыпыніцца ў галёным часабегу і нібы зазірнуць за небакрай будзённасці і мітуслівасці, каб спаўна ацаніць вартасць і каштоўнасць проста жыцця* (А. Бутэвіч); *Наша дарога праходзіць праз нашы сэрцы, // кожны наш крок – гэта крок за небакрай, // і ў кожным нашым імгненні змяшчаецца ўвесь час* (А. Разанаў).

Небакруг наз. (ад неба і круг): *На чыстым небакрузе Алесеў белы конь* (Д. Бічэль-Загнетава).

Небасінь наз. (ад неба і сінь, сіні): *З зямлі ў небасінь уздымаецца птах, // ды зноў да зямлі павяртаюцца крылы; Зямля азёрнай небасіні* (А. Емяльянаў).

Небаспад наз. (ад неба і спадаць, падаць): *І вось ля самага небаспаду ўзнікла чырвоная хмарка* (А. Разанаў).

Небасяжны прым. (ад неба і сягаць): *Раўнінная палеская душа // Раўніна ловіць небасяжны клёкат* (Л. Тарасюк).

Небахмарны прым. (ад неба і хмары): *Глыток свабоды замірае каля губ // У атачэнні небахмарнай сталі* (Л. Тарасюк).

Небачос наз. (ад неба і часаць): *Вітаю дуб – палескі небачос!* (М. Мятліцкі).

Небаясны прым. (ад неба і ясны): *І той зачынальнік, што завецца Ён, // Айцец небаясны і нават Крышна, // як галубам, будзе крохі скрышваць // любові й надзеі праз акаём* (В. Куртаніч).

Небна прысл. (ад неба): *Часта салодкую хвілю вяртання // Сэрцу дарыла памяць кахання: // Вочы, што небна, высока ясенлі...* (М. Мятліцкі).

Небны прым. (ад неба) ‘нябесны’: *Шляхамі небнымі шпарчэй // Хмар пацягнуліся асобы* (К. Цвірка).

Небыдзь наз. (ад не быць) ‘прыдуманая; тое, што рэальна не існуе’: *Успомнім рэкі немалочныя // І казачную небыдзь* (С. Панізнік).

Невараць наз. (ад невяртанне (не вяртацца)) ‘незваротнае; тое, што не вяртаецца’: *Я палячу у невараць, у скон, // Вярнуся зноў з прадоння ўся сівая* (І. Снарская).

Невыбачальна прысл. (ад невыбачальны) ‘недаравальна; пра тое, што нельга апраўдаць’: *Таполям і дамам невыбачальна // Ты светлы сум навеяў за акном* (Л. Паўлікава).

Неганісабакузхаты наз. (ад не гані сабаку з хаты): *А мне здаецца, што гэта Верасень // Са сваімі сябрамі Неганісабакузхаты, // Даждзяхлюпам і Гразышлёпам // Зацеплелі нашу лазню і хваляцца венікамі прысад* (М. Танк).

Недабабуля наз. (ад неда- і бабуля): *У роднае сяло, як куля, // Да бабкі кінуся хутчэй // І закрычу: — Недабабуля, // Расолу мне налі ямчэй!* (А. Попель).

Недагаворнік наз. (ад не дагаварыць): *Змагаюцца яны ці годзяць? // Недагаворнікаў знаходзяць?* (С. Панізнік).

Недадзед наз. (ад неда- і дзед): *Аддыхаўшыся, недадзеду // Скажу: — Чырвонец аднясі // Бліжэйшаму недасуседу — // Бяззавіку папрасі!* (А. Попель).

Недакаханы прым. (ад неда- і каханы): *Быццам я яшчэ маленькі, // з-пад зары недакаханай* (С. Панізнік).

Недапаэт наз. (ад неда- і паэт): *Не аднаму недапаэту // Не даў я ходу на Парнас* (А. Попель).

Недапісьменнік наз. (ад неда- і пісьменнік): *Недапісьменнікаў лупую, // Як пачаткоўцаў — майстар слоў* (А. Попель).

Недасусед наз. (ад неда- і сусед): *Аддыхаўшыся, недадзеду // Скажу: — Чырвонец аднясі // Бліжэйшаму недасуседу — // Бяззавіку папрасі!* (А. Попель).

Незахмараны дзеепрым. (ад не і захмарыць): *...Перамога, вясновы незахмараны дзень* (Г. Бураўкін).

Нездаўнелы прым. (ад не і здаўна): *І памкнулася сэрца маё // наярэймы адчайнаму слову: // ой, гукае, гукае вясну // нездаўнелая песня Прыдзвіння...* (С. Панізнік).

Незніадкуль прысл. (ад не з ніадкуль): *«Спыніцеся!.. Тое, што вас напалохала, — пад кантролем, тое, што вас напалохала, незніадкуль...»* (А. Разанаў).

Немата наз. (ад нямы): *Пазбыцца б толькі // Вераду, // Дайсі б // Да нематы...* (В. Стрыжак).

Немаўленства наз. (ад немаўля) ‘пра ўзрост немаўляці’: *Як дзіўна зноўку пачуць // гаворку, // знаёмую з немаўленства, // ад незнаёмых людзей; ...Немаўленства сівой зямлі — скамянее* (А. Разанаў).

Непамерласць наз. (ад не паміраць) ‘несмяротнасць’: *Як аднаўляецца прырода // вясновым кветам быцця, — // так з непамерласці народа // зноў аднаўляюся і я* (С. Панізнік).

Непарушша наз. (ад не і парушыць) ‘некранутасць’: *Прагне рунь кволіцца ў непарушшы* (Р. Барадулін).

Непаэты наз. (ад не і паэты) ‘пра тых, хто не піша вершы’: *Непаэты марудна гараць, // А паэты імгненна згараюць* (Ю. Свірка).

Неперавучна присл. (ад не перавучыць) ‘пастаянна’: *Толькі матчына // неперавучна // пеўні // клічуць, як раней было, // мой дзень* (С. Панізнік).

Неперапынлівы прым. (ад не перапыніць) ‘бясконцы’: *Калі прыходзіць папаўненне — // пазты польмных радкоў, // і новыя куюцца звенні // неперапынлівых вякоў...* (С. Панізнік).

Непладовы прым. (ад не і пладовы) ‘які не мае пладуў’: *І як злучыць жыццё з перабудовай, // Калі цвіцём галінкай непладовай?* (С. Панізнік).

Непрагляд наз. (ад непраглядны) ‘пра тое, што нельга праглядзець; цемната’: *Яны высвечваюць бяздонне, // Увесь касмічны непрагляд* (І. Кірэйчык).

Непрасып наз. (ад не прасыпацца) ‘жаданне прадоўжыць сон; нежаданне прасыпацца’: *Бывае, што некалі адпачыць // ад непрасыпу: ахвота ж...* (С. Панізнік).

Непрыглядзе наз. (ад непрыглядны) ‘натуральнасць; адсутнасць упарадкавання’: *А над гэтым усім непрыглядзем балот // з похваў выкінуў шаблі напорны чарот* (У. Дубоўка).

Неспадобна-вершны прым. (ад неспадобны і вершыны): *У неспадобна-вершным будане, // дзе словаклад ламае ногі ў ям’і...* (Г. Юрчанка).

Неспыняны дзеепрым. (ад няспыняны) ‘бясконцы; які не мае заканчэння’: *Бо вецер звее ў ніцы лозы // тугу, што ідзе за небакрай, // і неспыняныя ўсе слёзы* (У. Дубоўка).

Несуверніца наз. (ад су- і верыць) ‘пра чалавека іншай веры; апанентка’: *Так, вясна ўжо назад не вернецца! // Ці трымай яе на замку, // Ці прасі яе, несуверніцу, // Ці хапай яе за руку!* (М. Лужанін).

Несуцішша наз. (ад несуцішны) ‘пастаянны рух; адсутнасць цішыні’: *І ўжо ва мне гамоняць салаўі, // Гудуць у несуцішшы вечным дрэвы* (М. Рудкоўскі).

Неўміруха наз. (ад не ўміраць) ‘доўгажыхар’: *Бабулька была з тых, каго завуць неўміруха* (У. Ягоўдзік).

Нехацімец наз. (ад не і хацець) ‘пра таго, хто не мае жадання нешта рабіць’: *Нехацімец, братка, // Справа чорту вартая...* (У. Хадыка).

Неціхапльнны прым. (ад не і ціхапльнны): *Ды затрыміць аднойчы новы дзень // Сваім струменьчыкам неціхапльным* (Л. Тарасюк).

Нітавацца дзеясл. (ад ніці (ніткі)) ‘цягнуцца падобна ніткам’: *Ва ўсе канцы ад края ў край // Бягуць, нітуюцца дарогі* (Т. Кляшторны).

Ніціца дзеясл. (ад ніці (ніткі)) ‘узнімацца ўверх падобна ніткам’: *Зяюць аганькі, // Ніціца дымкі* (К. Кірэенка).

Нічоганяведнікі наз. (ад нічога не ведаць): *Нашыя чыноўнікі... // Таўстуны-вантробнікі, — // Словам, субяседнікі — // Нічоганяведнікі* (Г. Бураўкін).

Нічоганяробнікі наз. (ад нічога не рабіць): *Нашыя чыноўнікі... // Таў-стуны-вантробнікі — // Нічоганяробнікі* (Г. Бураўкін).

Норавознаўца наз. (ад *нораў* і *знаўца*): *Норавознаўцаў потым // Быў вялікі табун там* (Р. Барадулін).

Носа-рогтрэст наз. (ад *нос*, *рог* і *трэст*): *Пайшоў у «Носа-рогтрэст»* (П. Саковіч).

Носадрукаванне наз. (ад *нос* і *друкаванне*): *Рэдактар высмактаў усю гарэлку // І, рукапіс трымаючы, як з селядцом талерку, // Пачаў тут «носадрукаванне»... // На гэтым скончылася ўсё рэдагаванне* (А. Попель).

Нэпачы наз. (ад *нэп* — новая эканамічная палітыка (*гіст.*)) ‘прыхільнікі нэпа’: *А ты, — каму, — муза-дура, // Не сачы падазрона вачамі // За нэпачамі* (К. Крапіва).

Нявесіцца дзеясл. (ад *нявеста*) ‘дзеянне паводле назоўніка *нявеста*; упрыгожвацца; амалоджвацца’: *А за акном // Нявесіцца // Вясенняя зямля* (У. Мазго); *Хто хоча — хай ажэніцца, // Хто хоча — хай нявесіцца* (У. Правасуд); *Зірні ў акно: нявесіцца Сусвет, // І зоркі дзве так польымна гараць* (М. Шабовіч).

Нядзеліцца дзеясл. (ад *нядзеля*) ‘рыхтавацца да нядзелі; дасягнуць юнацкага ўзросту; прыхарошвацца’: *А вось ужо кветкі прыносіш з аселяцы, // А вось ужо сын твой старанна нядзеліцца* (К. Камейша).

Нядзельнічаць дзеясл. (ад *нядзеля*) ‘адпачываць у нядзелю’: — *Мужчыны, як пайсці касіць, аддыхалі ў нядзелю? — Аддыхалі... І ты нядзельнічаў* (У. Ягоўдзік).

Нядократка наз. (ад *не дакранацца*) ‘пра таго (тое), хто (што) не дазваляе дакрануцца’: *Стуль прарасту не яткай крапівой — // Нядократкай, анюцінай слязінкай...* (К. Жук).

Нямотны прым. (ад *нямы*) ‘нямы; што (хто) не мае маўлення’: *Драпежна болем сэрца праціне // Нямотнай вышы скваплівы пагляд* (М. Мятліцкі).

Няпомнасць наз. (ад *не помніць*) ‘уласціvasць не помніць пра пэўныя падзеі; адсутнасць памяці’: *І няпомнасць пакіне мяне. // Стану помніць я ўсё...* (К. Жук).

Няўпыннік наз. (ад *не ўпыніць*) ‘пра актыўную асобу’: *Няўпыннік, ён нястомны следыт, // Троп у мінулае вядзе, // Былыя справы згадвае і мары* (А. Зарыцкі).

Няўцям’е наз. (ад *няўцямны*) ‘невывразнасць, незразумеласць’: *...мая даіснасць плакала па мне // ад вераду пустэльнага няўцям’я* (Г. Юрчанка).

Нячутна-смертаносны прым. (ад *нячутны* і *смертаносны*): *...і вецер дзьме, нячутна-смертаносны* (В. Жуковіч).

Няшчырынка наз. (памяніш. ад няшчыры) ‘няшчырасць’: *За намі гэтак шчыльна // Цікавалі // Са шчылінкі, // З няшчырынкi любой* (К. Камейша).

О

Одзіцца дзеясл. (ад *ода*) ‘дзеянне паводле назоўніка *ода*; пра паэта, які захапляецца літаратурнай формай *оды*’: *Хай доўга па-ліманску одзіцца, // Верлібрыцца творчы калчан!* (М. Шабовіч).

Орлі прым. (ад *арол*) ‘арліны’: *Ну, хто пойдзе ўперагонкі // З вамі, орляя сям’я?* (Я. Колас).

П

Паветалізм наз. (ад *павет*) ‘мясцовае слова; слова вузкадыялектнага паходжання’: *Літаратар, пісьменнік, стылізуючы народную мову, мусіць заўсёды мець на ўвазе ды не спускаць з вока таго, ці пашыраны той ці іншы факт мовы ў шырокіх народных масах, каб не заблудзіць у паветалізмах, у малавядомых фактах...* (Я. Лёсік); *Пад «паветалізмамі» звычайна разумеюцца такія словы, якія ўжываюцца ў жывой народнай мове дзе-небудзь на акрузе, на «павеце», але не ўжываюцца ў літаратурнай мове* (У. Дубоўка).

Паветрыцца дзеясл. (ад *паветра*) ‘лётаць у паветры’: *Пярэстай вясёлкай паветрацца птушкі* (У. Дубоўка).

Павеўна-белы прым. (ад *павеўны* і *белы*): *Лясніцкі праводзіў яе вачмі, аж пакуль не мільгнула апошні раз у зеляніне дрэў яе павеўна-белая сукенка* (М. Зарэцкі).

Павіха наз. (ад *віцца*) ‘дарога, шлях’: *Ой, люблю на змроку траву-руту жаці, // А ў сэрцы ўеіцца жыцця павіха* (П. Трус).

Павольна-роўны прым. (ад *павольны* і *роўны*): *І Клім услед цягнуў павольна-роўным голасам* (В. Каваль).

Павуцень наз. (ад *павуціна*) ‘павуціна’: *Не лірык я. Гнусавіць каб аб «шчасці», // ідылій квольх павуцень плясці* (А. Звонак).

Павучызм наз. (ад *павук*) ‘іраніч. вучэнне; грамадская фармацыя’: *Здаўна дабро гуманізм людзі завуць між сабою, // змеі ж, напэўна, змяізм празвалі б, каб ведалі словы, // а пацукі – пацучызмам, як павукі – павучызмам* (Ю. Пацюпа).

Падбэндак наз. (ад *пад* і прозвішча *Бэндэ*) ‘прыхільнік вульгарызатарскага літаратуразнаўства Лукаша Бэндэ’: *Прытаіўся Бэнда, // Падбэндак унік // Марная гавэнда // І дарэмны крык* (Я. Колас).

Пажарціць дзеясл. (ад *пажартаваць*) ‘пажартаваць’: *Нібыта хтосьці зло пажарціў, – // яшчэ учора вершы сніў...* (Э. Актулін).

Пазоўнік наз. (ад *позва*) ‘той, хто атрымаў позву (павестку)’: *Але намеснік начальніка Смалявіцкага РАУС Віктар Нікіфараў 2 лістапада 2018 года адмовіў пазоўніку ў адкрыцці крымінальнай справы* (М. Скобла).

Палахліва-пудка прысл. (ад *палахлівы* і *пудкі*): *Слову народа — не быць беззалосым // І не глядзець палахліва-пудка* (М. Мятліцкі).

Паныла-модна прысл. (ад *панылы* і *модны*): *І ўсе напісаны грунтоўна, // Тактоўна, роўна — і дыхтоўна, // Ні звадна, ні паныла-модна, // А навукова-гніламёдна* (Р. Барадулін).

Папаўзуха-завіруха наз. (ад *папаўзуха* і *завіруха*) ‘снежная замець’: *Распаўзлася па абшары // Сюжонным пухам, сюжоннай марай // Папаўзуха-завіруха — // Злога духа злыбядуха* (Я. Купала).

Паперыста прысл. (ад *папера*): *Паперыста, аловіста, // Задуміста, парнасіста* (Г. Юрчанка).

Папруга-маланка наз. (ад *папруга* і *маланка*): *Ну і грыміць тады громам, // Ну і сцібае сваіх коней // Дажджом-дратаванкай, // Ну і паласуе папругай-маланкай* (М. Танк).

Паранны прым. (ад *параніць*) ‘паранены’: *То быў вобраз іскразянны, // Момант радасці, надзей, // Сэрца гімн агнём паранным, // Песня зорак, санцавей* (Я. Колас).

Парнасіста прысл. (ад *Парнас*) ‘з прэтэнзіяй на выключнасць, папулярнасць’: *Паперыста, аловіста, // Задуміста, парнасіста* (Г. Юрчанка).

Патап — Вялікі хап наз. (ад *Патап, вялікі хап* (хапаць)): *Ох і меў народ забаву, // Як паселі ўсе на лаву: // І Патап — Вялікі хап, // І Аўдзей — Скубі з людзей* (Н. Гілевіч).

Паўднёвавейнасць наз. (ад *паўднёвы* і *веяць*): *Магноліі і кіпарысы, з паўднёвавейнасцю платан* (У. Дубоўка).

Паўзаход наз. (ад *паўзком* і *ход* (хадзіць)): *Не пешаход, а «паўзаход»* (загалолак матэрыялу); *Але, на шчасце, «паўзахода» заўважылі з машыны маладыя мінчане, якія ехалі ў Брэст са сталіцы... чалавек паўзком спрабаваў пераадолець адлегласць ад бліжэйшай вёскі да абласнога цэнтра* (Звязда. 2016. 23 лістапада).

Паўкласік наз. (ад *паў-* і *класік*): *Аздабляючы // Усе нашы плошчы і вуліцы // Скульптурамі класікаў, // Паўкласікаў...* (М. Танк).

Пацалункі-дары наз. (ад *пацалункі* і *дары*): *Убары пад кудравымі соснамі, // Я спаткаўся з табой... // Месяц долу дарыў // Пацалункі-дары // Буйна-росныя* (П. Трус).

Пацучызм наз. (ад *пацук*): *Здаўна дабро гуманізм людзі завуць між сабою, // змеі ж, напэўна, змяізмам празвалі б, каб ведалі словы, // а пацукі — пацучызмам, як павукі — павучызмам* (Ю. Пацюпа).

Песня-веснаплынь наз. (ад *песня* і *веснаплынь* (*вясна* і *плынь*)): *Дык бывайце!.. // А з прадвесня // Там, ля той каліны, // Вас сустрэну сваёй песняй, // Песняй-веснаплыню!..* (П. Трус).

Пірамідзіць дзеясл. (ад *піраміда*) ‘узнімацца ў выглядзе пірамід’: *Празрыста звонаць вадамётны, між ёлак пірамідзіць пыл* (У. Дубоўка).

Плужыць дзеясл. (ад *плуг*) ‘утвараць дзеянне з дапамогай плуга’: *Плужыці іх [палі], выцершы пот, // Чорныя рукі і светлыя душы* (М. Мятліцкі); – *Глыбока плужыш ты, чарцяка! Хоць насылай цябе ў ААН!* (Н. Гілевіч).

Плыннасьць наз. (ад *плынь*) ‘плынь, цячэнне’: *А ўсё азёры ды азёры, // Бруенне рэчак, плыннасць рэк...* (Н. Гілевіч).

Плытагоніць дзеясл. (ад *плытагон*): *На прастор сакалінымі ўзмахамі // Плытагоняць на крыллях вясенніх* (П. Трус).

Плыўкадымны прым. (ад *плыўкі* і *дымны*): *І дрыготна хвалі жыта // Плыўкадымныя бягуць* (Я. Колас).

Повеі наз. (ад *павеяць*) ‘павеў’: *І ў тонкай шэрані галінаў // Пад лёгкі повеі ветравінь, // Я песні, казкі і быліны // Вякоў няспыненых лавіў* (П. Трус).

Полымнакрыла прысл. (ад *полымны* і *крылы*) ‘абвострана, трывожна, узбуджана’: *Полымнакрыла б’еца трывога // Нікім не спалоханым матыльком* (Р. Барадулін).

Прадмоўца наз. (ад *прадмова*) ‘пра аўтара прадмовы’: «*Ён не пражыў і трыццаці гадоў, пісаў і ўвогуле дзесяць*», – *пісаў прадмоўца* (М. Чарняўскі).

Прадоннасць наз. (ад *прадонне*) ‘глыбіня’: *Мая зямля не толькі ўсё дае: // абутак, вопратку, пітво і ежу. // Яна й бярэ – балюча ў сэрца б’е // прадоннасцю магілы кожнай свежай* (Х. Жычка).

Прамінулае наз. (ад *прамінаць, праходзіць*) ‘тое, што прайшло, закончылася ў мінулым’: *Плыў праз горад сад // Кудысьці ў прамінулае назад* (Т. Бондар).

Прывабна-вечаровы прым. (ад *прывабны* і *вечаровы*): *Люблю я час прывабна-вечаровы...* (М. Шабовіч).

Прыгожыць дзеясл. (ад *прыгожы*) ‘упрыгожваць, расквечваць’: *Адцвілі і завялі дзівосны краскі, // Што сабою прыгожылі дні маладыя; Зеленавір лагодлівых вачэй, // Як анішто, мае прыгожыць дні...* (М. Шабовіч).

Прыстані-ростані наз. (ад *прыстань* і *ростань*): *А навошта ты кожны год // Мне прыносіш прыстані-ростані?* (Д. Бічэль-Загнетава).

Псеўдаіконы наз. (ад *псеўда-* і *іконы*): *Паэтаў вялікіх, // Чый век несканчоны, // Змушаюць маліцца // На псеўдаіконы* (Э. Акулін).

Птушка-чарадзейка наз. (ад *птушка* і *чарадзейка*): *Унадзем’і, як жалеіка, // Сонцу ў лад і ў тон // Сыпле птушка-чарадзейка // Першых пень звон* (Я. Колас).

Пчолы-кулі наз. (ад пчолы і кулі): *І ён пабег тады насустрач дню — // Праз дымны сад, дзе пелі пчолы-кулі...* (З. Астапенка).

Пяшчотна-цеплакрыла прысл. (ад пяшчотны і цеплакрылы): *А я радзіме верш ці нарадзіў, // Які б у спёку свежа халадзіў, // А ў сцюжу грэў пяшчотна-цеплакрыла?* (М. Шабовіч).

Пяюня-птушка-жартаўніца наз. (ад пяюня, птушка і жартаўніца): *Хацеў бы я душой адбіца... // Прыродзе-маці пакланіца: // ...Прыгожай ружы-маладзіцы, // Пяюні-птушцы-жартаўніцы* (В. Івашын).

Р

Радковіста прысл. (ад радок) ‘шмат радкоў; значны памер тэксту’: *Рыфмуліста, радковіста, // Чужыніста, угарыста* (Г. Юрчанка).

Развіты наз. (ад развітацца, развітвацца) ‘развітанні’: *Нібы ў Храм, да паэта // Ты на споведзь прыйшла // Пра былыя развіты, // Пра дзявоцтва гады...* (М. Шабовіч).

Развядзьмачыць дзеясл. (ад раз- і Вядзьмак) ‘расчараваць; зняць чары’: *Стварыў пародый, вершаў шмат, // І Ведзьмака ты развядзьмачыў...* (М. Шабовіч).

Разнасцежыць дзеясл. (ад розны і сцежка) ‘зрабіць адкрытым у душэўных парываннях, шчырым, спагадлівым’: *Ты пасланы быў на Зямлю // Вочы й душы разнасцежыць людзям* (Р. Барадулін).

Разумнец дзеясл. (ад разумны, розум) ‘набываць розум; станавіцца разумным’: *Хай маршчыны разумняць чало!* (М. Шабовіч).

Раскудзеліць дзеясл. (ад кудзеля) ‘расчасаць’: *Сівыя вусы раскудзеліць, рагоча сыта* (У. Дубоўка).

Розвіт наз. (ад развітанне) ‘развітанне’: *Каршачок пацалункаў драпезны сачыў за намі... // Розвіт, як мрок, непазбежны* (Д. Бічэль-Загнетава).

Рудаглей наз. (ад руды і глей): *З готамі і гунамі стаўшы ўпоплеккі, рынулі, аброслыя рудаглеем і дзёрзкай шчэцію, на Рым і элінаў* (В. Коўтун).

Ружа-кветка наз. (ад ружа і кветка): *Дзе за грэчкай — парэчкі, // Тур’я, Затур’я, — // Ружай-кветкаю — ты, // Сінь-валошкаю — я* (К. Жук).

Ружова-мутны прым. (ад ружовы і мутны): *У ружова-мутным футарале // Яго сузорысты вянок // Буйныя пацеркі-каралі // Каціў на жвірыстае дно...* (П. Трус).

Ружовіць дзеясл. (ад ружовы) ‘упрыгожваць; ідэалізаваць’: *Што столькі год ружовіць сны* (М. Шабовіч).

Рыжань наз. (ад рыжы) ‘пра тое, што мае рыжы колер’: *Рыжыкаў рыжань // Алёнку зрыжэла заве // Ўрыжую замець* (М. Шабовіч).

Рытмагоны наз. (ад рытм і гнаць): Пакуль з экрана тлуста-густа // Плыве хлусня, паклён і глупства — // Ганіце рытмы, **рытмагоны!** (Н. Гілевіч).

Рыфмазваны наз. (ад рыфма і звон (звінець)): Званіце ў рыфмы, **рыфмазваны!** (Н. Гілевіч).

Рыфмуліста прысл. (ад рыфма) ‘з выкарыстаннем рыфмы’: **Рыфмуліста, радковіста, // Чужыніста, угарыста** (Г. Юрчанка).

Рэвалюцыяманія наз. (ад рэвалюцыя і манія): Верш, канечне, не адпавядаў бальшавіцкай сімпатыі да **рэвалюцыяманіі**, але быў залічаны да твораў рэвалюцыянеркі (І. Запрудскі, Д. Карчашкіна).

С

Сакаліна-арлісты прым. (ад сакаліны і арлісты): На прастор Беларусі квяцістай, // На шырокі свабодны прастор, // Выплыў ты, **сакаліна-арлісты** // Беларускіх загонаў селькор (П. Трус).

Салаўінагалосы прым. (ад салаўіны і голас): Умывай мяне росамі, // Рана-рана да дна, // **Салаўінагалосая** // Чараўніца мая (М. Шушкевіч).

Салёназлосны прым. (ад салёны і злосны): Не ведаў, што **салёназлосныя** вужакі прыціснулі жыццё ў рышок (У. Дубоўка).

Самота-маўчанка наз. (ад самота і маўчаць): Рэзкі віраж ад самоты-маўчанкі — // бодем ці голадам кормяцца чайкі (Д. Бічэль-Загнетава).

Самотна-прытомлена прысл. (ад самотны і прытомлены) ‘у адзіноце, адчуваючы жышчэвую стомленасць’: Усе (гады. — М. П.) прыходзілі і сыходзілі — спачатку молада-шпарка, потым **самотна-прытомлена** (М. Мятліцкі).

Самоціцца дзеясл. (ад самотны) ‘быць адзінокім; не мець сяброў’: Сябры мае, **самочуся** без вас... (М. Шабовіч).

Санцавей наз. (ад сонца і веяць): А ў сэрцы зорамі цвіце, красуе росквіт // І завіваецца ў каралі **санцавей** (П. Трус); То быў вобраз іскразьянны... // Песня зорак, **санцавей**; Хай дарогу ў бесканечнасць // Ім асвеціць **санцавей** (Я. Колас).

Санцавейны прым. (ад санцавей): Ды і там **санцавейнымі** поўднямі // Ад цяпла не схаваешся ты (М. Шабовіч).

Санцапас наз. (ад сонца і пас): Але, пакуль шчыруе **санцапас**, // Хіба паверыш: хутка ўжо кастрычнік (М. Шабовіч).

Санцаплёсы наз. (ад сонца і плёсы): Не глядзець чужых дзяўчат, // Не чапаць тугія косы, // Не хадзіць любоў страчаць // На чужыя **санцаплёсы** (З. Астапенка).

Санцапромні наз. (ад сонца і промні): *Каб санцапромні пецціліся ў косах* (М. Шабовіч).

Санцапромніць дзеясл. (ад санцапромні; сонца і промні): *Так санцапромніць небасхіл — // Хавайся ў засень...* (М. Шабовіч).

Сахавілкі наз. (ад саха і влкі): *Пашана вазам, сахавілкам і вілам, // Якія прымалі ўдзел у пасяўной* (М. Танк).

Свежасшаранелы дзеепрым. (ад свежы і сшаранець): *...Дзе ўсё, як вогнішча лістоў, // Замёў снег свежасшаранелы* (М. Танк).

Светамір наз. (ад свет і мір): *светамір перакуліўся // згубіў правільнасць // памераў і прапорцый* (І. Багдановіч).

Светамірны прым. (ад светамір): *а я шукаю ў ім хаця б адну // простую і правільную рысу // за якую магла б учапіцца // каб не ўпасці ў зманлівы вэрхал // перакуленага // светамірнага бляску* (І. Багдановіч).

Светлазорны прым. (ад светлы і зоры): *І пляла навакол задуменная, // Светлазорная ціхая ноч* (З. Астапенка).

Светлаказка наз. (ад светлы і казка): *Ты — мой лёс, паратунак мой, // Светлаказка маёй юдолі* (М. Шабовіч).

Светлакрыліць дзеясл. (ад светлы і крылы): *А што ўзрост?.. Ды хіба гэта ўзрост, // Калі каханнем светлакрыляць мары?!* (М. Шабовіч).

Светласпеў наз. (ад светлы і спеў): *Мо таксама, як я, не заснеш давідна, // Дзён маіх светласпеў — незямная жанчына* (М. Шабовіч).

Світань наз. (ад світаць) ‘світанне’: *Жывым агнём гарэлі вочы, // Віталі яркую світань* (П. Трус).

Свярдзёліць дзеясл. (ад сьвядзёл) ‘пастаянна думаць аб нечым’: *Усярэдзіне галавы пякуча сьвядзёліла няўмольнае: «Адрачыся! Адрачыся... Адрачы...»* (В. Коўтун).

Святаніс наз. (ад свята і пісаць): *Святаніс* (Знамя юности. 1990. 13 чэрвеня).

Святланосец наз. (ад святло і насіць): *І стаў прарокам, вестуном свабоды, // Святланосцам праўды і добра* (В. Івашын).

Свяшчэннапіс наз. (ад свяшчэнны і пісаць): *Угалубцы выводзіла Прадслава // Па літары свяшчэннапісу вязь...* (І. Багдановіч).

Сейбіт-час наз. (ад сейбіт і час): *Міне зацьменне розуму. І зноў // Пасля віхурных, выклятых гадоў // Пасее сейбіт-час добра насенне* (З. Марозаў).

Сеціратура наз. (ад сеціва і літаратура) ‘літаратура, што размешчана ў электронных сродках, у інтэрнэце’: *Сеціва дало пісьменнікам новую магчымасць ствараць і распаўсюджваць тэксты, актыўна працаваць і аб’ядноўвацца ў адмысловую супольнасць. І гэтая з’ява — сеціратура — як значная частка літаратурнага жыцця не можа заставацца па-за ўвагай літаратурна-мастацкага часопіса* (А. Мальчэўская).

Сінь-валошка наз. (ад *сінь* і *валошка*): *Дзе за грэчкай – парэчкі, // Тур’я, Затур’я, – // Ружай-кветкаю – ты, // Сінь-валошкаю – я* (К. Жук).

Сінька-шпунта-мыла наз. (ад *сінька*, *шпунт* і *мыла*): *Ён дзеяч: круць ва ўсе бакі... // Загадваў сінька-шпунта-мылам* (К. Кірэенка).

Сіняносік наз. (ад *сіні* і *носік*): *Вось так штодня і ўладкоўваеш родных сіняносікаў* (В. Блакіт).

Скарлавацелы прым. (ад *скарлавы* і *цела*): *Мініяцюрныя горы – // Малодшыя прапраўнучкі Фудзіямы – // Парослыя скарлавацелымі соснамі, // Дрымотнай цішынёй імхоў* (М. Танк).

Славяніцца дзеясл. (ад *славяне*) ‘дзеянне паводле назоўніка *славяне*; вылучацца, характарызавацца паводле ролі славян’: *Ты не народзіш недавярка, // Табой славяніцца вякі* (Р. Барадулін).

Слепавочна прысл. (ад *сляпы* і *вочы*): *Мрок ачнуўся, скулься глянуў // І пасунуўся рупліва // З таго лесу праз паляны // Насустрэч якраз туману, // Што з нізіны ўстаў маўкліва, // Слепавочна, баязліва* (Я. Колас).

Слёзаспад наз. (ад *сляза* і *спадаць* (падаць)): *Дзюбаюць чайкі адчай, слёзаспад // Хваляў марскіх, беспрытульных дзяўчат...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Слёзы-пралескі наз. (ад *слёзы* і *пралескі*): *Якія ж тут кветкі? – Пралескі, // Кволяя слёзы-пралескі // Ды сумны звон сон-травы* (Х. Жычка).

Словаблудны прым. (ад *слова* і *блуд*): *Між парадыстаў – атаман. // Не любіць словаблудных оргіі* (М. Шабовіч).

Словадром наз. (ад *слова* і *-дром* (параўн.: другая частка ў слове *аэрадром*)): *Словадром* (назва грамадскага дыскусійнага клуба ў Гродзенскай абласной навуковай бібліятэцы імя Я. Ф. Карскага) (ЛіМ. 2020. 21 лютага).

Словаклад наз. (ад *слова* і *клад*): *Унеспадобна-вершным будане, // дзе словаклад ламае ногі ў ям’і...* (Г. Юрчанка).

Словасплаў наз. (ад *слова* і *сплаўляць*): *На шчодрым словасплаве // Хто не сляпы – скумекаў* (М. Шабовіч).

Словы-зараніцы наз. (ад *словы* і *зараніцы*): *З якіх вясёлак, бліскавіцаў, // І фарбаў неба, і зямлі // Тварыў ты словы-зараніцы, // Каб вечныя ні яны цвілі?* (М. Танк).

Словы-хвалі наз. (ад *словы* і *хвалі*): *Словы-хвалі сінім роем – // наша мова, нібы мроя...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Слотатворны прым. (ад *слота* і *тварыць*): *Змучуся за дзень // ад працы непамыснай // ды, скораная слотатворнаму настрою, // сяду пры куце // ў астатнім промні сонца* (В. Аксак).

Смага-дым наз. (ад *смага* і *дым*): *Знікае смага-дым, прачнуліся дубровы, // І песня-гімн плыве ад лазняка* (П. Трус).

Смалена-жалезны прым. (ад *смалены* і *жалезны*): *Пасць разявіў шырачэзную // Барон // Дулю смалена-жалезную // З’есць ён* (Я. Колас).

Смачнасць наз. (ад смачны) ‘смак хлеба’: Табе, Найвышэйшы Божа, // Мая замалая ўдзячнасць // За шчодрую дарнасць збожжжа, // За хлеба нябёснага **смачнасць** (І. Багдановіч).

Смеханоша наз. (ад смех і насіць): А ты, // Механоша, // **Смеханоша**, // Маўчыш, як святы (Р. Барадулін).

Смугла-вясёлы прым. (ад смуглы і вясёлы): Ой, не дуб пахіліўся да долу, // Не развесіў галлё над гарой, // — Гэта з выглядам **смугла-вясёлым** // Хіляць постаць касцы над травой (П. Трус).

Смугла-залаты прым. (ад смуглы і залаты): На дне, дзе слёзы снегавыя, // Як чыстай моладасці смех, // Як зоры **смугла-залатыя** // У дакохах сыплюцца на снег (П. Трус).

Смугла-сіні прым. (ад смуглы і сіні): Бывала ў вечар **смугла-сіні** // Ракою ўпоіцца сасна... (П. Трус).

Снегавей наз. (ад снег і веяць): Я няспынна вандрую // Па свеце шырокім // У дажджы, **снегавей**, // Світанні, змярканні... (М. Танк).

Снежань-следчы наз. (ад снежань і следчы): А **снежань-следчы** лічыць: // аргумэнтаў мала... (В. Аксак).

Сненне наз. (ад сніць) ‘сон, мроі’: І складаюць песні-краскі // Аб жыцці сваім, // Што праз **сненне**, мары, казкі // Ледзь мільгала ім (Я. Колас).

Сон-агонія наз. (ад сон і агонія): Не слаўце містыкай, хто ў сэрцы мае здраду, // — Хто ў **сне-агоніі** ўзняў рукі на крыжы... (П. Трус).

Сонечнакосы прым. (ад сонечны і коса): Каўзлівыя сцежкі гарыстых суклонаў // Латвійскае **сонечнакосай** красуні // Не кожны асмеліцца мераць (Д. Бічэль-Загнетава).

Сонца-далі наз. (ад сонца і далі): ...Ці мо таму, што ў вас узрос, // Што ў вас убачыў **сонца-далі**... (З. Астапенка).

Сонца-ружы наз. (ад сонца і ружы): Ой, зоры, кветы, **сонца-ружы**, // Пад буравейныя вякі, // Красу адвечную цярушаць... (П. Трус).

Сонцамай наз. (ад сонца і май): А музыка гучала... // У ліхтарых вясёлкі, // У промнях **сонцамая**, // У лесе рэхам звонкім (П. Гаспадыніч).

Сончыкі наз. (ад сонца) ‘промні сонца’: Вёсны абагрэты **сончыкамі** (Д. Бічэль-Загнетава).

Спаловыць дзеясл. (ад спалох) ‘спалохаць; застаць знянацку’: Нас не **спаловыць** згубы зык чужы (М. Мятліцкі).

Спеў-водгулле наз. (ад спеў і водгулле): Ніхто ў асеннім адцвітанні // Яе **спеў-водгулля** не знаў!.. (П. Трус).

Спіраліца дзеясл. (ад спіраль) ‘звівацца; выгінацца; быць падобным да спіралі’: **Спіраліца** тайфун — // і што было учора // Губляецца навек // у акіяне вод (І. Пракаповіч).

Сподліць *дзеясл.* (ад *подлы, подласць*) ‘зробіць подласць, неприемнасьць’: ...*Што толькі тры паклоны: // Перад богам // (Я замяніў бы яго хлебам), // Перад бацькамі // І перад каханай // Не могуць сподліць чалавека* (М. Танк).

Спрэчнік *наз.* (ад *спрэчка*) ‘пра таго, хто спрачаецца; апанент’: *Дасягнуць такой цэльнасці асобы двум яго спрэчнікам не ўдалося* (У. Калеснік).

Срэбра-росы *наз.* (ад *срэбра і росы*): *Так думаў дзед... // І ў срэбра-росы // Пажуклых кветак і травін // З вачэй цяклі брусніцы-слёзы...* (П. Трус).

Срэбраліты *прым.* (ад *срэбра і ліць*): *Ліецца, ліецца той верш срэбраліты, // Сьмяецца у вочы бядзе і нядолі* (М. Грамыка); *Срэбралітаю расою // Іх віталі краскі, травы* (Я. Колас).

Срэбрамузыка *наз.* (ад *срэбра і музыка*): *І здаецца: я зноўку такі ж, як і ты, малады, // Што гатовы не спаць, каб вітаць срэбрамузыку росаў* (М. Шабовіч).

Срэбраструнны *прым.* (ад *срэбра і струны*): *І быў сэрцам ён чулівы, // Срэбраструнны, златагукі* (Я. Колас).

Срэбрацвецень *наз.* (ад *срэбра і цвецень*) ‘зьянне месячнага святла’: *Люблю я ноч на сенакосе, // У срэбрацвечені кусты...* (П. Трус).

Стазвон *наз.* (ад *сто і звон*): *Гаварлівых цякадаў цымбальным стазвонам // Зачаравана дальняя светлая высь* (З. Астапенка).

Стаколавы *прым.* (ад *сто і кола*): *Раптам, бы стаколавы змей, // Картаж праімчыць з гікам* (М. Гіль).

Сталіназаўры *наз.* (ад *Сталін і -заўры* (параўн. *брантазаўры*)): *Світае. Нявінныя ўсталі з калень, // А мёртвыя выйшлі на лаўры. // І толькі ад праўды схаваліся ў цень // Апошнія сталіназаўры* (Л. Геніюш); *Калі вымруць сталіназаўры?* (Народная воля. 2018. 10 красавіка).

Старагоцкі *прым.* (ад *стары і готыка*): *Ноч агарнула муры старагоцкія Вісбю* (І. Багдановіч).

Старанліваць *наз.* (ад *старанны*) ‘стараннасьць; акуратнасьць’: *Я буду бульбачку капаць, з такой старанлівацю брацца, // Як на вячоркі апранацца...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Старцаваць *дзеясл.* (ад *старац*) ‘жабраваць’: *Але ўлетку, калі, не вытрымаўшы набегаў княжых дружын, дашчэнтну спаленая і ззелая жмудзь пайшла на крывіцкіх дварах ганебна старцаваць, а вірнікі патролі наборы з саміх палачан, увесь крывіцкі край быццам ачуняў ад цяжкага сну* (В. Коўтун).

Стогны-званы *наз.* (ад *стогны і званы*): *Мкнуцца-рвуцца у блакітах // Стогны-званы песні трубнай* (З. Астапенка).

Сузорны прым. (ад *сузор'е*) 'падобны на зоркі начнога неба': *Як зда-ні, белья бярозы // Да болю жураца ў прастор. // На іх сузорныя маро-зы // Чароўны выткалі ўзор* (П. Трус).

Сумаўчанне наз. (ад *су-* і *маўчанне*) 'маўчанне ўдваіх': *Піць віно і – // маўцаць, // не парушыць // фальшывасцю слоўнай // сумаўчаннем // па-значаны час // дзвюх мелёдыяў // невымоўных...* (В. Аксак).

Сумна-стэрыльны прым. (ад *сумны* і *стэрыльны*) 'нічым асаблівым не выдзелены; звычайны': *Яго нібы адпусціла, і цяпер нават гэтая сум-на-стэрыльная вуліца і пахмурныя твары мінакоў здаваліся яму блізкімі і роднымі* (Ю. Станкевіч).

Сунічна-спакусны прым. (ад *сунічны* і *спакуса*): *А прысмак – сунічна-спакусны, // А водар – як хмель малады...* (Г. Міклашэвіч).

Спаглець дзеясл. (ад *цагліна, цэгла*) 'стаць цвёрдым, нібы цэгла': *Там занізка, дождж размые // І зямля сцаглее* (Я. Колас).

Сцені-карункі наз. (ад *сцені* і *карункі*): *Я маўкліва стаяў // Прад баль-нічным акном... // Пасцілаліся сцені-карункі* (П. Трус).

Сцюжавейна прысл. (ад *сцюжа* і *веляць*): *За акном сцюжавейна вятры разгудзяцца...* (М. Шабоўіч).

Сыноўнасць наз. (ад *сыны*) 'пачуццё роднасці': *Зямля без пачуццяў сы-ноўнасці // Намножыць трывог і бед* (М. Ароўка).

Сэрца-радасць наз. (ад *сэрца* і *радасць*): *Мо каб сэрца-радасць, // Сэр-ца ў журавінах // Акрапіла раны // І лісты ў нізінах* (П. Трус).

Сэрцабіццё наз. (ад *сэрца* і *біцца*): *І нашага сакрэт сэрцабіцця // Табе вядомы – што тут сумнявацца!* (М. Шабоўіч).

Сэрцабой наз. (ад *сэрца* і *біцца*): *Адпачуццёвіць сэрцабой, // Як быц-цам лес адлістападзіць* (М. Шабоўіч).

Сэрцавейны прым. (ад *сэрца* і *веляць*): *Здзівіць гэты свет, перайначыць, змяніць, // Даверыць радку сэрцавейную споведзь...* (М. Шабоўіч).

Т

Танкаслёзка наз. (ад *тонкі* і *сляза*): *Дзяўчынку ты зрабіла танкаслёз-кай* (С. Блатун).

Таўстуну-вантробнікі наз. (ад *таўстун* і *вантробы*): *Нашыя чыноўні-кі... // Таўстуну-вантробнікі* (Г. Бураўкін).

Твараслова наз. (ад *твор* і *слова*) 'твор у адно слова': *Яшчэ адзін жанр не названы, ён адно запачаткаваны – тварасловы, творы ў адно слова. Ствараць іх – раіцца з усёй мовай* (А. Разанаў).

Тлуста-густа прысл. (ад *тлусты* і *густы*): *Пакуль з экрана тлуста-густа // Плыве хлусня, наклён і глупства – // Ганіце рытмы, рытмаго-ны!* (Н. Гілевіч).

Тон-перазвон наз. (ад *тон* і *перазвон*): *Ў душу коцяцца з далёкага далёка // Родных песень // Тоны-перазвоны* (П. Трус).

Трактараград наз. (ад *трактар* і *град* (горад)): *Стаяў тут лес, прайшлі гады — // Тут стаў трактараград, // І наліваюцца сады // Забавай дашкалят* (А. Александровіч).

Трубадурна прысл. (ад *трубадур*): *хоць гэта не сучасна // не «гламурна» // затое традыцыйна // трубадурна* (І. Багдановіч).

Трыкупальна прысл. (ад *тры* і *купал*): *Над крыжам трыкупальна пеўні вятры вызначаюць* (І. Багдановіч).

Трымтліва прысл. (ад *трымцець*) ‘павольна, з пералівамі колеру’: *З дарогі трымтліва струменіла і расейвалася праменне ад слядоў Хрыста* (В. Коўтун).

Туляцкі прым. (ад *туляцца*) ‘бязмэтны; вандроўны’: *Казачны горад туляцкае сэрца прывеціць* (І. Багдановіч).

Туман-золкасць наз. (ад *туман* і *золкасць*): *Яшчэ не пройдзены дарогі, // А ўжо на дне майёй душы // Краса пунсовая разлогаў // Туманам-золкасцю імжыць!..* (П. Трус).

Туман-малачай наз. (ад *туман* і *малачай*): *Плыў на вёску з суседняй пожны // Густы туман-малачай* (З. Астапенка).

Тычкі-межаніцы наз. (ад *тычка* і *межаніца*) ‘межавыя слупкі’: *Не мае Памяць тычак-межаніц, // Яна пульсуе ў кожным радавядзе* (З. Марозаў).

Тэлерадыёпападкі наз. (ад *тэле-*, *радыё* і *ападкі*) ‘тэле- і радыёперадачы аб прагнозе надвор’я’: *Бягуць ад стрэсу, ад падаткаў, // Ад тэлерадыёпапкаў* (Р. Бардулін).

У

Увосень-сінь наз. (ад *восень* і *сінь*): *А ўвосень-сінь... // Калі над гаем // У апошняй песні вершалін // Краса вяргіняў адцвітае // Ды смутак сочыцца ўдалі...* (П. Трус).

Угарыста прысл. (ад *угарны*) ‘задушліва’: *Рыфмуліста, радковіста, // Чужыніста, угарыста* (Г. Юрчанка).

Узнёсла-прароча прысл. (ад *узнёслы* і *прарочы*): *Мо не апошняя гэта сустрэча, // Можна, наперадзе нашы дні-ночы, // Покуль яшчэ ў неабсяжнай сінечы // Зоркі мігцяць так узнёсла-прароча?..* (М. Шабовіч).

Узнёсла-рамантычна-любоўна-лірычны прым. (ад *узнёслы*, *рамантычны*, *любоўны* і *лірычны*): *Назва падборкі настройвае на ўзнёсла-рамантычна-любоўна-лірычны лад, але ў саміх творах нерв, які «ззяе» ярчэй ад астатніх, — гэта нерв болю: ад нераздзеленасці не каханьня, а таго ўнутранага стану і свету, у якім яно месціцца і патрабуе выйсця — а выйсця быццам і няма...* (Я. Будовіч).

Улежжа наз. (ад *ляжаць*) ‘вечны спачын’: *Спаўзае крыжаччо у роў // на вечнае улежжа* (С. Панізнiк).

Умагіліць дзеясл. (ад *магіла*) ‘звесці ў магілу’: *Тут жа логiка падстаў-ная такая, што жыўцом, здаецца, умагіліць* (У. Дубоўка).

Умаіць дзеясл. (ад *май*) ‘упрыгожыць’: *Падмецена каля хатаў // Умаеных маем; Можна газ замяніць у напітак, // На зямлі сабраць больш ураджаяў, // Гмахі ўнесці з паветра блакіту, // Плошчы зімня кветка-мі ўмаіць* (М. Танк); *Май умайвае ўсе шляхі, // Май усе шляхі прымае...* (А. Лойка).

Упалонны дзеепрым. (ад *палонны*) ‘пра ўзятага ў палон’: *Нарэшце забралі соцыя ў палон маладога княжыча і, пасадзіўшы ўпалоненага ў клетку, вярнуліся ў Полацк пераможцамі* (В. Коўтун).

Упасажыць дзеясл. (ад *пасаг*) ‘атрымаць у пасаг’: *Значнага прыбытку за Марыляй Карічанкай настаўнік Навіцкі не ўпасажыў* (Я. Янушкевіч).

Усёпачатны прым. (ад *усё і пачаць*): *лічылі рыфму ў вершы стратнай, // а волю творцы – ўсёпачатнай!* (І. Багдановіч).

Ускоўдрыць дзеясл. (ад *коўдра*) ‘накрыць коўдрай’: *Між зёлак пахлых і пад ліпай ускоўдрыць нас з табой туман* (У. Дубоўка).

Успаветрыць дзеясл. (ад *паветра*) ‘узляцець у паветра’: *Але, – успаветрыліся пырскі і стан у вільгаці застыў* (У. Дубоўка).

Усясветакіян наз. (ад *усе, свет і акіян*): *Гатовая ночы аддаць, // каб толькі з табой далёкім, // штодня гаварыць, // пераадольна // ўсясветакіян* (В. Аксак).

Ф

Фашыстоўскі прым. (ад *фашыст*) ‘фашысцкі’: *За гэты час шмат была людзей: // Хто на засаду напароўся дзе, // А хто ад кулі фашыстоўскай злёг* (М. Танк).

Фідэлістарысы прым. (ад *уласнага імя Фідэль і рысы*) ‘падобны на Фідэля Кастра’: *І аблокi са Сьера-Маэстра // Чуоць роднасць таго парыву, // Што фідэлістарысы маэстра // ўмураваў у строму «прарыву»* (Р. Барадулiн).

Філасофіста прысл. (ад *філасофія*) ‘мудрона’: *Спрабую філасофіста – // Выходзіць выкрунтасіста* (Г. Юрчанка).

Флейціць дзеясл. (ад *флейта*) ‘утвараць дзеянне з дапамогай флейты’: *Аеністасць дзей мяне палоніць, // І я гатовы дзень-удзень // Цымбаліць, гусліць і гармоніць, // Баяніць, флейціць і дудзец!* (Г. Юрчанка).

Футараліць дзеясл. (ад *футарал*) ‘заканчваць’: *Ды скажа хтось: твой дзень адвіраваў, // Таму пара ўжо ліру футараліць* (М. Шабовіч).

Х

Хатаскрайнік наз. (ад хата і скраю) ‘пра абыякавага чалавека’: *Глейтматывам – маўляў, так ім і трэба, маўчунам і «хатаскрайнікам»* (С. Кайко).

Хваласпеў наз. (ад хвалиць і спеў): *І што там чын ці хваласпеў, // Як лёсу ніць трыміць дрыготкая?! (М. Шабовіч).*

Хвастакрутка наз. (ад хвост і круціць): *Сам сабака гаўкнуў з будкі – // Не мінуе хвастакрутки!* (Р. Барадулін).

Хлапцоўскасць наз. (ад хлопцы) ‘удаласць; спадзяванне на свае мужчынскія сілы’: *З-паміж хлопцаў-кавалераў // Быў адзін такі тут жох, // Што сябе занадта мерыў // І ў хлапцоўскасць сваю верыў // І меў рызыкi на трох* (Я. Колас).

Хлебадайны прым. (ад хлеб і даваць): *Спяшаюся сюды не на пірог, // Я хлебадайным клопатам заняты...* (З. Марозаў).

Хлебародны прым. (ад хлеб і радзіць): *Аб тым, што прынёс ты краіне, // Пасёлкам яе, гарадам, // Палям, хлебародным далінам, // Рыбацкім густым невадам* (М. Танк).

Хлусняр наз. (ад хлусня, хлусіць) ‘хлус; пра таго, хто хлусіць’: *І ў гэтым коле, гэтай кругабежнасці // Суседзямі – сябры і несябры, // Суседзямі – нягрэшнікі і грэшнікі, // І нават – песняры і хлусняры* (М. Шабовіч).

Хмары-чаўны наз. (ад хмары і чаўны): *З заходняй ліхой стараны // Плывуць, як з палону, // Па возеры сінім, // Змарыўшыся, хмары-чаўны* (М. Танк).

Хмарэча наз. (ад хмара) ‘цёмныя хмары; пахмурнасць’: *І хмарэчы беляя скроні* (Д. Бічэль-Загнетава).

Хуткабег наз. (ад хуткі і бег): *І хоць гадоў віруе хуткабег... // Хай не старэе Ваш чароўны смех* (М. Шабовіч).

Хуткацечны прым. (ад хуткі і цячы): *Дзе хвілі ішчасця хуткацечныя, // Магчыма, любяць не цябе* (М. Шабовіч).

Хэндэ-хохаўскі прым. (ад ням. *Хэндэ хох!* – Рукі ўгору!) ‘закончаны ў здрадніцтве; пра тых, хто адслужыў гітлераўцам у час вайны; падсудны’: *Ажно і восені яшчэ няма, а вам ужо хэндэ-хохаўскі капут наступіў* (А. Бутэвіч).

Ц

Цалунак наз. (ад цавалаць) ‘пацалунак’: *Вайна і пажары // На нашу долю прыпалі, // Варожыя хмары, // Цалункі смяротныя сталі* (З. Астапенка).

Цараняты наз. (ад цар) ‘дзедзі цара’: *Эх, ваюй, ваюй, салдат, // За цара, за царанят!* (Я. Колас).

Царкоўішча наз. (ад царква) ‘зямля на месцы былых царкваў’: *На царкоўішчах, што пад лясы // Па паданнях за кару сышлі...* (Д. Бічэль-Загнетава).

Цвет-усмешка наз. (ад цвет і ўсмешка): *Ці ж не ты, не ты, // Як цвілі лісты // Спавіла мой шлях // Цвет-усмешкаю?* (П. Трус).

Цвет-шумлівы прым. (ад цвет і шумлівы): *У калідор бягу цвет-шумліваю // Зорны погляд яго сустракаць* (П. Трус).

Цвет-шэрань наз. (ад цвет і шэрань): *А ў палёх-палёх // Ды быльнэг палёг, // Зацвілі сады // Цветам-шэранню...* (П. Трус)

Цвець наз. (ад цвісці) ‘цвечень’: *...Гаманілі звонкія віхуры // Праз пажараў золата і цвець* (З. Астапенка).

Цемень-дол наз. (ад цемень і дол): *Ты ўбачыш сцені! Гэта людзі // Збіраюць слёзы у прыпол, // Пакуль іх песня не разбудзіць, // Не раскальшыа цемень-дол...* (П. Трус).

Цемравей наз. (ад цемра і веяць): *За акном цемравей* (Д. Бічэль-Загнетава).

Ценіцца дзеясл. (ад цень) ‘адкідваць цень’: *Чародка сёстраў у шэрых покрывах з нізка насунутымі на вочы каптурамі ценіліся бліжэй да ігуменні* (В. Коўтун).

Ценякі наз. (ад цень) ‘цень; постаць’: *Па ценяках не пазнаеш здалёк* (Д. Бічэль-Загнетава).

Цяпля наз. (ад цяпло, цяплыня) ‘цяпло, цяплыня’: *І адтуль, з гэтай казачна-прыгожай далечы, вяла ціхай цяплю, вясной і спакоём* (М. Зарэцкі).

Цёмна-дальні прым. (ад цёмны і дальні): *І каціліся слёзы на світку, // Засынаў цёмна-дальні прастор* (П. Трус).

Цёмна-нямы прым. (ад цёмны і нямы): *Няхай жа агорне ноч цёмная // Падступных падлюг і туляг!* (Я. Колас).

Цёмна-смутны-кары прым. (ад цёмны, смутны і кары): *Колькі слёз і плачу // У вачах дзяўчыны, // У вачах асмуглых, // Цёмна-смутных-карых!..* (П. Трус).

Ціха-шчасліва прысл. (ад ціхі і шчаслівы): *Запусавела-прытухлыя вусны // Свецяцца ціха-шчасліва праз снег* (Я. Янішчыц).

Ціхаваць дзеясл. (ад ціхі) ‘быць ціхім; дзеянне паводле прыметніка ціхі’: *А мы з табой, мой браце, // Ціхавалі. // Мой ціхі брат, // Мы ціхія з табой* (К. Камейша).

Ціхазвонна прысл. (ад ціхі і звінець): *І ціхазвонна і навалі восень лісцё наземіць, сцэле ў даліны* (У. Дубоўка).

Ціхазвонны прым. (ад *ціхі* і *звон*): *Межань песні насіў ціхазвонныя // Над лучамі ў сівых туманох* (З. Астапенка).

Цудняверлівы прым. (ад *цуд* і *не верыць*): *...толькі людзі... свята // спраўлялі, // невідушча глядзелі // праз шыбіны // ў чудняверлівых // акулярах* (Ж. Усцінава).

Цымбаліць дзеясл. (ад *цымбалы*) ‘утвараць дзеянне з дапамогай цымбалаў’: *Ія гатовы дзень-удзень // Цымбаліць, гусліць і гармоніць, // Баяніць, флейціць і дудзець!* (Г. Юрчанка).

Цытатадыхавічны прым. (ад *цытата* і *дыхавічны*): *І так яна зрабілася Арктычнаю, // І потым стала вуліцай Белвузаў, // Акакія Цытатадыхавічнага, // А сёння – Абярэмбазы прамсаюзаў* (М. Танк).

Цыгатаразжованы прым. (ад *цытата* і *разжаваць*): *Не люблю цішыні, прызнаюся, // І цыгатаразжованай лірыкі* (М. Танк).

Цьміцца дзеясл. (ад *цьмяны*) ‘станавіцца цёмным’: *Жыццё ўнікла. Бы ў жалобе, // Неба цьмілася, зямля* (Я. Колас).

Цяжка-важка прысл. (ад *цяжкі* і *важкі*): *Цяжка-важка жываточку, // Жываточку* (Н. Гілевіч).

Цянець дзеясл. (ад *цень*) ‘рабіць цень, быць у ценю’: *Цяное над светам каствявы шкiлет, // Звісае дубіна* (Я. Колас).

Цярэбнік наз. (ад *церабіць*) ‘настойлівы чалавек; пра таго, хто не мае цярпення’: *ён прыходзіў // да мяне // пад рознымі // імёнамі // як каханак ночы // як гаспадар дню // як спакуснік спакою // як цярэбнік цярпенняў* (І. Багдановіч).

Ч

Чарнапёры прым. (ад *чорны* і *пяро*): *А па лугах паходжваюць буслы, // Сурдут надзеўшы чарнапёры* (Я. Колас).

Чарнільнуць дзеясл. (ад *чарніла*) ‘напісаць што-небудзь чарнілам’: *Ну, а яшчэ ніжэй месцейка афіцыйшчыку пакінуў – гэта каб ён, афіцыйшчык, дазвол на ўезд назначыў, нумар паставіў, чысло чарнільнуў...* (Л. Дранько-Майсюк).

Чароціцца дзеясл. (ад *чарот*) ‘зарастаць чаротам’: *Рака-паляшучка // Чароціцца і аерыцца* (А. Зарышкі).

Чары-сны наз. (ад *чары* і *сны*): *Гаі над возерам купваюць чары-сны, // У зацішку журацца рыбацкія чаўны...* (П. Трус).

Часабег наз. (ад *час* і *бегчы*): *Як важна і тое, што згадкі пра Жэню Янішчыц і сёння выклікаюць у маёй душы цёплы і спакойны настрой, змушаюць прыпыніцца ў шалёным часабегу і нібы зазірнуць за небакрай будзённасці і мітусліваасці, каб спаўна ацаніць вартасць і каштоўнасць проста жыцця* (А. Бутэвіч).

Чвэрцькласік наз. (ад чвэрць і класік): *Аздабляючы // Усе нашы плошчы і вуліцы // Скульптурамі класікаў, // Паўкласікаў // І чвэрцькласікаў // Розных сезонных // Дзеячаў і культураў...* (М. Танк).

Чутка-аглядка наз. (ад чутка і аглядаць): *Цябе не праніжа ні плётка, ні звадка, // Ні чутка-аглядка, ні братка, ні сватка* (Д. Бічэль-Загнетава).

Чырвань-хустка наз. (ад чырвань і хустка): *На ёй зрэбная нажутка, // Як у маёй маці, // І такая ж чырвань-хустка, // Што аж светла ў хаце* (М. Танк).

Чыстасць наз. (ад чысты) ‘чысціня’: *Я не веру ў чыстасць чыстплюяў, // Мёд іх слоў смалы гарчэй на справе* (А. Лойка).

Ш

Шанове наз. (ад шаноўны(я), шанаваць; параўн. панове) ‘ветлівы зварот’: *Ведаеце, шанове, слухаючы вашыя гэзчныя лірычныя канверсацыі, я б спадабіўся напісаць цэлы раман* (Л. Рублеўская).

Шкадаўё наз. (ад шкадаваць) ‘пра тое, што прыносіць шкоду’: *Нарабіў-натварыў шкадаўя* (М. Шабовіч).

Школіць дзеясл. (ад школа) ‘павучаць па-школьнаму’: *Яшчэ не прачнуліся хлопцы, што будуць жорстка вучыць. // Пакуль мяне школіць спяхопяца, баюся ваўкоў і ваўчыц* (Д. Бічэль-Загнетава).

Шляя-вясёлка наз. (ад шляя і вясёлка): *Ну і грывіць тады громам, // Ну і сцібае сваіх коней // Дажджом-дратаванкай, // Ну і паласуе папругай-маланкай, // Ну і лупіць іх шляёй-вясёлкай!* (М. Танк).

Шматкаваць дзеясл. (ад шматкі) ‘разрываць; разбіваць’: *Абрыўкі агідных думак шматкавалі душу* (В. Блакіт).

Шматкветна прысл. (ад шмат і кветка): *Маладыя мроі // Маладога лета, // Што цвілі, буялі // Колісь так шматкветна* (М. Шабовіч).

Шматмілы прым. (ад шмат і мілы): *Матулі спеў, шматмілая старонка, // Купалы край, край чараўніц дзяўчат* (У. Дубоўка).

Шматсловіста прысл. (ад шмат і слова): *Аб’ёміста, шматсловіста, // А значыць — ганарарыста* (Г. Юрчанка).

Шоўказвонны прым. (ад шоўк і звінець) ‘той (тое), хто (што) звініць, як шоўк; звонкі’: *Ой, ты, гаю шоўказвонны, // Над табой агніць зара* (С. Хурсік).

Шумаваць дзеясл. (ад шум, шумець) ‘пеніць; бурна праяўляць эмоцыі’: *Шумуйце вольным гоманам, // Стыхійным калыханнем* (П. Трус).

Шумавінне наз. (ад шум) ‘пена; твань’: *І ў сэннай высі кружаць над балотам, // У шумавінні тонуць жураўлі; Кацілі хвалі ў шумавінні* (П. Трус).

Шчодрыцца дзеясл. (ад *шчодры*) ‘дзеянне паводле прыметніка *шчодры*; быць шчодрым’: *Хай шчодрацца ў «хатцы» // Пачуцці і думкі* (І. Багдановіч).

Шчым наз. (ад *шчымець*) ‘абдымкі’: *Але ж // помню твой катэдж // віно // цыгарэтны дым // пажадных адбымкаў шчым* (М. Шабовіч).

Шчымліва-дзівосна прысл. (ад *шчымлівы* і *дзівосны*): *І калі лёгкі ветрык кранаўся іх быццам, // То яны трапяталі шчымліва-дзівосна* (М. Шабовіч).

Шчымліва-пяшчотна прысл. (ад *шчымлівы* і *пяшчотны*): *Зноў калі да рукі дакранецца рука // Так шчымліва-пяшчотна і светла-дрыготка // І ўзбунтуе-ўзвірыць адзіноты рака, // Калыхаючы ў хвалях юрлівасці лодку?..* (М. Шабовіч).

Шчымліва-шчасна прысл. (ад *шчымлівы* і *шчасны*): *Так, матылька спаткаўшы, матылёк // Шчымліва-шчасна крыльцамі трапеча...* (М. Шабовіч).

Шырока-пеністы прым. (ад *шырокі* і *пеністы*): *Яго развеюць // Заўтра дні // Шырока-пеністым прыбоем!..* (П. Трус).

Э

Экстралітаратурны прым. (ад *экстра-* і *літаратурны*): *Іншая справа, што ў розны час, у адпаведнасці з асабістым творчым вопытам, эстэтычнымі ўпадабаннямі, рознымі літаратурнымі ўплывамі, нават пэўнымі экстралітаратурнымі варункамі, паэтычны сэнс «апранаўся» ў тую ці іншую адмысловую форму* (В. Рагойша).

Электраплынь наз. (ад *электра-* і *плынь*): *Шматлікіх хваль электраплынь // Перапыніў у спіліне ён, // Ён грэбліва мінуў Берлін // І вежы Эйфелевай звон* (З. Астапенка).

Эмацыйна-надрыўна прысл. (ад *эмацыйны* і *надрыўны*): *Некалі ён вывеў формулу, якую эмацыйна-надрыўна даводзіў закаханай у яго дзяўчыне сярод лясных дрэў* (І. Кацяловіч).

Ю

Юнакаваць дзеясл. (ад *юнак*) ‘дзеянне паводле назоўніка *юнак*; быць юным’: *Дзень нарадзіўся – // Кволае дрэўца. // Большае, большае // Цень яго ў сэрцы. // Вось юнакуе, // А вось і старэе...* (У. Марук).

Я

Язычыць дзеясл. (ад *язык*) ‘дзеянне паводле назоўніка *язык*; быць падобным да языкоў полымя’: *У сполаху цені язычаць над межамі // Загонаў* (У. Хадыка).

Яскравіць дзеясл. (ад *яскравы*) ‘мець у рэальнасці; спадзявацца на добры вынік’: *Пакуль жыццёвую сцягу // Яскравяць высі* (М. Шабовіч).

Яснакрылы прым. (ад *ясны* і *крылы*): *Зарою яснакрылаю, // Красою, новай сілаю // Над светам ты заззяй!* (Я. Колас).

Яснаспевіць дзеясл. (ад *ясны* і *спеў*): *Ты нараджаеш рыфмы і радкі, // У тваім паглядзе яснаспевіць лета* (М. Шабовіч).

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
Раздзел 1. АЎТАРСКАЯ НЕАЛАГІЗАЦЫЯ ЯК МОЎНЫ ФЕНОМЕН	5
Аўтарскія неалагізмы як аб'ект лінгвістычнага даследавання	5
3 гісторыі вывучэння аказіянальнай лексікі беларускай мовы	17
Індывідуальна-стылістычныя прыслоўі ў беларускай мове: асаблівасці словаўтварэння, функцыянальны статус	20
Мікола Шабовіч як стваральнік і даследчык аўтарскіх неалагізмаў	27
Раздзел 2. ВЫБРАНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ	34
<i>Копець А. І. (Басава Г. І.)</i> Аказіяналізмы ў сучаснай беларускай паэзіі	34
<i>Басава Г. І.</i> Лістабой, ліставей, ліставір... (Аказіянальныя назоўнікі, створаныя паводле канкрэтнага ўзору)	39
<i>Зразікава В. А.</i> Аўтарскія неалагізмы-назоўнікі ў творах В. Ластоўскага 20–30-х гадоў	43
<i>Зразікава В. А.</i> Семантычная класіфікацыя індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў	47
<i>Казейка І. П.</i> Патэнцыяльныя словы ў беларускай мове	57
<i>Мантур А. Я.</i> Лексіка-стылістычныя мадыфікацыі індывідуальна- аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле рускамоўных перакладаў беларускай паэзіі)	60
<i>Солахаў А. В.</i> Аўтарскія (аказіянальныя) складана-нульсуфіксальныя назоўнікі ў мове беларускай паэзіі 2-й паловы ХХ стагоддзя	69

<i>Чарнаброўкіна Н. У.</i> Антанімізацыя аказіянальных слоў	77
<i>Шабовіч М. В.</i> Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя.....	83
<i>Яраш І. М.</i> Графічная моўная гульня з удзелам індыўдуальна-аўтарскіх неалагізмаў у сучаснай беларускай паэзіі	107
Раздзел 3. СЛОЎНІК АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ	112

Вучэбнае выданне

Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч

**АЎТАРСКАЯ НЕАЛАГІЗАЦЫЯ
Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Дапаможнік

Рэдактар *Н. В. Яненка*

Мастак вокладкі *Т. Ю. Таран*

Тэхнічны рэдактар *В. П. Явуз*

Камп'ютарная вёрстка *С. М. Ягоравай*

Падпісана да друку 24.09.2021. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 10,23.
Ул.-выд. арк. 12,06. Тыраж 35 экз. Заказ 290.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/270 ад 03.04.2014.
Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 ад 19.03.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.